De Nederlandsche kerkgeschiedschrijver Geeraardt Brandt

Gerrit Michiel Cornelis Loeff

bron
Gerrit Michiel Cornelis Loeff, *De Nederlandsche kerkgeschiedschrijver Geeraardt Brandt*. Kemink en Zoon, Utrecht 1864

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/loef002nede01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

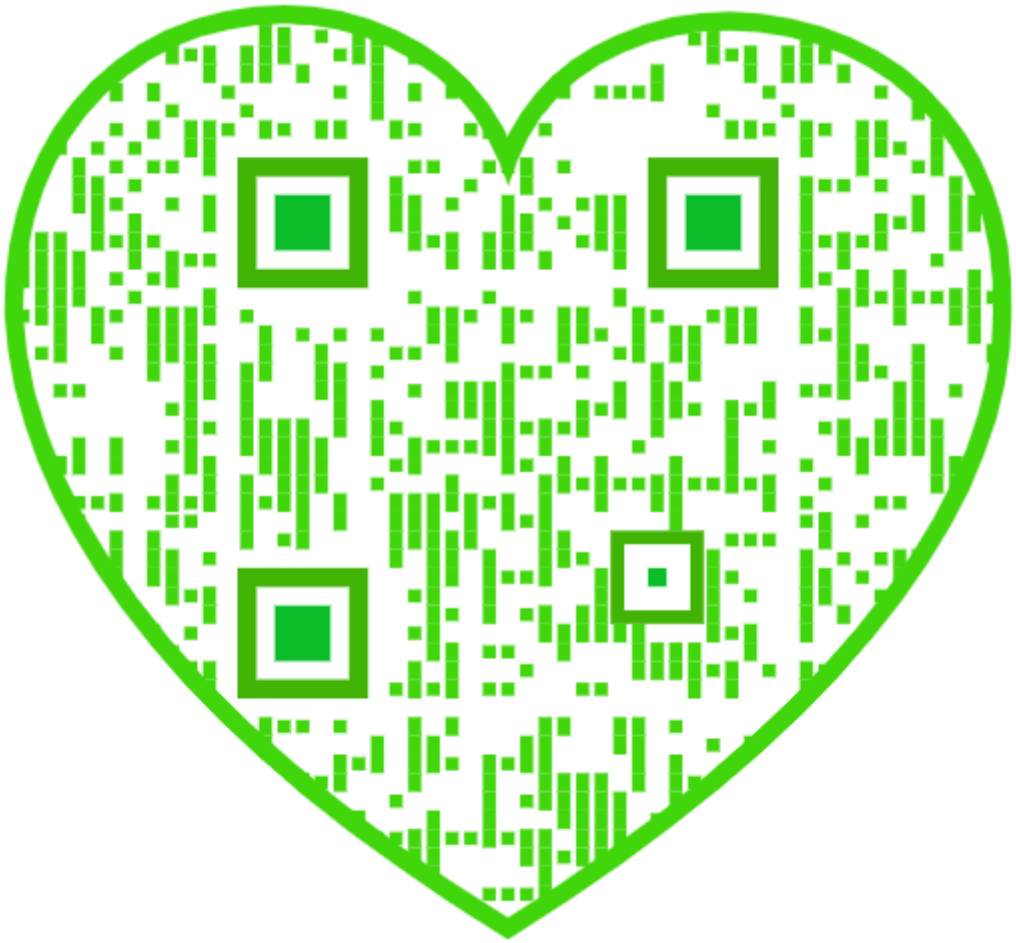

AAN MIJNEN VADER,

Voorrede.

Niemand zal, geloof ik, de stelling, dat onze oude geschiedschrijvers, kerkelijke zoowel als politieke, met laakbare onverschilligheid behandeld worden, eene gewaagde of betwistbare noemen. Immers, om hier alleen van de kerkelijke te spreken, waar vindt men een historisch overzigt van hunne verdiensten, wat zal men raadplegen om zich eenig denkbeeld van hunne werken te verschaffen? Wie zal niet toestemmen, dat dit voorziening eischt, en het meer dan tijd is, daartoe eene poging te ondernemen? Daar nu G e e r a a r d B r a n d t *door zijne* Historie der Reformatie, *als 't ware bij overlevering er voor bekend staat, onder hen eene eerste plaats in te nemen, besloot ik, toen mijn geachte Promotor mijne aandacht bij hem als onderwerp voor een akademiech proefschrift bepaalde, op hem mijne keuze te vestigen, en werd weldra de bewerking ondernomen. Moge het nu maar blijken, dat in-*

derdaad eenigzins een bijdrage tot aanvulling der lacune geleverd is!

Bij het verschijnen van deze dissertatie en het afsluiten daardoor van mijne akademische loopbaan, is het mij een dure, doch aangename verpligting een woord van dank toe te brengen aan allen, die, hetzij bij dezen laatsten arbeid, hetzij door hun onderwijs mij aan zich hebben verbonden.

Allereerst hebt Gij daarop aanspraak, Hooggeleerde Heeren T i d e m a n *en* d e H o o p S c h e f f e r ! *voor de bereidvaardigheid, waarmede Gij de rijke boekverzamelingen aan Uwe instellingen verbonden, voor mij hebt opengesteld en daardoor bewezen, hoe het Uwe overtuiging is, dat, waar het uitbreiding van kennis en waarheid geldt, alle verschil van confessie, alle persoonlijke onbekendheid behoort weg te vollen. Weet, dat Gij er voor immer mijne hoogachting en toegenegenheid door verworven hebt!*

Gij hebt daarop aanspraak, Hooggeleerde B o u m a n ! *die mij, al heb ik niet meer regtstreeks tot Uwe discipelen mogen behooren, zoo dikwijls met raad en daad hebt bijgestaan en teregt gewezen. God geve, dat de ziekte, die U thans aan Uw leger gekluisterd houdt, weder van U wijke en U in staat stelle, de beoefening der geliefde wetenschap te hervatten met dien welbekenden ijver, waarmede gij op Uwe jaren ons jongeren zoo vaak hebt beschaamd!*

Gij allen hebt daarop aanspraak, mijne leermeesters in verschillende vakken van wetenschap! en vooral Gij, Hooggeleerde O p z o o m e r ! *Uwe lessen bij te wonen is niet slechts nuttig en leerrijk, het is een genot, dat steeds onder de aangenaamste herinneringen van mijnen studententijd zal blijven behooren!*

Voorts Gij, Hooggeleerde D o e d e s ! *voor de vrije, ware methode van onderzoek, die Gij ons hebt voorgehouden, en de uitnemende welwillendheid, waarmede Gij, altijd tot voorlichting en hulp bereid, een open oor leendet aan bedenkingen, die Uwe leerlingen tegen Uwe resultaten meenden te kunnen inbrengen, in één woord, voor de pogingen, die Gij van Uw eerste optreden af hebt in het werk gesteld, om den scheidsmuur tusschen professoren en studenten, zoo mogelijk, geheel te doen vallen!*

En niet het minst Gij, Hooggeleerde t e r H a a r , *geachte Promotor! voor de belangstelling door U mij betoond, zoolang ik op Uwe collegebanken plaats nam, en vooral voor den kostelijken raad en bijzonderen zorg, waarmede Gij mij bij de vervaardiging van dit proefschrift hebt ter zijde gestaan. Vele woorden, ik weet dit, kunnen U niet behagen, maar mogt ik ooit op eenige wijze kunnen vergelden, wat ik U verschuldigd ben, reken er op, dat ik door daden toonen zal, geen ondankbaar leerling te zijn!*

En kan ik U, Hooggeleerde v a n O o s t e r z e e ! *geen dank toebrengen voor genoten onderwijs, dit mag en moet ik toch verklaren, dat ik mij gelukkig acht ook nog U als lid*

der theologische faculteit te hebben leeren kennen en hoogachten!

Mijne vrienden, die meest allen reeds vóór eenigen tijd Utrechts Hoogeschool hebt verlaten, laat het ontvangen van dit boekske U een nieuwe herinnering zijn aan onvergetelijke, wel besteede dagen, blijft voorts mijner in vriendschap gedachtig en - vaart wel!

U t r e c h t ,
9 Maart 1864.

Inleiding.

Dat de opstand der vereenigde provinciën tegen Spanje reeds van den beginne af menigeen zou opwekken een verhaal van die roemrijke, doch vaak kommervolle dagen op te stellen, was te verwachten. Met dien opstand toch was een nieuwe dageraad voor het Nederlandsche volk aangebroken, die niet slechts op maatschappelijk en staatkundig, maar ook en vooral op kerkelijk gebied een heerlijken middag voorspelde en toonde, dat de geheele maatschappij met nieuwe, frissche levenskracht was aangedaan.

Nijverheid, handel, scheepvaart gingen een schoone toeko mst te gemoet en namen niettegenstaande, of liever juist door den oorlog dagelijks in omvang, in belangrijkheid toe. Met verwonderlijke snelheid maakte het jeugdige Holland zich meester van de plaats van het trotsche en rijke Vlaanderen, en wat eenmaal Brugge, later Antwerpen voor den wereldhandel geweest was, de markt namelijk, waar Oost en West elkaar ontmoetten, waar de produkten van Scandinavië en Rusland tegen die van Zuid-Europa en Indië geruild werden, dit werd nu Amsterdam met hare zusteren in

de noordelijke gewesten. Weldra begonnen de wetenschappen, fraaije letteren en kunsten in die algemeene herleving te deelen, en werd de beschaving, die bijna uitsluitend in de zuidelijke provinciën gezeteld had, door tallooze uitgewekenen van allerlei rang en stand naar het Noorden overgebragt. Ook hier stonden 's Lands staten niet achter: reeds in de eerste jaren van den opstand werd de universiteit te Leyden gegrondvest, in 1585 volgde Friesland dit voorbeeld door de oprigting der hoogeschool te Franeker: en hoewel bij beide stichtingen het denkbeeld van een seminarie, om der jeugdige kerk kundige en waardige leeraars te bezorgen, had voorgezeten, zoodat Leyden voor het protestantsche Noorden moest worden, wat Leuven eens voor het geheele katholijke Nederland geweest was, zóó werd echter, mede naar het voorbeeld van laatstgenoemde hoogeschool, het onderwijs in de regten en geneeskunst aan dat der godgeleerdheid toegevoegd.[1)] Natuurlijk, dat ook de letterkunde den invloed van dit alles ondervond en in hare beoefenaars zich het nieuwe leven evenzeer openbaarde. De oude Rederijkers moesten wijken voor eene nieuwe literatuur, die vooral door zuiverheid van taal uitmuntte en in Marnix van St. Aldegonde en Dirck Volckertszen Coornhert, in Spieghel en Roemer Visscher hare schitterendste vertegenwoordigers vond; terwijl de kronijkstijl, waarin tot nog toe het verleden was te boek gesteld, plaats maakte voor een navolging der beroemde historieschrijvers van Hellas en Latium. Vooral door Janus Dousa en in Friesland

1) T.a.p. bl. 474

Nederlandsche geschiedschrijving geopend en een voorbeeld gegeven, dat spoedig door tal van schrijvers in het Latijn of in hunne moedertaal zou gevolgd worden.

En waarlijk geen wonder, dat velen, zelfs in de aan Spanje en Rome trouw gebleven gewesten, zich gedrongen gevoelden *'de gebeurtenissen der Nederlandsche provintien,'* gelijk Emmanuel van Meteren het uitdrukt, *'zo gedenkwaerdig als men bij enige natie kan vinden*, *'bij het latere nageslagt ook te vereeuwen.'* Zoo telt dan ook de geleerde S. de Wind, die zich voorgesteld had eene kritische geschiedenis der Nederlandsche historieschrijvers te bewerken, doch tot groote schade der wetenschap nooit dien arbeid voltooid heeft,[1)] gedurende het tijdvak van den tachtigjarigen oorlog niet minder dan honderd schrijvers, die alle met meer of minder uitgebreidheid dat gedeelte onzer geschiedenis geheel of gedeeltelijk hebben behandeld.

Vraagt nu echter de beoefenaar der kerkelijke geschiedenis, of ook zijne wetenschap in dien algemeenen bloei deelde, of ook zij op een gelukkige priesterschaar wijzen mogt, dan moet hem een heel wat minder bevredigend antwoord gegeven worden: want onder dat groote aantal geschiedschrijvers komen slechts zeer weinigen voor, die onder deze rubriek kunnen gebragt worden. Twee oorzaken dienen hoofdzakelijk bij de verklaring van dit verschijnsel in aanmerking te worden genomen: vooreerst, de kerkhervorming in de Nederlanden, die zonder twijfel in de geschiedenis onzer kerk de eerste plaats inneemt, hing zoozeer met de politieke gebeurtenissen zamen en verloor daardoor, al behoeft

1) *Bibliotheek der Nederlandsche geschiedschrijvers*. Midd. 1835. Alleen het eerste deel heeft het licht gezien.

zij ook in onze oogen bij die van niet ééne natie achter te staan, toch zooveel van hare belangrijkheid voor eene afzonderlijke behandeling, dat deze bij de toenmalige geschiedschrijvers niet opkwam.

Doch in de tweede plaats, van wie was de beschouwing der geschiedenis uit een kerkelijk oogpunt wel het allereerst te verwachten? Natuurlijk, van de dienaren der kerk, de predikanten en de godgeleerden. Doch hoe uiterst weinigen van dezen waren daartoe bekwaam!

Het is immers bekend, dat zelfs nog in de eerste helft der zeventiende eeuw, toen niet langer de nood der strijdende en langzaam onder tallooze bezwaren zich vormende kerk al de krachten der leeraren vorderde, slechts zeer weinige wel opgevoede en wetenschappelijk gevormde mannen onder de predikanten der Nederlandsche Hervormde kerk gevonden werden. Van den aanvang af was de betrekking van predikant bij den deftigen burgerstand in ons vaderland niet in aanzien en slechts zeer weinigen, die eene geleerde opvoeding konden bekostigen, hadden lust zich aan dat ambt te wijden.[1)] Daarom treft men dan ook op de lijst bij de W i n d , de auteurs van eenige martelaarsboeken uitgezonderd,[2)] tot het jaar 1644 wel eenige Roomschgezinde leeken en geestelijken uit de Zuidelijke Nederlanden,[3)] doch geen

1) Nog in 1639 schrijft DE GROOT: ‘functio theologi, hominum vitio, minus honorata,’ Epist. 1214. AITZEMA, in 1663, spreekt nog sterker: ‘Men siet dat niet als de geringhste en armste studeren om predikant te worden. Een geleert en welspreeckend predikant is wat geacht om sijne personeele gaven. Maer aen de ordre in het generael wat werter gedefereert!’ *Saken van Staat en Oorlogh* etc. Dl. IV. bl. 1008. Verg. voorts Dr. FRUIN, t.a.p. bl. 172, waar beide plaatsen worden meêgedeeld.

2) DE WIND, t.a.p. bl. 498 e.v. en bl. 593 e.v.

3) Zoo gaf in 1569 Mr. JACOB VAN WESENBEECK, pensionaris der stad Antwerpen, in het licht: *De beschrijvinge van den Geschiedenissen in den Religie Saeken, toegedragen in de Nederlanden, van den jare* 1500 *tot* 1566.
In 1591 HENDRIK DE COSTER of COSTERUS, R.K. priester en pastoor der Cathedrale kercke van O.L.V. te Antwerpen: *Historie van d'oudtheyt en voortgank des H. Roomsch Katholijk geloove in de Belgische Nederlanden, gepredikt tegen alle nieuwicheyt der vremde secten*.
In 1613 RICHARD VERSTEGEN, een Antwerpenaar: de *Nederlandsche Oudheden*, bevattende o.a. een verhaal van de prediking van Willebrord in Holland en Friesland.
In 1624 DIONYSIUS MUDZAERTS, regulier kanunnik der abdij van Tongerloo: *Kerkelijke historie der Nederlanden in* 2 *deelen*. - Vergel. DE WIND, a.w. bl. 177, 233, 235, 372 enz.

enkel lid of leeraar der vaderlandsche kerk aan, die zich met de geschiedenis van hare opkomst en ontwikkeling heeft ingelaten. In genoemd jaar zag echter het licht het eerste boek van de *Nederlandsche Historien, behelsende de eerste veranderingen in den godsdienst en de leere: nevens de harde vervolgingen daar over ontstaan in de Nederlanden, vóór ende tot de tijden van Keyser Karel de V^e^*, door Marcus Zuerius van Boxhorn, hoogleeraar aan de universiteit te Leyden, eerst in de welsprekendheid, later na het emeritaat van Daniel Heinsius in de geschiedenis en staatkunde.[1)] Dit werk is eigentlijk eene schets van eene kerkelijke geschiedenis der Nederlanden van het jaar 1000 tot 1500. Na eene korte inleiding begint de schrijver met de Waldenzen, geeft vervolgens een omstandig verhaal van de beruchte vervolging te Atrecht, onder den naam van *Vauderie d'Arras* bekend, komt zoo tot de Tempelieren (1312) en vervolgt nu tot 1497 of 1500 de kerkelijke geschiedenis. Vele zeer wetenswaardige bijzonderheden worden medegedeeld, doch zonder veel orde en zamenhang, terwijl bovendien de doorgaande beschuldiging der Roomsche geestelijkheid, waartoe Box-

1) DE WIND, t.a.p. bl. 445 e.v.

h o r n zijn werk schijnt ingerigt te hebben, de lezing zeer onaangenaam maakt.

De zucht tot verdediging van eigen handelingen en die zijner partijgenooten bewoog voorts den beroemden Haagschen predikant J o h a n n e s U y t e n b o g a e r t om nevens het verbazend aantal geschriften, bij verschillende gelegenheden reeds door hem in het licht gezonden, ook een werk over de kerkelijke geschiedenis der Nederlanden op te stellen, dat echter eerst in 1646, twee jaren na zijn overlijden, werd uitgegeven.[1)]

Hoeveel belangrijks deze arbeid voor de geschiedenis ook van onze kerk moge behelzen, men zou zich even wel, alleen op den titel afgaande, een geheel verkeerd denkbeeld daarvan vormen. Het middelpunt toch, waarom zich bij U y t e n b o g a e r t alles beweegt, zijn de geschillen tusschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten, en het is mij een raadsel, waarom dit niet op den titel is aangeduid, daar de schrijver zelf er in het minst geen geheim van tracht te maken. De geheele inrigting van het werk is daarop aangelegd: daarom vangt het verhaal aan met het jaar 400, omdat in dien tijd de strijd met P e l a g i u s is voorgevallen en voor het eerst in de Christelijke kerk over de praedestinatie gehandeld. Met het oog op dit dogma en de overige punten, waarvan in den twist met A r m i n i u s sprake was, wordt vervolgens vlugtig de geschiedenis der middeleeuwen en der Reformatie, buiten en in ons vaderland doorloopen, tot

1) Onder den volgenden titel: *De Kerckelicke Historie, vervattende verscheijden gedenckwaerdige saken, in de Christenheyt voorgevallen, van het jaar* 400 *af tot in het jaar* 1619, *voornamentlijck in dese geunieerde provintien*. Gedruckt in 't jaer ons Heeren, 1646, fol. Eene opgaaf zijner talrijke geschriften vindt men bij BURMAN, Traj. Erud. p. 435 sqq. en CATTENBURGE, *Bibliotheca Scriptor. Remonstr*. p. 136 sqq.

dat de schrijver op bladz. 103 van het derde deel of hoofdstuk tot het beroep van Arminius te Amsterdam gevorderd is. Van dit tijdstip af worden nu de Arminiaansche geschillen met inlassching van allerlei akten, resolutien en brieven in het breede beschreven,[1] terwijl het verhaal met de executie van Oldenbarneveld een einde neemt.

Dat de onpartijdigheid van Uytenbogaert veel te wenschen laat, zal wel niemand bevreemden. Om aan dien eisch geheel te voldoen, stond hij te digt bij den tijd, dien hij besprak, en was hij te veel in de twisten betrokken geweest, die in de zeventiende eeuw de kerk beroerd hebben. Maar, moet dit van hem gezegd worden, in nog hoogeren graad gelden die beschuldiging en ook verontschuldiging het breedvoerige werk, door den heftigen Contra-Remonstrant Jacobus Trigland, hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leyden, tot weerlegging van Uytenbogaert in het jaar 1650 uitgegeven, waarin diens Historie op den voet gevolgd, getoetst en weêrsproken wordt.[2] Buitendien staat dit werk van Trigland ver beneden dat zijner tegenpartij: eigentlijk geeft het niets dan aanmerkingen op den arbeid van dezen, en hierdoor kan het in het oog van de Wind zoo weinig op den naam van een geschiedverhaal aan-

1) In zuivere taal. - Zie A. YPEY, *Bekn. Gesch. der Nederl. tale*, Utr. 1812, 1e deel, bl. 419.

2) De titel luidt: *Kerkelijke Geschiedenissen, begrijpende de sware en bekommerlijke geschillen in de Vereenigde Nederlanden voorgevallen, met derselver beslissinge - ende aenmerkingen op de Kerkelijke Geschiedenis* van J. UYTENBOGAERT - door JAC. TRIGLANDIUS, Leyden, 1650, fol. - Zóó partijdig werd reeds aanstonds dit werk gekeurd, dat de Staten van Holland bij resolutie van den 8 Maart 1650 weigerden de opdragt aan te nemen. Zie den brief van P. BURMAN aan prof. VAN DER MEERSCH, van 3 April 1773, uitgegeven onder facsimilé's van HOUTMAN, 1e jaarg. 4e afl.

spraak maken, dat hij alleen ter gelegenheid van Uytenbogaerts geschiedenis besluiten kan iets omtrent diens tegenschrijver in zijn werk in het midden te brengen.[1)]

De eerste, die met een loffelijk streven naar volledigheid en naauwkeurigheid, met veel takt en smaak zich aan de beoefening van de kerkelijke geschiedenis zijns vaderlands wijdde, en zoowel het tijdvak der hervorming als de in den aanvang der zeventiende eeuw gerezen geschillen over de praedestinatie en den aankleve van dien tot het onderwerp zijner studien koos, was Geeraardt Brandt, predikant bij de Remonstrantsche gemeente te Amsterdam. Hij heeft ons in zijne *Historie der Reformatie en andre Kerkelijke Geschiedenissen, in en ontrent de Nederlanden*, een werk geschonken, dat in geen opzigt de vergelijking met de beste politieke geschiedverhalen dier eeuw behoeft te schroomen, en der Nederlandsche historiographie steeds tot sieraad zal strekken. En toch - niets minder dan zijne broederen heeft deze schrijver gedeeld in de onverschilligheid, waarmede de geschiedenis en hare vroegere beoefenaars ten onzent plegen behandeld te worden.

Wie is Geeraardt Brandt geweest? Wat heeft de kerkgeschiedenis aan hem te danken? Ziedaar een paar belangrijke, tot heden onbeantwoorde vragen, tot wier oplossing eene poging in het volgende proefschrift wordt ondernomen.

Bij de behandeling der eerste vraag zal ik mij hoofdzakelijk bedienen van het Leven van Geeraert Brandt door zijnen kleinzoon Joan de Haes, 's Gravenhage, 1740; want een tweede bron, getiteld: Summarium vitae celeberrimi G. Brandt, poëtae et historici, ex annota-

1) T.a.p. bl. 474

tionibus manuscriptis ejus filiorum, auctore L.C.P.T.E.M.A.S. (i.e. Petro Cornelio 't Lam, Ecclesiae Matini a secretis)[1] heb ik, hoevele pogingen daartoe ook zijn aangewend, niet magtig kunnen worden. Andere schrijvers, aan wie nog eene of andere bijzonderheid ontleend werd, zooals David van Hoogstraten, Wagenaar, enz zullen ter plaatse worden opgegeven.

1) In 8°, waarschijnlijk te Utrecht uitgegeven. Het wordt vermeld door CHALMOT, *Biographisch Woordenboek*, Dl. IV. bl. 211 en 213; ERSCH und GRUBER, *Allgem. Encycl. d. Wissensch. u. Künste*, in voce BRANDT, en *Catalogus der biblioth*. van prof. SAXEN, bl. 359, sub n°. 1982.

Eerste hoofdstuk.
Brandts leven en werkzaamheid.

§ 1.
Zijne jeugd. - Eerste theologische en historische geschriften.

Geeraardt Brandt, de nederlandsche kerkgeschiedschrijver, werd den 25. Julij van het jaar 1626 te Amsterdam geboren.[1)] Zijn vader, insgelijks Geeraardt geheeten, een zeer bekwaam en vermaard uurwerkmaker, behoorde tot den deftigen, welgestelden burgerstand. Hij stond bekend als iemand, die in de vaderlandsche poëzij ijverig belang stelde en daarvan een goed kenner was, en werd dientengevolge in het jaar 1642 door heeren Burgemeesteren tot een der zes hoofden van den Am-

1) Omtrent enkele bijzonderheden, ook uit zijne literarische loopbaan, neem ik de vrijheid den belangstellenden lezer naar de bijlagen achter dit proefschrift te verwijzen, waar nog een en ander wordt meegedeeld, dat ik hier uit vrees, dat men zulks in eene theologische dissertatie ongepast mogt achten, niet durfde opnemen. - Zoo zie men over zijne genealogie enz. bijlage A.

sterdamschen schouwburg gekozen. In weerwil der kwellingen en moeijelijkheden, waaraan de Remonstranten sedert de synode van 1618 hadden blootgestaan, was de oude Brandt de leer van Arminius trouw gebleven. Zijne vrouw, Neeltje Jeroens, bleef daarentegen, even als later hare dochters, lid der publyke kerk, zonder dat de harmonie van het huwelijk daardoor in het minst verstoord werd,[1] eene omstandigheid, die zonder twijfel veel heeft bijgedragen, om onzen historieschrijver dien milden, verdraagzamen geest in te boezemen, die in later tijd zijn deel was en in zijne werken zigtbaar is.

De jeugd en eerste vorming van Brandt liggen, het was te verwachten, bijna geheel in het duister. Alleen kan ik vermelden, dat eene beschaafde, schoon niet bepaald geletterde opvoeding hem ten deel viel, en hij overigens, volgens de gewoonte onzer vaderen, voor het bedrijf zijns vaders opgeleid werd. Ook diens ingenomenheid met de dichtkunst ging weldra op den zoon over, en reeds op jeugdigen leeftijd hield deze zich met het zamenstellen van gedichten en andere stukken van bellet-tristischen aard bezig. Veel lof mogt hij van verschillende kanten hierbij inoogsten, en vooral zeker treurspel *de Veinzende Torquatus* getiteld en eene lijkrede op den ridder Hooft, den 28 Mei 1647 voor een talrijk en uitgelezen gehoor in de stads schouwburg uitgesproken,[2] bezorgden hem reeds als jongeling een eervollen naam op het gebied der Nederlandsche letterkunde. Deze stukken bragten hem onder anderen ook in kennis met Kasper van Baerle, destijds hoogleeraar in de wijs-

1) BRANDT, *Verantw. tegen Ds*. RUYL, bl. 16, en H. RUYL, *Verded. zijner beschuld*. bl. 27.
2) Men zie over beide stukken bijlage B.

begeerte aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam, en spoedig deed deze kennismaking in het leven des jeugdigen dichters eene belangrijke verandering plaats grijpen. Want gedeeltelijk op aansporing van van Baerle, die zich van zulk een talentvol jongeling veel tot heil der Remonstrantsche Broederschap voorstelde, gedeeltelijk door tusschenkomst van diens dochter Suzanna,[1] voor welke hij groote genegenheid had opgevat, doch die weigerde hare hand te schenken aan iemand, wiens beroep zoo weinig met haren stand en hare opvoeding strookte, was bij Brandt het plan opgekomen het bedrijf zijns vaders met dat van predikant bij de Remonstrantsche gemeente te verwisselen. Dit voornemen werd weldra ernst, en hoewel twee en twintig jaren oud, hij begon zich op de kennis der Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche talen toe te leggen, studeerde vervolgens drie jaren aan het seminarie te Amsterdam onder professor Stephanus Curcellaeus[2] in de theologie en werd in het jaar 1652 met zeer grooten lof[3] tot proponent bij de Broederschap bevorderd. Nog in den loop van datzelfde jaar tot predikant bij de Remonstrantsche gemeente te Nieuwkoop beroepen, trad hij den 8 September met Suzanna van Baerle in het huwelijk en gaf zich thans met alle krachten over aan zijnen nieuwen werkkring, zijnen tijd verdeelend tusschen de verzorging zijner gemeente en de beoefening der godgeleerdheid. Wel

1) Zie bijlage C.
2) Een der warmste vrienden van CARTESIUS en een ijverig voorstander van diens philosophie. Verg. over hem o.a. den Hoogl. J. TIDEMAN, *de Remonstrantsche Broederschap*, Haarl. 1847, bl. 17 en 18, en A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, *Tweede eeuwfeest van het Seminarium der Remonstranten*, Leeuw. 1840, bl. 89, 100 enz.
3) D. VAN HOOGSTRATEN, *Groot algemeen woordenboek*, in voce.

bleef hij ook de poëzij aanhouden, doch deze veranderde thans mede van karakter, daar B r a n d t voortaan, als meer in overeenstemming met zijne nieuwe waardigheid, bijna uitsluitend stichtelijke liederen vervaardigde.

Het gevolg echter van dit alles was, dat, met uitzondering van vijftien predicatiën van zijnen vriend J o h a n n e s L o e d i n g i u s, Remonstrantsch predikant te Amsterdam,[1] die hij voor de pers gereed maakte, in de eerste jaren niets van zijne hand werd in het licht gezonden, tot dat hem door een ander zijner vrienden, Mr. K o r n e l i s K l o e k, destijds advokaat, later presidentschepen en bewindhebber der Oost-Indische Maatschappij te Amsterdam eenige vragen werden voorgelegd over het al of niet geoorloofde, om de Remonstrantsche vergadering te verlaten en tot de gemeenschap der publyke kerk over te gaan.[2] De beantwoording dezer vragen gaf aanleiding tot het opstellen van zeker geschrift, dat door B r a n d t s ambtgenoot J. N a e r a n u s, Remonstrantsch predikant te Oude Wetering, aan wien het ter lezing was afgestaan, buiten weten des schrijvers met een *Toe-eygeningh* aan zekeren G e d e o n C o l t e r m a n, onder den volgenden titel werd uitgegeven: '*Verlaet uw eigen Vergaederinge niet*, dat is: Onderzoek of een Remonstrant zijne Vergaederinge uit eenige inzichten mach verlaeten, en bij de Contra-Remonstranten of ter preeke of ook ten Avondmael gaen, door G. B r a n d t.'[3] Ik zal hier een overzigt van dit geschrift laten volgen,

1) Den 21 Octob. 1653 te Delft overleden. Verg. BRANDT'S *Poëzij*, uitg. van 1725, Dl. III, bl. 150.
2) DE HAES, t.a.p. bl. 19 e.v.
3) *Tot Amsterdam. Voor* JAN RIEUWERTSZ, *Boeckverkooper in de Dirck van Assensteeg in 't Martelaersboeck*. Anno. 1657.

vooreerst omdat het boekske zeldzaam is,[1] en ten tweede, omdat het allezins belangrijk is, als het eenige van dien aard, wat wij van de hand van B r a n d t bezitten,[2] en als bijdrage tot de kennis van de gezindheid der Remonstranten in die dagen. Het zal daaruit blijken, dat mogten ook al de Regenten met wijze gematigdheid het oog sluiten voor de talrijke overtredingen der Plakkaten, die na de synode van 1618 en 19 tegen de Arminiaansche vergaderingen waren uitgevaardigd, eene halve eeuw den geestelijken zelfs van de onderdrukte partij nog weinig verdraagzaamheid had kunnen leeren. De volgende punten dan werden door Mr. K l o e k ter beantwoording voorgesteld: 'Aengezien de Remonstranten sustineren, dat de pointen tusschen haer ende de Contraremonstranten in questie, noopende de Predestinatie ende aenkleven van dien, niet noodzaekelijk en zijn om dus of zoo gelooft te worden: nochte dat men daeromme behoort, of mach van den anderen te scheijden, ofte gescheiden te blijven: maer ter contrarie, dat men behoort en moet den een den ander in zijn gevoelen dulden en dragen, en op dien voet de eenigheit en vrede der Kercke bevorderen,

1) Een exemplaar op de bibliotheek der Remonstrantsche kerk te Amsterdam berustende, werd mij door de welwillende tusschenkomst van den hoogleeraar TIDEMAN ten gebruike afgestaan, waarvoor hem hier openlijk mijn dank zij toegebragt.

2) Wel schrijft H.C. ROGGE, *Bibliotheek der Remonstrantsche geschriften*, bl. 171, in navolging van een gissing van FREDERIK MULLER in diens *Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten* het bekende pamflet: *Den reucke-loosen dief*, enz. Amst. 1642. (N°. 2836 bij MULLER) aan BRANDT toe, doch deze gissing komt mij zeer betwistbaar voor, daar BRANDT eerst in 1649 de theologie begon te beoefenen, en het bovendien zeer onwaarschijnlijk is, dat een jongeling van 16 jaren (zoo oud toch was hij in 1642) zulk een geschrift zal opstellen.

zoo is de Vrage: Of een Remonstrants-gezindt Christen met een goedt gemoedt de Vergaedering der Remonstranten niet zoude moogen verlaeten ende ter Predicatie gaen bij de Contraremonstranten uit inzicht van zijn eigen particulier interest en voordeel, gehouden zijnde, nae zijn opinie, van 't nature en van Godes weegen op 't hoogste zich en de zijne voor te staen ende te bezorgen? Soo neen; of dan sulx niet zoude moogen geschieden met intentie ende op hoope van daerdoor gelegentheit te vinden om allenxkens de wech te baenen tot onderlinge vereeniginge, considererende hoe veele d'Apostelen zelve gedaen en toegegeven hebben vreden- en eenigheitshalven. Cap. XV van de Handelinge der Apostelen. Ende eindelijk, indien iemant zoodaenige vereeniginge buiten hoope mochte schijnen, of het dan niet zoude moogen geschieden met meininge omme de gemeinte der Remonstranten zelve daerdoor in tijden en wijlen voordeelig te zijn, ende de goede saeke te beschutten voor vordere onderdrukkinge, ende, waer 't moogelijk te handhaeven? gemerkt de constitutie der tijden.' Al deze casuistische vragen worden, zooals trouwens van iederen predikant te verwachten was, zoo ontkennend mogelijk beantwoord. Vooreerst, wordt uit de schriften van E p i s c o p i u s en andere Remonstranten aangetoond, dat de bekende vijf punten wel degelijk door hen steeds als van groot gewigt zijn beschouwd. 'Maer de Remonstranten hebben de onderlinge verdraegzaamheid over die punten toch aangeboden?'[1] Ja, doch steeds onder dit wel uitgedrukt beding: 'Mids, dat de Contra-Remonstanten hun gevoelen niet dan soberlijck, ende met stichtingh der Gemeente

1) Bl. 4.

souden voordragen, en mids dat oock de Remonstranten souden verdragen werden, gelijk zij hunne partijen wilden verdragen.'[1] Bovendien moet men onderscheid maken tusschen de vroegere Contra-Remonstranten en die van deze dagen, dat is, tusschen degene, die dat gevoelen omtrent de Predestinatie voor desen simpelijk gelooft hebben en noch gelooven als een waerachtige en nutte Leere, en tusschen diegene, die dat gelooven niet alleen als een ware, maer ook als een nootsakelijke Leere en deselve als nootsakelijk andere willen opdringen.[2] Dewijl er dan hier te lande nu anders geen Contra Remonstransche Kerken zijn als de zoodanige, die hare opinie voor nootsakelijk houden, en om anderen haar gevoelen op te dringen conscientiedwang hebben ingevoerd, en steets zoeken in te voeren, soo moet men sulke in sulk een gevoelen niet dulden en dragen, noch op dien voet de eenigheijt en vrede der Kercke bevorderen.'[3] Hierna gaat hij over tot de behandeling van de vraag, waarbij hij eerst in 't algemeen zal aantoonen, dat het den Remonstranten niet geoorloofd is, hunne vergadering te verlaten, en vervolgens, dat het ook niet geoorloofd kan zijn, wegens een der drie genoemde redenen.[4] Daarvoor beroept hij zich vooreerst op Hebr. X: 25 (laat ons onze onderlinge bijeenkomst niet nalaten), als zijnde de strekking van die vermaning evenzeer, dat men, in geval van tweespalt in de kerk, zich bij de beste partij moet voegen en bij haar blijven: 'dus mogen de Remonstranten hunne partij niet verlaten en zich begeven tot vergaderingen, die naar hun oordeel onsuijverder en onbequaemer tot stichtinge zijn: veeleer zal hij daarin

1) Bl. 5.
2) Bl. 6.
3) Bl. 8.
4) Bl. 10

ontsticht worden door de godslasterlijke leer en verdraaijing der H. Schrifture, die hij daer hooren zal.'[1] Op de bedenking, dat een Remonstrant uit die predicatien het goede zou kunnen aannemen en de rest verwerpen, diene tot antwoord, dat dit een uiterst gevaarlijk middel is: die meent te staan, zie toe, dat hij niet valle, 1 Cor. X: 12; men denke voorts aan 1 Cor. XV: 33, 2 Tim. II: 16, en aan Salomo, die met al zijn wijsheid, toch door de verzoeking niet te schuwen, gevallen is.[2] De geschiedenis heeft dit ook reeds van verscheidene Remonstranten geleerd, die juist door die redenering verlokt, allengs vervolgers hunner vroegere broeders zijn geworden.[3] In de tweede plaats beroept hij zich op Eph. V: 11. 'Hebt geene gemeenschap met de onvruchtbare werken der duisternis, maar bestraft ze veel eer!' en 3°. voert hij aan, dat men zoo handelende de kwade partij zou stijven en de goede verzwakken.[4] Thans zal hij meer in het bijzonder op de gestelde vragen antwoorden. Vooreerst dan: Mag een Remonstrant zijne vergadering verlaten, uit insicht van eigen voordeel? Antwoord: Zoo 't ooit mag geschieden, nooit om eigen voordeel, 'dat uit alle raedtslaghen van godsdienst precys moet uitgeslooten zijn, of sij werdt een buykdienst en bespottinge Godes.' Men is, wel is waar, verpligt zich en de zijne op 't hoogste voor te staan; doch alleen door middelen, die behoorlijk en goddelijk zijn, steeds gedachtig aan de les des Heeren: Soeckt eerst het koningkrijcke Godes, etc. Matth. VI: 33, als 1 Tim. VI: 9, Luc. VI: 24.[5]

De tweede vraag luidt: Mag een Remonstrant dan

1) Bl. 11-13
2) Bl. 14 en 15.
3) Bl. 16.
4) Bl. 17-19.
5) Bl. 22-27.

zijne vergadering verlaten door de hoop op hereeniging? Maar die hoop is ijdel en men mag geen kwaad doen, opdat er goed uit kome, Rom. III: 8. Het beroep in die vraag op Hand. XV getuigt veeleer vóór de Remonstranten dan tegen hen; en de Apostelen hebben het staan naar vrede wel dier bevolen, doch niet tot elken prijs. 'Indien 't mogelijk is,' zegt de Apostel P a u l u s , Rom. XII: 8 en in dit geval is het onmogelijk, vooreerst, wegens de onverzoenlijkheid der Contraremonstranten en ten tweede, omdat het den Remonstranten niet geoorloofd is.[1)] Derde vraag: Is het dan geoorloofd met het doel, om den Remonstranten voordeelig te zijn? Maar, 't is reeds gezegd, men mag geen kwaad doen, opdat er goed af kome: en bovendien, hoe kan zulks ooit iets geven? Hoe onzeker is het, dat zulke lieden daardoor in de regering zullen komen en in staat zijn, voor hunne partij gunstige maatregelen door te drijven. Zeker echter is het, dat hun voorbeeld verderfelijk zal werken. Men spreekt ook in die vraag van de *Constitutie der tijden:* doch kan die ooit goed maken, hetgeen op zich zelf genomen slecht is?[2)] Een oprecht Remonstrant behoort bij deze gelegenheid te bedenken, dat zijne goede zaak, even als vroeger, door geestelijke middelen zal staande blijven, en gebeurt het intusschen dat sommigen uit wereldsche inzigten haar verlaten, deze Gode en hunne conscientie te bevelen en om hun berouw te bidden.[3)] De beste zaken hebben altijd een klein getal aanhangers en dwaas is het, de waardij van eenig goed te bepalen, naar het getal dergenen, die het zoeken. In een 'Naerder Onderzoek' worden vervolgens nog een paar punten behandeld en toegelicht, als: dat de Contra-

1) Bl. 30-39.
2) Bl. 40 en 41.
3) Bl. 43.

Remonstranten aanbieden de Remonstranten met behoud van hun gevoelen ten avondmaal te ontvangen, hetgeen met de aanhaling van onderscheidene synodale besluiten weêrlegd wordt:[1] en dat de overgang gemakkelijker zou zijn bij de Waalsche en Duitsche gemeenten, van welke bewering evenzeer het onware wordt aangetoond, daar dit eigentlijk slechts een verschil van taal is, hoewel B r a n d t erkent, dat er onder de predikanten dier gemeenten veel verdraagzame lieden zijn.[2] 'Zijnder evenwel Remonstranten die om redenen, die ze selver schamen bekent te staen, nae de groote Tempelen toe willen: wie sal of wil hen tegenhouden, indien redenen van Conscientie en Religie geen kracht genoegh en hebben? Maer laet hen wel bedenken, dat sij eigentlijk naer 't Pausdom heengaen en wat sij daer sullen vinden: en dat is niet het drijven van sommige Predikanten, maer het werk der gansche Contra-Remonstrantsche kerk. Als men de leer en het doen der Remonstranten en de leer en het doen hunner partijen wat meer nagingh, men zou niet tot afval komen.[3] Laet ons dan, zoo besluit hij zijn betoog, dit bedenkende en ter harte nemende, ons gemoedt quijten. Laet ons niet dwaelen met de dwaelenden. Maer laet ons, ik ontleen de woorden der Remonstranten uyt de Voorreden van de Verantwoording hunner Belijdenisse, laet ons verwerpen, vlieden en ons onthouden van die Secten, daer bijnae alle dingen geoorloofd zijn, behalven te verschillen in gevoelen, daer de Broeders en mede-arbeyders malkanderen om seer geringe oorsaeken Hemel en Helle stoutelijk toewijsen. Ten is ons niet geoorlooft met desulken te leven als met broeders. Maer vooral laet ons sorge

1) Bl. 49 e.v.
2) Bl. 62-68.
3) Bl. 73-78.

draegen, dat wij onse raedtslaegen en poogen niet en voegen met die luijden, die geen swaerigheydt en maeken om hen te besoedelen met het vervolghen, doodtslaen en bloedtstorten van Godtvruchtige menschen, die zij achten te doolen. Laet ons niet alleen wijken, maer vlieden soo verre wij konnen van soodaenige bloedige vergaederingen, opdat wij met deselve niet verlooren gaen. Die soodaenige luyden, ik seg niet, toe, maer niet tegen en staet, niet tegen en spreekt, en niet en bestraft, kan niet behouden worden.'

Het zal voor ieder uit dit overzigt duidelijk zijn, dat dit opstel geheel den stempel draagt van een echt partijschrift: hevig is de schrijver op de Contra-Remonstranten verbitterd, en het tafereel, dat hij van hen en hunne leer ophangt, is alles behalve liefelijk en liefderijk. En geen wonder! - B r a n d t had pas het Athenaeum verlaten en was dus nog geheel vervuld van de voortreffelijkheid zijner belijdenis boven die der publijke kerk, zooals hij die daar had hooren voorstellen, en van de vervolgingen, die de Remonstranten van hunne tegenpartij hadden ondergaan in hunnen strijd voor waarheid en vrijheid: doch hij had bovendien op zijne eerste standplaats als collega eenen leeraar van de publijke kerk, die, als heftig doch zeer bekwaam voorstander der Dordtsche leer, natuurlijk ook zijnen ijver aanvuurde, en van zijne zijde groote inspanning en oplettendheid noodzakelijk maakte, ten einde geen schaap van zijn kuddeken verloren te doen gaan.[1)] Nergens evenwel, en dit is een punt, dat in geschriften uit die dagen wel moet gewaardeerd worden, nergens gaat hij tot schelden over, steeds bewaart hij den bezadigden toon

1) Vgl. J. TIDEMAN, *de Remonstrantsche Broederschap*, bladz. 101.

en houdt de eischen van den vorm in het oog, eigenschappen, waardoor dit pamphlet, wanneer men daarbij bedenkt, dat het door den schrijver in geenen deele voor de pers bestemd, doch door een ander buiten zijn weten was uitgegeven, zeer verre boven soortgelijke voortbrengselen zijner voorgangers en tijdgenooten uitmunt.[1] Mr. K l o e k was, hoewel mijns inziens zijne ongelukkige argumenten genoegzaam wederlegd zijn, nog niet volkomen overtuigd:[2] hij stelde nog eenige bedenkingen op het papier, die B r a n d t door een tweede geschrift, dat echter niet tot ons is gekomen, [3] omverwierp, waarvan dan eindelijk het gelukkig gevolg was, dat zijn vriend zich liet overreden en later steeds der Broederschap is getrouw gebleven.[4]

1) GLASIUS, *Godgel. Nederl*. in voce, zegt er van: 'Eigentlijk was het de verbreiding van een over hetzelfde onderwerp in 1619 door NERAMIS (sic) uitgegeven werkje.' - KOK, *Vaderl. Woordenb*., Dl. VIII. bl. 930: 'Dit boekje was in 1657 te Amsterdam in 8° gedrukt onder den titel van: *Vrage oft den Christenen oft den Lidmaten der Kercken nae de waarheijt, die welck sij voor den Heere beleijden, stout ende vermetelijk is verdoemt, ende de Leeraars, die dezelfde in alle suiverheid ende oprechtheid hebben geleert, uitgeworpen en afgezet, in alle conscientie vrijstaat gemeenschap in den wettelijken Godsdienst te houden, met den geenen, die men nu Contra-Remonstranten noemt, ofte die de voorsz. Condemnatie, oft uitstooting gedaan en toegestaan hebben*.' - Ik betwijfel, of een van beide ooit BRANDT'S geschrift onder de oogen heeft gehad. KOK heeft blijkbaar een geheel ander, hoewel soortgelijk opstel, bij het hoofd: en waaraan Dr. GLASIUS zijne mededeeling ontleend heeft, wordt niet door hem opgegeven, en heb ik niet kunnen ontdekken.
2) Vgl. DE HAES, bl. 21.
3) Welligt is dit het werkje door ADR. VAN CATTENBURGH, in zijne *Bi bliotheca Script. Rem*., p. 24, als nog ongedrukt vermeld, onder den titel; *Aanmerkingen op zekere bedenkingen aangaande het verlaten der Remonstrantsche Christelijke vergadering*.
4) Ook met JACOB WESTERBAEN, die op de Synode van Dordrecht de Remonstranten als secretaris had bijgestaan, doch later minder belang in hunne zaak scheen te stellen, behandelde BRANDT in dezen tijd hetzelfde onderwerp in berijmde brieven. Vgl. BRANDT'S *Poëzy*, Dl. III. bl. 287 e.v. en WESTERBAEN'S *Poëzy*, Dl. I. bl. 689.

Doch tegen het einde van dit jaar (1657) zag een werk van B r a n d t het licht, dat zich meer dan genoemde brochure op de belangstelling zijner tijdgenooten mogt beroemen, en als het eerste zijner geschiedkundige schriften niet minder onze opmerkzaamheid verdient. Hij was namelijk, om, gelijk D a v i d v a n H o o g s t r a t e n opmerkt,[1] niet geheel vreemdeling in zijn eigen vaderland te zijn en wat meer kennis op te doen omtrent zaken, die een gereformeerd christen behoort te weten, begonnen de voornaamste Nederlandsche Historien en andere over de Reformatie der 16e eeuw geschreven werken te lezen en eenige merkwaardige zaken daaruit aan te teekenen. Hierdoor en waarschijnlijk niet minder door het bestuderen van de geschiedkundige werken van H o o f t, die hij zoozeer bewonderde, schijnt langzamerhand het plan bij hem tot rijpheid gekomen te zijn, zelf eene poging tot het beschrijven van de kerkelijke geschiedenissen van de Nederlanden, vooral ook na het tijdvak der Hervorming in het werk te stellen. Hij wendde zich, ten einde gevolg aan dit voornemen te geven, tot de Directeuren der Remonstrantsche Broederschap, om door hunne tusschenkomst toegang te verkrijgen tot vele bronnen en bescheiden, die bij verschillende leden der Broederschap berustten, en die hij tot de beschrijving van de Arminiaansche geschillen noodig had: en met hoeveel goedkeuring, belangstelling en onbekrompen aanmoediging zijn plan door deze werd opgenomen, getuigt het zeer merkwaardige besluit, dat den 16 Augustus 1657 in de Groote Vergadering der Broederschap werd voorgelezen

1) *Groot algem. Woordenb*. i.v.

en luidt, als volgt: ‘Alzoo deze Vergadering voorgekomen is, dat Ds. G e r a r d t B r a n d t verscheide stoffen tot de verhandeling van kerkelijke zaken behoorende, in deze landen voorgevallen, alreets bij malkanderen vergadert heeft; zoo is 't, dat de Directeuren raedzaem agten, dat men de voorm. Ds. B r a n d t versoeke, en oplegge, daerinne te willen voortgaen, om de Kerkelijke Historie van U y t t e n b o g a e r d t Zalr. te willen continueren en te voltrekken, tot welker einde yder lidt van de Broederschap zich verbonden zal houden, om alle stoffen toe te brengen, die onder yder in 't particulier zouden mogen berusten; vertrouwende, dat het zelve tot voortplanting van de waerheidt, en wederlegging van verscheide aucteuren, voor dezen uitgegeven, uitermaten dienstigh zal zijn. En is deze resolutie in alle hare deelen bij de gansche Broederschap goedgekeurt, en opdat dit werk zijn voortgang hebben zoude, zoo heeft de Verg. Ds. B r a n d t op het aller serieuste verzocht, dat Z.E. het zelve ten dienste van haar wilde aennemen, met belofte van alle de tegenwoordige Broederen, Zijn E. alles toe te brengen, wat dienaengaende dienstigh en noodigh kan zijn. Daer benevens wordt goedgevonden, dat alle onkosten, dewelke van Zijn E. in 't garen van eenige stoffen daertoe mogte gedaen worden, van de Broederschap dankelijk zullen gedragen worden. Al hetwelk Ds. B r a n d t voorgedragen zijnde, zoo heeft Zijn E. verklaart zulks aentenemen, en daer in zich te zullen quijten naer vermogen, als zijnde in alle voorvallen genegen en bereidt, de gemeene zaken der Remonstranten, zooveel in Zijn E. is, dienst te doen.’[1] En, zoo het uit deze reso-

1) Medegedeeld door J. TIDEMAN, *de Remonstrantsche Broederschap*, bl. 100.

lutie blijkt, dat B r a n d t onder allezins gelukkige voorteekenen de taak van geschiedschrijver aanvaardde en althans op volledige medewerking van zijne ambtgenooten zou mogen rekenen, zijn eerste voortbrengsel werd door dezelfde zon van voorspoed beschenen en algemeen gunstig ontvangen.

Als eerste proeve namelijk van zijnen geschiedkundigen arbeid verscheen in dit jaar, doch nog zonder den naam des auteurs, het *Kort verhaal van de Reformatie en Oorlog tegen Spanje in en ontrent de Nederlanden tot den jare* 1600, *uyt verscheijde geloofwaardige Historien en Authentyque stukken onpartijdiglijk bijeengestelt*. Het is een soort van kronijk, waarin van het jaar 1555 (de abdicatie van keizer Karel) af tot 1600 zooveel mogelijk op de dagen, waarop zij plaats hadden, de voornaamste gebeurtenissen uit dat tijdperk der geschiedenis kortelijk worden opgegeven, en dat wel de gebeurtenissen in de Nederlanden, want slechts zelden begeeft de schrijver zich over de grenzen, alleen om nu en dan het overlijden van een of ander vermaard, vooral kerkelijk persoon te vermelden. Men verwacht dus reeds, dat het boek als lectuur zeer weinig aantrekkelijkheid bezit. Op denzelfden kronijkmatigen toon zonder de minste poging tot verbinding of toelichting wordt alles verhaald, en de meest treffende of tragische voorvallen, zooals de beeldstorm, de komst van A l v a , het onthoofden van E g m o n d en H o o r n , de moord van prins Willem, enz. zijn niet in staat eenigen gloed in den stijl te brengen.

Waar nu des schrijvers individualiteit zoo bijzonder weinig op den voorgrond treedt, spreekt het wel van zelf, dat oordeelvellingen en beschouwingen geheel ontbreken, en er van partijdigheid dus bijna geen sprake

kan zijn. Evenwel, op sommige plaatsen straalt het toch door, welke partij B r a n d t is toegedaan, en kan hij zijne Remonstrantsche gevoelens en voorliefde voor sommige personen, door hem, en teregt, als voor-loopers der Remonstranten beschouwd, niet geheel verbergen.[1)] Doch tegen dit alles staat weder over, en dit zij tot zijnen lof opgemerkt, dat het boekske met groote zorg en naauwkeurigheid in helderen stijl is opgesteld, terwijl steeds op den kant de bronnen, waaruit geput is, opgegeven worden en achter het werk eene lijst is geplaatst van de voornaamste bij de vervaardiging gebruikte schrijvers. Geen wonder dus, dat het door dien rijken inhoud en keurigen vorm met algemeene toejuiching werd ontvangen, te meer, dat het in een tijd verscheen, dat er juist zeer naar zulk eene publicatie werd verlangd en ook reeds anderen over de zamenstelling daarvan gedacht hadden.[2)] Zijn kleinzoon brengt een paar bewijzen bij van den bijval, dien het *Kort Verhaal* ondervond, en spreekt onder andere van zekeren J a c o b u s S c h e p p e r u s , Contra-Remonstrantsch predikant te Gouda, die als een door en door bitter partijman bekend stond, doch van dit opstel het getuigenis aflegde, dat alles, wat er in voorkwam, waarheid was. Het werd reeds het volgende jaar, en later meermalen, herdrukt[3)] en toen door den schrijver met een soortgelijk werk vermeerderd, het *Onpartijdig Chronijxken der voornaamste Ne-*

1) Zoo b.v. bij 't vermelden van het opstellen der Confessie, bl. 7; benoeming van OLDENBARNEVELD, bl. 148; gevolgen der sijnode van 1586, bl. 157. KOORNHERT, bl. 135, 150, 151, 184, 185 e.m.a.
2) Vgl. DE HAES, bl. 25.
3) De tweede druk is van 1658, de derde van 1699, de vierde van 1730. - Schromelijke verwarring heerscht hieromtrent bij GLASIUS, DE CHALMOT, V.D. AA en KOK.

derlandsche geschiedenissen geheeten, dat op dezelfde wijs de gebeurtenissen sedert 1600 vermeldend, door Brandt tot het jaar 1658 zou zijn gebragt en door anderen, hoewel met veel minder gelukkigen uitslag, tot 1700 is voortgezet.[1)]

Zoo had hij dan de eerste vruchten geoogst van den arbeid, die voortaan een der hoofdbezigheden van zijn leven zou worden. Men meene echter niet, dat B r a n d t van nu af meer en meer geleerde werd en zijn herderlijk ambt slechts als eene gemakkelijke, vaste kostwinning bleef aanhouden, om zich des te ongestoorder aan de studie der geschiedenis te kunnen wijden. Integendeel, - steeds bleef de zorg voor zijne gemeente de hoofdtaak zijns levens, en hoe hoog hij als prediker des Evangelies door haar geschat werd, bleek dan ook ruimschoots, toen hij den 22 Julij 1660 naar Hoorn beroepen werd. Bij die gelegenheid toch verklaarden die van Nieuwkoop in de Groote Vergadering der Broederschap (want die moest de leeraars ontslaan en het beroep goedkeuren), dat zij B r a n d t s vertrek tot een groot nadeel zoude rekenen. Er stond namelijk te Nieuwkoop - ik wees er reeds vroeger met een enkel woord op - een zeer bekwaam predikant van de publijke kerk, doch door B r a n d t waren ze genoegzaam tegen *'die aanlokselen'* beveiligd: bij zijn vertrek echter was er veel onrust en verachtering voor de Remonstrantsche gemeente te vreezen.[2)] Toch moesten zij hem afstaan: evenwel van tijd tot tijd trad hij nog eens voor zijne oude gemeente op, en altijd met grooten toeloop, zoodat Nieuwkoop nog jaren daarna aan de Broederschap de

1) WAGENAAR, Amsterdam, VIe Dl. IIIe boek, bl. 229.
2) J. TIDEMAN, a.w. bl. 101.

helft der collecte beloofde, als B r a n d t daar predikte.[1] Hij vertrok dan naar Hoorn, en ook de tijd, gedurende welken hij aan die gemeente was verbonden, getuigt van zijne werkzaamheid en ijverige nasporingen op het veld der geschiedenis, vooreerst door het vermeerderen van den bronnenvoorraad. Hij gaf namelijk in 1662 eene verzameling brieven uit van verscheidene personen, die zich in de Remonstrantsche geschillen eenen naam hadden verworven;[2] in 1663 een aanhangsel op de *Historia sui temporis* van T h u a n u s , eene verzameling plaatsen behelzende, die in dat werk niet gevonden worden en uit twee handschriften getrokken waren, waarvan het eene naar een handschrift van den beroemden geschiedschrijver zelven was afgeschreven:[3] en in 1667 de Latijnsche brieven van zijnen schoonvader K a s p e r v a n B a e r l e , waarvoor hij eene opdragt plaatste aan den heer A r n o u t H e l l e m a n s H o o f t , zoon des beroemden Drossaerts, insgelijks in het Latijn geschreven.[4] Doch bovendien schreef hij te Hoorn twee werken, die van zijnen voort-durenden ijver getuigden, te weten, het *Verhaal van de Reformatie*, in 1663 in 8° en de *Historie van Enkhuizen* in 1666 in 4° uitgegeven. Het eerste, meermalen ge-

1) TIDEMAN, t.a.p. zegt: ‘zelfs nog in 1698.’ BRANDT overleed echter in 1685. Welligt moet hier 1668 gelezen worden.
2) *Brieven van verscheijde vermaerde en geleerde mannen deser eeuwe, voornamelijk van* J. ARMINIUS, J. UYTENBOGAERT, H. DE GROOT, S. EPISCOPIUS, N. GREVINCHOVIUS, C. NIELLIUS *etc., waerin veelderhande theologische materien, den stand der Kercken betreffende, verhandelt werden. Noijt voor desen gedrukt. T'Amsterdam bij* J. RIEWERTSZ, 1662, *in* 8°.
3) De titel luidt: *Thuanus restitutus sive sylloge locomm in historia viri illuslrissimi* J.A. THUANI *hactenus desideratorum. Amst. apud* J.H. BOOM, 1663, *in* 12°.
4) Men zie het antwoord van A.H. HOOFT hierop bij DE HAES, bl. 132 en een brief van HUIJGENS over 't toezenden dier Epistolae, t.z. pl. bl. 133.

houden voor een herdruk van het vroeger besprokene *Kort Verhaal*,[1] doch zooals ieder, die het slechts even inziet, terstond blijken zal, een geheel nieuw opstel, behelst in tien boeken een uitvoerig en naauwkeurig verslag van Neerlands godsdienstthervorming tot het eind van het jaar 1573: daar het echter, als geheel in het eerste deel van de Historie der Reformatie overgenomen, later van zelf dus met dat werk zal beschouwd worden, acht ik hier eene nadere bespreking overbodig, terwijl het tweede, als met des schrijvers loopbaan en karakter als theoloog volstrekt in geen verband staande, evenmin daarop eenige aanspraak kan doen gelden.[2] Maar ook de Hoornsche gemeente mogt zich niet lang in het bezit van Brandt verheugen; den 24 April 1667 toch werd hij bijna gelijktijdig met den beroemden P h i l i p p u s van L i m b o r c h tot predikant bij de Remonstrantsche gemeente te Amsterdam beroepen, en met zijn vertrek derwaarts treden wij eene periode in van zijn leven, die voor ons doel de meest belangrijke moet genoemd worden.

§ 2.
De Historie der Reformatie en hare lotgevallen.

Ik noemde in de vorige afdeeling B r a n d t s verblijf in Amsterdam de belangrijkste periode zijns levens, omdat

1) 1) B.v. door KOK, GLASIUS en VAN DER AA tt. aa. pp., waarschijnlijk misleid door de omstandigheid dat boven de bladzijde van dit laatste werk staat: *Kort Verhaal van de Reformatie*; de titel en titelprent echter toonen terstond het verschil. Vgl. verder de Voorreden aen den Leser voor het l[e] Deel van de *Historie der Reformatie*. - Een brief van J. OUDAAN tot dankbetuiging voor het toezenden van dit *Verhaal*, vindt men bij DE HAES, bl. 125

2) Zie daarover bijlage D.

hij namelijk in die stad zijn hoofdwerk op het gebied der kerkgeschiedenis geschreven heeft, een boek, waarvan de raadpensionaris Kasper Fagel tot Gilbert Burnet, Aartsbisschop van Salisburij, zou gezegd hebben, dat het verdiende, dat men de Hollandsche taal aanleerde, alleen om zich het genoegen te kunnen schenken, dit werk in het oorspronkelijke te lezen.[1] Men begrijpt, dat ik bedoel de *Historie der Reformatie en andre kerkelijke geschiedenissen in en omtrent de Nederlanden*, waarvan tegen het einde van het jaar 1671 te Amsterdam bij de boekverkoopers Jan Rieuwertsz, Hendrik en Dirk Boom het eerste deel verscheen. Eigentlijk was dit eerste deel een herdruk en uitbreiding van het in 1663 uitgegeven geschrift over de hervormingsgeschiedenis, doch terwijl het vroegere een op zich zelf staan geheel scheen uit te maken, opende dit een rij van deelen, waarin de schrijver voornemens was de kerkelijke geschiedenis zijns vaderlands tot het jaar 1631 te vervolgen,[2] als wanneer het den Remonstranten door de gematigdheid der Hooge Overheid vergund werd op verscheidene plaatsen kerken te stichten en vrij hunne godsdienstoefeningen te houden. Het werk is voorzien van een privilegie, uit naam der Staten van Holland en Westvriesland afgegeven door Jan de Witt, waardoor het boek gedurende een termijn van vijftien jaren tegen nadruk wordt beschermd. Uitdrukkelijk wordt er echter

1) J.M. SCHRÖCKH, Christl. Kirchengesch., II^{er} Theil, S. 433, die deze bijzonderheid ontleend heeft aan de Preface der Fransche vertaling van de *Historie der Reformatie*, waar er nog tot bevestiging der authentie van dit gezegde wordt bijgevoegd: ‘C'est de Mr. BURNET même qu'on tient cette particularité.’

2) Vgl. J. BRANDT'S Voorrede voor het 3e deel van de *Historie der Reformatie*.

dit beding bijgevoegd, dat de Staten geenszins verstaan: ‘door dit octrooi den inhoudt te authoriseren ofte ad-voueren,’ maar dien geheel voor verantwoording van den Suppliant laten. Hierna volgen een opdragt aan denzelfden heer K o r n e l i s K l o e k , dien wij reeds eenmaal ontmoet hebben, en een *Voorreden aen den Leser*: beide stukken kenmerken zich door ronde taal en fikschen stijl en verschillen grootelijks van die laffe, op leugen-achtigen en smeekenden toon gestelde opdragten en toeeigeningen, waarmede meermalen onze voorvaderen hunne letterkundige voortbrengselen aan hunne Maecenaten plagten aan te bieden of de welwillendheid hunner lezers in te roepen.

In die stukken worden de aanleiding en het doel van zijn schrijven ontwikkeld: hij prijst de Reformatie en den daarop gevolgden vrijheidskamp, omdat daardoor de Heilige Schrift als eenige regel des geloofs en des levens, en de vrijheid van denken en spreken was hersteld geworden. Weldra echter is die ware en eenvoudige godvruchtigheid, die onder den druk der vervolging was opgekomen, weder verdwenen en langzamerhand is er onkruid op den akker des Heeren opgeschoten, dat dikwijls de tarwe verdrukt. Dit is echter geen kwaad van heden of gisteren: ‘het saedt van dit kaf is al van oudts gestrooit, selfs ook ten tijde der Reformatie; maer deselve bragt met eene ook mannen voort, die 't sagen en aenwesen, die geestlijken en wereltlijken waerschouwden, ten beste rieden, en binnen de paelen van hunnen plicht sochten te houden. Van deze en andere voorvallen, ontrent de Reformatie der kerkelijke misbruiken, behoorden mijns bedunkens, onse tijdt- en landtgenooten wat meer bescheidts te hebben, dan men gemeenlijk bij hen vindt.

Want een waerachtig verhael van soodaenige geschiedenissen kan een gesondt oordeel dapper ten dienste staen, om 't geen de partijschap t' haeren voordeel bijbrengt, t' overwegen en den schijn en waarheit t' onderscheiden; ook opdat men 't goede niet verkleene, noch 't quaede vergroote, maer alles schatte na sijne waerde.'[1] Deze overleggingen hadden hem nu acht jaren geleden het *Verhaal van de Reformatie* doen opstellen en de goede ontvangst, daaraan zoo wel door Gereformeerde als door Roomschgezinde Christenen geschonken, had hem bewogen dit werk nogmaals op te vatten en voort te zetten.[2]

Een dubbel doel stelde hij zich bij dit werk voor: vooreerst, een wetenschappelijk, namelijk een getrouw beeld te schetsen van het verleden en de waarheid eenvoudiglijk voor oogen te stellen, en in de tweede plaats een praktisch, te weten: de nakomelingschap wijzer en beter te maken door het verhaal van de misslagen en vergrijpen hunner Voorzaten, opdat zij zich daarvoor leere wachten. 'Want de Historie, om met de woorden van D i o d o r u s van S i c i l i ë te spreken, is de bewaerster van de deugt der doorluchtige mannen, de getuige van de misdaeden der boozen, een weldoenster van 't geheele menschelijke geslacht. S' is een oeffenschoole der wijsheit, een leermeesteresse des levens, een moeder der voorsichtigheit, een spiegel der seden; se leert, wat men vlieden en volgen moet'[3] Het is waar, men zou tegen deze historie kunnen inbrengen, dat op die wijze de wonden der kerk weer worden opgereten; doch

1) Vgl. de Opdragt.
2) Voorreden aen den Leser.
3) Voorreden aen den Leser.

dat zijn verouderde wonden, die hoe meer men ze bedekt, des te heviger tot bederf overgaan en ziekte veroorzaken. Het ontdekken zal tot genezing dienen. Veel zullen Roomschgezinden en Gereformeerden uit zoodanige historie kunnen leeren, verdraagzaamheid onder anderen en eerbied voor eens anders overtuiging, en aanleiding zal hun gegeven worden, om te peinzen op middelen om de eenheid der jammerlijk verscheurde Christenheid te herstellen. Eindelijk geeft hij enkele opmerkingen over de wijze, waarop hij de geschiedenis voornemens is te behandelen en de door hem te gebruiken bronnen, (over beide spreek ik natuurlijk later) en besluit met verschooning te vragen voor den stijl, waaraan hij, door gewichtiger bezigheden overladen niet de noodige zorg heeft kunnen besteden, en waarin men (‘ik wenschte met minder reden’ - zóó voegt hij er met groote bescheidenheid bij) veel zou kunnen berispen.

Het geheele werk, zoover het B r a n d t vergund was dit te voltooijen, bestaat uit vier deelen in een en zestig boeken of hoofdstukken verdeeld en loopt tot het jaar 1623: dit eerste deel bevat zestien boeken en behandelt de geschiedenis der hervorming tot het einde der 16^{c} eeuw. In eene korte inleiding vermeldt hij eerst, hoe langzamerhand de Christelijke kerk door het opnemen van Joodsche en Heidensche bestanddeelen veel van hare zuiverheid verloren had: hoe de bisschop van Rome zich van het oppergezag wist meester te maken en den geestelijken stand tot een hoogte opvoerde, die zeer verderfelijk op zijne leden werkte: hoe daarop een ongebonden leven der geestelijken volgde, dat verschillende hervormingspogingen, ook in de Nederlanden, deed ontstaan. Deze worden nu vlugtig doorloopen, totdat hij komt tot de groote hervormingsbeweging der 16^{e} eeuw, die

voor zoo ver zij op de Nederlanden betrekking heeft, van nu af uitvoerig in dit deel wordt besproken. Eenige aanteekeningen besluiten het werk, tot uitgebreider toelichting van sommige punten, of tot bevestiging van enkele uitspraken met het gezegde van een of ander beroemd persoon, terwijl, volgens het allezins lofwaardig gebruik dier dagen, een uitvoerig en naauwkeurig bewerkt register achter elk der deelen geplaatst is. Waren in 1663 de tien eerste boeken gunstig ontvangen, dit geheele eerste deel werd niet minder door de gematigden van alle partijen toegejuicht, daar men om strijd den ijver en de trouw des auteurs in het onpartijdig verhalen der kerkelijke beroerten roemde. Geheel anders echter was het bij het verschijnen van het tweede deel, dat drie jaren later volgde. Daarin werden insgelijks in zestien boeken de gebeurtenissen van 1600 tot 1618 vermeld en dus de beginselen der scheuring tusschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten blootgelegd. Geen wonder, dat daardoor reeds de kerkelijke hartstogten in beweging geraakten. Doch nog eene omstandigheid kwam hierbij, die B r a n d t zeer kwalijk genomen werd: hij veroorloofde zich namelijk de vrijheid dit deel op te dragen aan al de Predikanten en Leeraren der Publijke Gereformeerde Kerken en Schoolen van Hollandt en West-Vrieslandt. ‘Eerwaerdige, godtvruchtige, hooghgeleerde mannen en broeders!’ dus spreekt hij hen tot groote ergernis der kerkelijk regtzinnigen aan, ‘om, volgens d'aeloude gewoonte van meest alle schrijvers dit tweede deel van de Historie der Reformatie aen iemant op te dragen en toe te eigenen, heb ik geraeden gevonden mij tot Uw E.E. te keeren.’ En dat doet hij niet alleen, omdat zij gezamentlijk verpligt zijn voor de Reformatie te ijveren,

maar omdat hij zich aan sommigen onder hen door ontvangen beleefdheden en hulp verbonden gevoelt, en velen een gunstig oordeel over het eerste deel van dit werk hebben uitgesproken; daarenboven bevat dit deel zaken, die in hunne kerk zijn voorgevallen. Doch er is meer. Deze Opdragt toch zal hem gelegenheid geven, om hun eenige dingen voor te stellen, die in hooge mate het welzijn der Gereformeerde Kerk betreffen. ‘In dit deel, dus vervolgt hij, komen nu de twisten ter sprake, die de Nederlandsche kerk hebben verdeeld en van een gescheurd:’ in het verhaal van deze is onpartijdige waarheid en zucht om vredelievendheid in 's Lezers gemoed te zaaijen zijn streven geweest, steeds indachtig aan de les der Ouden: dat men van zijne tegenpartij zoo moet spreken, alsof men te eeniger tijd weer vrinden zou worden. Evenwel onaangename waarheden kan de historie zonder zich zelve te verminken, niet verzwijgen. Met onbevooroordeeld oog dan leze men dit zijn werk, en late de ‘verblinde gunst tot vrienden, en d'al te scherp siende afkeer tegens partijen wijken voor d'oprechte genegentheit tot de kennisse der waerheit.’ Doch deze historie kan ook dienen, om in herinnering te brengen, wat sommige groote Theologanten, Pilaren van C h r i s t u s ' kerk en Lichten der Reformatie eertijds den twistenden partijen voorhielden en hoe zij vermaanden, om de scheuring in den aanvang te voorkomen en gedurende haren voortgang te heelen. ‘Dies wil ik Uw E.E. en Uwe Medebroederen bij deze gelegentheit in bedenken geven, of het lezen dezer Historie en 't overleggen van den voornaemsten inhoudt, alle Christelijke Leeraers niet behoort op te wekken, om met meerder ernst te letten op hetgene dat in tijden en wijlen tot herstellinge der kerkelijke

vrede sou konnen dienen: een saeke van d'allerbesten en vroomsten soo lang gewenscht, en daertoe de hoope niet behoort te verminderen, dewijl de hette der hevigheit in veele gemoederen vrij is bekoelt, en dat de raedt der onpartijdigen, dien men, toen de twist op 't felste brandde, te onbedacht verwierp, te deser tijdt meer gehoors kan vinden dan voorheenen.' Dit voorstel zal zeker bij sommigen zwarigheid ontmoeten, doch die zal gemakkelijk verdwijnen, als die denken aan de vredelessen der H. Schrift en de verdraagzame taal, b.v. van een Franciscus Junius en Petrus Molinaeus, welke laatste deze schoone uitspraak deed, dat men liever in plaats van te onderzoeken, waarin het verschil bestaat, moest nasporen, waarin men overeenkomt. En al is 't ook, dat er weinig hoop schijnt te bestaan, om een volkomen vereeniging tot stand te brengen, 't is echter der overweging waard, of men niet tot vrede zou kunnen komen met het toelaten van eenige verscheidenheid en onderlinge dulding over niet fundamenteele, duistere en twijfelachtige punten, aan elke partij de vrijheid gevende, om over die punten haar gevoelen matiglijk, met bescheidenheid en tot stichting voor te stellen en te verdedigen. Doch zal men zeggen, daar zijn verschillende omstandigheden, die velen van alle verdrag afkeerig maken, als: 1°. Dat het gevoelen der Remonstranten over de bekende vijf punten niet verdragelijk is. Maar, zullen hun de Remonstranten antwoorden, dan zult gij vele der uitnemendste Leeraren van vroegeren en lateren tijd, die ook die punten beleden, moeten veroordeelen, ja zelfs, Calvijn en Beza, die zulken ketters de broederhand reikten. 2°. Dat d'onderlinge verdraagzaamheid, gelijk de Remonstranten die in hunne gemeenten oefenen, de deur al te wijd open

zet voor andere secten en dwalingen. - Niet wijder echter dan al die groote leeraars der Reformatie, die beweerden, dat d'allernoodzakelijkste geloofsartikelen weinig en duidelijk zijn, zooals Molinaeus, David Paraeus, Joseph Hal. Maar, kan men hun uit Gods Woord aantoonen, dat zij te veel dulden, zoo zijn ze gehouden en bereid hunne verdraagzaamheid zoo ver in te trekken, als de rigtsnoer der Heilige Schrift, d'eenige regel des geloofs en levens zal eischen. 3°. Dat zij zich te veel magt aanmatigen in het oordeelen, welke punten fundamenteel zijn of niet, verdragelijk of onverdragelijk, stellende daar onder niet slechts doolingen, maar ook ketterijen. - Dan dit doen zij naar het duidelijk voorschrift der H.S. en den regel van den ouden kerkleeraar Vincentius van Lirinum, dat men zorgvuldig in de Christelijke kerk moet zoeken te behouden, 't geen van allen, altijd en overal is geloofd. 4°. Dat het gevoelen der Remonstranten door een kerkelijk oordeel van vele treffelijke in- en uitheemsche Theologanten is verworpen en het vonnis, over hen geveld, onherroepelijk is. Antwoord: Menschelijk gezag geldt hier niets en Synoden kunnen doolen en hebben meermalen gedoold. Voorts kunnen ook de Remonstranten zich op een groot aantal treffelijke Theologen van alle eeuwen beroepen, die hun gevoelen deelen. Ja, zelfs zou deze zaak eenige jaren later gansch anders zijn uitgevallen, en velen zouden na het bekoelen der partijschap de punten nader overwegende, een geheel ander oordeel hebben geveld. Ten bewijze strekke de Engelsche godgeleerde Thomas Goad, die later het gevoelen der Remonstranten, dat hij had helpen veroordeelen, aannam en opentlijk verdedigde, zonder daarom van de gemeenschap der Engelsche kerk te worden afgesneden.

5°. Dat de Remonstranten nu te klein van getal zijn om mede te handelen. - Doch welk regtgeaard Kerkdienaar zal hen daarom versmaden, en sedert wanneer is het getal van toestemmers het bewijs van de waarheid en regtvaardigheid eener zaak? ‘Het is waer, hunne vergaederingen sijn in de steden van Hollandt soo groot niet als die van uwe gemeentens: maer Uw E.E. sullen evenwel niet ontkennen, dat se ten grooten deele bestaen uit voornaeme burgers en ingeboornen, naekoomelingen en maegen van Hollanders, die 't vaederlandt van oudts regeerden, de Reformatie hielpen invoeren, en goedt en bloedt voor de gemeene vrijheit in de waegschael stelden.’ Eindelijk 6°. dat men de Remonstranten als een factie in den staat moet dempen. Doch het woord *factie* is op hen volstrekt niet van toepassing: altijd verkondigen zij de leer, dat men tegen zijne Overheden niet mag opstaan, dat men de Religie door geen wapenen mag voortplanten, noch ook zich met uiterlijk geweld tegen de vervolging verzetten. ‘Maer mogelijk houd ik Uw E.E. te lang op met dese tegenwerpingen: men houde het mij ten goede. Het geschiedt alleen om sommigen hunnen plicht te klaerder te doen sien, insonderheit de Dienaeren van den Vorst der vrede, die gehouden sijn de vrede te verkondigen, te soeken en nae te jaegen. Dese dingen hadt ik Uw E.E. ter gelegentheit van d'Opdraght deser Historie voor te draegen, en nu staet u naeder t' overwegen 't geen tot de vrede en opbouwinge van uwe en van d'andere Gereformeerde kerken in dese of in de volgende tijden sal konnen dienen. Kon er eens na zooveel twisten, schrijven en wrijven een Christelijke vrede door de liefde gesloten worden, welk een heerlijke tijd zou er voor kerk en vaderland aanbreken: doch laat

de boosheid der tijden en menschen zulks nog niet toe, evenwel vertrou ik, dat deze arbeid niet geheel vruchteloos zijn zal. Hebben de voorgestelde bedenkingen en redenen niet krachts genoegh om tot vrede te dienen, sij sullen dan strekken om den haet van sommigen te versachten en hun afkeer te verminderen; opdat se, niet genegen sijnde om met den Remonstranten in vrede te leven, hen ten minste met vrede laeten, sonder hun de gemeene vrijheit des vaderlandts, met sooveel dierbaer bloedts gekocht, te misgunnen, veelmin t' onttrekken. Ook vertrou ik dat veelen onder Uw E.E. het hunne sullen toebrengen, ten einde dat se den onmaetigen ijver der geenen, dien 't aen liefde ontbreekt, met bescheidenheit maetigen en tegenhouden. Dat dan hier de vreedsaemsten en godtvruchtigsten, die recht begrijpen wat liefde een Christen aen vrienden en vijanden schuldig is, hunne plicht betrachten. Hoe de liefdeloosheit op aerde grooter is, hoe de vroomsten grooter reden hebben om tot bevordering der liefde en vrede al te doen, wat mogelijk en in hun is: sich versekerende dat de Godt der liefde en der vrede den arbeidt hunner liefde niet sal vergeten. Hier sal hun eigen gemoedt, van geen naelaetigheidt bewust, hun loon sijn, en in 't ander leven d' eeuwige vrede en vreughde, die de gedachten der aerdtsche tweedraght en onrust sal uitwisschen.'

Groot was de verontwaardiging, die deze Opdragt en de inhoud van het geheele tweede deel onder de Gereformeerde predikanten verwekte, en weldra zou de schrijver de treurige gevolgen van dezen stap ondervinden. De eerste, die zich gedeeltelijk door liefde voor de nagedachtenis van twee zijner betrekkingen, die beiden zijns inziens schromelijk door B r a n d t verongelijkt waren,

gedeeltelijk op aansporen van de classis van Amsterdam en de synode van Noord-Holland, gedrongen gevoelde het zwaard voor de veiligheid der publijke kerk aan te gorden, was Ds. Henricus Ruyl,[1] Contra-Remonstrantsch predikant te Amsterdam. Hij gaf in het volgende jaar (1675) een geschrift uit tot afkeering van dezen Arminiaanschen aanval, waarin Brandt met groote minachting wordt behandeld en zijne zoogenaamde vergrijpen met bitteren haat aan de kaak gesteld. Trouwens, reeds de vreemde titel duidt genoegzaam aan, wat wij van dit boek te verwachten hebben. Die titel luidt als volgt: G. Brandts *stoute geveynstheyt en liefdeloose geest, vertoont in sijn boeck genaemt de Historie der Reformatie en ontdeckt door* Henricus Ruyl, *Bedienaer des H. Evangeliums in de gemeente* Jesu Christi *tot Amsterdam*. 'Ick hebbe mijn gedachten' - dus spreekt hij in de Opdragt tot zijne Medebroeders, de Dienaren des Godlijcken Woordts der Gereformeerde Kercke in alle de vereenigde Provincien - 'ick hebbe mijn gedachten laten gaen over de Opdracht van G. Brandts Historie der Reformatie aen ons Gereformeerde Predikanten, stoutelick en geveynst gedaen, van hem die U zijn Broeder noemt en inderdaedt uw vijandt is: en noeme die: G. Brandts stoute geveynstheyt: die ik U L. opdrage met meer recht en ongeveynsde liefde, als Brandt sijn Historie ons toeeijgent: het sijn gedachten gehaelt uyt de gronden van Godts Heylige Woordt en onze allergemeyne Confessien en Formulieren van eenigheyt, waeraen wij heyliglijk verbonden zijn.' Voorts geeft hij hun te kennen, dat hij hun dit werk heeft opgedragen, niet, omdat hij de vrees koestert, dat iemand

1) Den 25. Mei 1640 te Amsterdam bevestigd, overleden 22 Oct. 1680.

door die bastaardvrucht of misdragt zal worden verleid, maar om de waanwijsheid en stoute geveinsdheid van dezen Arminiaanschen B r a n d t aan het licht te brengen en zoo zijne *Historie der Reformatie* geheel te breken en te vernietigen. In een woord aan den waarheid- en vredelievenden Lezer, dat nu volgt, begint hij met te verklaren, dat, toen hij alleen de opdragt van B r a n d t had ingezien, hij de inbeelding kreeg, dat deze een zedig man was, ('gelijck het gerucht' zegt hij 'hem ook nagaet') en niet van het bitterste slag der Arminianen, maar toen hij het boek zelf had gelezen, bevond hij, dat B r a n d t vol bittere gal was en niets minder deed, dan hij voorgaf. 'Hij geeft vrede voor, maar heeft oorlog in den zin; hij bekleedt het altemaal met den dekmantel van vrede en eenigheid in de Religie, maar hij heeft voor heerschappij te gebruiken over Staten, Magistraten, den Prins van Oranje, Kerkeraden, Synoden en alle Predikanten: hij wil vrede met hen houden, ja, als zij hunne vroegere daden herroepen en condemneren, en de Arminianen in haer Landtberoerende, Godt-onteerende, ziel-verdervende en Kerck-scheurende dwalingen justificeren. Dit heeft mij van gedachten doen veranderen, soo dat ick moet van hem oordeelen, dat hij is vol van stoutigheyt en geveynstheyt, ja van onbeschaemde stoutigheyt en grouwelicke geveynstheyt. Hij is stout, omdat hij in dese dagen (namelijk in 1675, dus na den val der de W i t t e n en de zegepraal der Prinsgezinde en orthodoxe partij) de Heeren Regenten en den Prins soo durft beschuldigen en belasteren, en nog stouter, dat hij ons Gereformeerde Predikanten sulck een boeck durft opdragen en de dreck van onse Voorgangeren, die hij haer aanvrijft, ons in het aengesicht smijt: hierbij komt sijne groote geveynstheyt, daer hij

in de Opdracht soo vriendelick schijnt te spreken, soo bitter tegen onze Medebroeders en Voorouders uytvaert. Ick noeme dese Historie eene Arminiaense, niet soo seer, omdat se niet veel bijsonders is, dat men Arminiaens placht te noemen, oock niet omdat se spreeckt van de Arminiaense saken, maer omdat se van een Arminiaen, uyt de Arminiaense schriften, tot voordeel van de Arminianen is te samengestelt. Mijn oogmerck in het ontdecken van dese geveynstheyt is God te verheerlieken, die ons lief gehad heeft, dat hij ons tegen de wolven bewaert heeft en onder ons de suyvere leere doen vaststellen.'

Het geschrift zelf is in twee deelen gesplitst: in het eerste, *de Stoute geveynstheyt van* G. B r a n d t, 43 bladzijden groot, wordt alleen de geincrimineerde opdragt besproken. Onder tal van laffe en hatelijke opmerkingen wordt deze punt voor punt behandeld en eindelijk het geheel in verband beschouwd met de vóór twintig jaren door B r a n d t opgestelde verhandeling over het verlaten der Remonstrantsche broederschap, wel een bewijs, dat genoemd opstel in der tijd nog al eenigen indruk moet gemaakt hebben, daar het nu zelfs nog niet geheel vergeten was. Hoewel B r a n d t s hereenigingsplannen in den grond der zaak ijdele droombeelden waren en eene verzoening der partijen voor als nog eene onmogelijkheid mogt heeten, daar geen van beide iets konden toegeven, of gelijk Ds. R u y l het uitdrukt,[1)] daar de Gereformeerden van de waarheid niet konden en de Remonstranten van hunne dwalingen niet wilden afwijken, zoo muntten toch de redeneringen van zijn verweerschrift tegen deze Arminiaansche verleiding

1) Vgl. a.w. bl. 15.

noch door bijzondere kracht noch door veel afwisseling uit. Meestal wordt eenvoudig zonder eenig bewijs het tegenovergestelde van B r a n d t s uitspraken beweerd en het meest gewone argument is, dat B r a n d t de Arminianen prijst, voorspreekt, hunne fouten verschoont en regtvaardigt, daarentegen de Gereformeerden laag zet, bespot en veroordeelt: dat hij ligtgeloovig is en door partijschap ingenomen. In het begin worden eenige beschouwingen ten beste gegeven over den titel van B r a n d t s werk, die ik tot nadere kenschetsing van den vorm en den geest van dit geschrift nog wil mededeelen. 'Deze Historie, zoo vangt hij aan, wordt genaemd G. B r a n d t s Historie der Reformatie en andere Kerkelijke Geschiedenissen. Het is aen te mercken, dat hij sijn naem noemt, maer sijn ampt verswijgt; dat geschiedt om dese Historie te meer geloofwaerdigheyt te geven, en den Leser van dien te bedriegen; soo hij daer bij geset hadde, Remonstrants Predikant, dat soude de Historie verdacht gemaeckt hebben, als geschreven van een bittere partije, eensijdig, met verhael van alle dingen voor de Arminianen, en tegen de Gereformeerde, gelijck het in der waerheyt soo is, die daerom geen gelove waerdig is. Hij noemt het een *Historie*; maer veel eer mogt hij 't heten, een boeck vol lasteringen, tegen de H.H. Staten van de Landen, tegen de Prins van Orangie, M a u r i t i u s, hooglofficker memorie, teegens de Regeringe en Kercke van Amsterdam, en vele rechtsinnige Predikanten; en een patroon van de quaede saecke der Remonstranten en der oproerige, soo Politycken als Predikanten, die haer werck daer van gemaeckt hebben, om die factie te maken en te voeden. Hij noemt het een *Historie der Reformatie*; doch de R. moet in een D. verandert sijn en is een *Historie van*

Deformatie, dewijl hij in dese Historie klaer toont, hoe dat de Arminianen de Gereformeerde Religie hebben gesocht haer gedaente door de Reformatie toegebracht, te deformeren, te vervalschen, en een wanschapen gedaente toe te brengen, door Arminius, Uytenbogaert, Episcopius, gestijft door Barnevelt, en andere Arminiaense Regenten, door haer daertoe opgemaeckt; soodat het eer soude gelijcken een herformde Papisterij, een formele Pelagianisterij, een Menno, Socinus in de Kercke te brengen, ja, een mengelmoes te maken van alle Religien, om haer klein hoopjen te grooter te maken, en de recht Gereformeerde Kercke te meer vijanden te verwecken; soekende soo de vossen, die de wijnberg des Heeren verderven, met haer staerten aen malkander te binden, om het koren op de acker van Godts Kercke aen brandt te steken. Hij segt *Kercklicke Geschiedenissen*; maer als men het wel insiet, zijn 't meer Comediantsuytbreydingen, en Poëtische Spotternijen, streken en steken van Pasquilmakers als geschiedenissen.' Doch genoeg om eenig denkbeeld te geven van 's mans talent als schrijver en apologeet. In het tweede gedeelte, getiteld: G. Brandts *lief deloose geest, uitgestort in Landt- en Kerekberoerende vertellingen, tegen alle Gereformeerde soo Wereltlijcke als Kerckelijcke Persoonen van die tijdt*, hetwelk de laatste 80 bladzijden van het boekske inneemt en aan alle *Vrede- en Waerheytslievende Regenten* is opgedragen, (welke gelegenheid door hem wordt waargenomen, om hun in bedenking te geven, of het voor Land en Kerk niet zeer dienstig zou zijn *'sulck een Landt- en Kerekberoerende schrift'* te verbieden) heeft hij, hoewel het niet noodig is Brandts boek te weerleggen en het dat eigentlijk ook niet verdient, echter, opdat de lezer niet

misleid worde, eenige staaltjes van diens leugenachtigheid en kwade trouw als geschiedschrijver opgeteekend, en aangewezen: ‘h o e B r a n d t d e Kerkenraden, Classen en Synoden bejegent, en hoe lebbig (sic!) hij sommige Predikanten en in 't bijsonder P h i l i p p u s R u y l, zijnen vader, en R u d o l p h u s P e t r i, zijnen schoonvader, uitmaekt.’ Hij verdeelt de misslagen, door B r a n d t begaan, in vijf klassen, namelijk jegens de Staten-Generaal, jegens den Prins van Oranje, jegens de Staten van bijzondere Provincien, jegens eenige steden en vooral Amsterdam, en jegens sommige bijzondere personen: doch die punten van beschuldiging worden letterlijk niet meer dan door hem opgeteekend en slechts twee groote leugens worden meer uitvoerig behandeld en weêrlegd, te weten, de belofte, die A r m i n i u s, volgens Trigland, bij zijne benoeming tot hoogleeraar te Leiden aan zijne Amsterdamsche ambgenooten gedaan had, van niets tegen den Heidelbergschen Catechismus en de Nederlandsche Confessie te zullen voortbrengen, welk feit door B r a n d t weersproken was en door Ruyl in het breede wordt bewezen, en ten anderen de verongelijkingen in de *Historie der Reformatie* P h i l. R u y l en R u d. P e t r i aangedaan, aan de herstelling van wier eer insgelijks een tal van bladzijden gewijd wordt. Ten slotte verklaart hij, dat hij nog ongeveer duizend stellingen heeft opgeschreven, die hij des noods zal aan 't licht brengen; doch thans lust het hem niet ‘langer in dien dreck te wroeten. Ick sal eyndigen, en voor dese Historieschrijver en sijn aanhang bidden, dat God haer beter sinnen geve, en allen voor dat quaed suurdeessem beware, en ons allen doen staen in den gelove, en als mannen doen ijveren voor de Eere Godts, ruste van 't Landt en stichtinge van sijn Kercke.’

Het blijkt uit het medegedeelde voldoende, hoe ongelukkig dit verweerschrift van den Nestor der toenmalige Amsterdamsche predikanten is uitgevallen: zwakheid van stijl en onwaardigheid van uitdrukking betwisten elkaâr daarin den voorrang, en zoo 's mans overige gaven niet dubbel vergoed hebben, wat hem aan polemisch en ook stylistisch talent ontbrak, valt het moeijelijk te begrijpen, hoe hij ooit een beroep naar de beroemde IJ-stad heeft kunnen verdienen.

Een ware verligting en aangename vergoeding mag het dan ook heeten na dezen aanval het bezadigde en heldere antwoord ter hand te nemen, dat B r a n d t nog in den loop van dit jaar opstelde en in 1G76 uitgaf.[1)] Gaan wij kortelijk na, hoe hij zich regtvaardigde. ‘Een van de wijste sedenmeesters der oude tijdt, zegt hij, leerde de menschen, dat alle saeken twee handvatsels hebben, soo dat men se wel of kwalijk kan opneemen. Die een saek aan 't rechte eindt vatten, sijn de wijsten. Maer 't is geen wijsheit, dat men dingen, die men wèl kan nemen, qualijk wil opvatten of verdraaijen. Toch is dit vaek het geval met boeken, waerin sommige laeksieke luiden slechts soeken 't geen hun mishaegt, om er misslagen in te vinden en alles te berispen. Sijn 'er roosen in dese beemden, sij laeten se leggen, en soeken slechts naer de doornen, naer de distelen, naer 'tonkruidt, dat se bij een vergaderen tot voedtsel van hunne verkeerde driften. Doch de wijsen sijn hier naevolgers van de bijen, die selfs uit bittere bloemen en kruiden hooning weeten te trekken, het weinig goed dat in quaede boeken is, t' hunnen nutte daeruit leezen en

1) De titel is: G. BRANDTS *Verantwoording ter saeke van sijne Historie der Reformatie, tegens de beschuldigingen van* D. HENRICUS RULAEUS, *pred. tut Amsterdam*.

nooit uit goede boeken 't quaedt soeken te suigen.' - Doch meestal geschiedt het tegendeel. Vraagt men, waaruit dat ontstaat? Uit gebrek aan ware wijsheid en Christelijke liefde. Doch vooral loopt men gevaar zoo behandeld te worden, als men pas verloopen tijden beschrijft en van de gebreken der vrienden gewag moet maken. Ook hem is het zoo gegaan. Toch is het zijn voornemen zich niet ligtelijk in den loop van zijn werk door iemands lastertaal te laten stuiten. Intusschen, hooren wij hem zeiven. 'Weinig echter dacht ik,' dus gaat hij voort, 'dat mij sulk een oudt leeraer, als D. H e n r i c u s R u l a e u s met sulke beschuldigingen sou beswaeren: soodanigh sijnde, dat ik mij genoodsaekt vinde de selve niet ongemerkt te laeten voorbij gaen. Ik weet wel, dat men van oudts plagh te seggen, *Convitia spreta exolescunt*, dat de scheldtwoorden als se veracht worden, verdwijnen; doch aen d'andere sijde leeren mij de wijste voorsichtighste menschen, dat men 't voornemen van te swijgen somtijdts moet af breeken, en rustigh spreeken: te weeten, bij aldien men bemerkt, dat het swijgen soude konnen schaeden en 't spreeken baeten: als het quaedtspreeken van anderen door ons swijgen veellicht kracht sou krijgen, om ten aensien van sommige gewigtige saeken eenigen quaeden indruk te geven in de gemoederen der lichtgelovigen: voorts als ons spreeken dienen kan, om de naespraek van iets quaedts ('t welk ons, als 't waer was, sou straf baer maken) van ons af te wenden. De Predikant R u l a e u s dan, om ter saeke te koomen, beschuldigt mij van geveinstheit en liefdeloosheid, twee groote fouten, die den christenen minst betaemen. Sijn beschuldiging waerachtig sijnde, soude ik in een seer quaeden staet sijn; maer als hij mij in desen ongelijk doet,

of selfs schuldig is aen 't geen hij mij te last leit, in wat staet is dan de beschuldiger? Geveinstheit sal ik hem niet nageven: want hij bedekt sich selven niet. Sich selven stelt hij meer ten toon dan mij.'[1] - En waarop, zoo heet het verder, rusten nu die beschuldigingen? Omdat de geschiedschrijver verpligt is eenige misslagen der Contra-Remonstranten te vermelden, mag hij daarom den vrede niet aanbieden? En wat dat voor twintig jaren uitgegeven geschrift aangaat, moest niet veeleer R u l a e u s , eenig onderscheid ziende tusschen het tweede en het eerste schrijven, zich verheugd hebben over die verandering, bemerkende, dat het laatste meer tot vrede strekte dan 't eerste? 'Hij tracht ook den Leser van mijne liefdeloosheit te versekeren en noemt het tweede deel van sijn boeksken *Brandts liefdeloose geest*, maer wat liefde toont hij tegens mij in sijn gantsche schrift van vooren tot achteren? Hoe laet sich d' afkeer, die pest der seden, in soo veel scheldnaemen, beschuldigingen, misduidingen en ophitsingen hooren? Al hadt hij nu soo sterk, soo rechtsinnig een geloof, dat hij alle de bergen van dooling en ketterij kon versetten, meent hij, dat hem dat sonder Christelijke liefde sou kunnen baeten?' - B r a n d t geeft hierop een geheele kwarto bladzijde met scheldnamen en aantijgingen, hem door R u l a e u s naar het hoofd geworpen, en vervolgt dan: 'Het bedroeft mij in mijn siele, dat een Christen Leeraer, ja d' oudste van alle de Leeraeren deser stede, die soowel door sijn hairen en jaeren als door sijn ampt eerwaerdig behoort te sijn, een ander van liefdeloosheit beschuldigt, en soo veel gals en roets van afkeer en toorn in sijn inkt laet vloeijen. Doch hoe

1) Bl. 4 tu 5.

hoogh sijne hevigheit ook gaet, en hoe seer die tegens mij uitvaert, 't en sal mij niet inwikkelen in sulken strijdt, daer selfs de overwinning oneerlijk is. Die 't met schelden wint, verliest het. Ick sal mij, met Godts hulp wachten van sijn tael en hem, in mijn verantwoording, soo veel verschoonen als ik kan, weetende wat kracht de gramschap heeft, insonderheid in oude luiden, met naemen als se door een veroudert vooroordeel sijn ingenomen, en voorts gaende worden door de waen van eenigh nieuw en bijsonder ongelijk, 't geen se in de personen van hunne lieve vrienden meenen te lijden. Wie weet niet, hoe verre sich de menschelijke swakheit, in sulke gelegentheden, kan laeten verrukken? Daerom ben ik te min gevoelig van sijn scherpe pen; want die mij verongelijkt, quetst sich selven meer dan mij.'[1] Het bewijs echter van al die beschuldigingen blijft geheel achterwege, en, zegt Brandt, Rulaeus schijnt het genoeg te achten, even als bij de Spaansche Inquisitie, om aan te klagen. Brandt acht het toch dienstig enkele punten te bespreken; vervolgens verdedigt hij zijn oordeel over Phil. Ruyl en Rud. Petri, waarbij de opmerking gevoegd wordt, dat hij twijfelt, of dit niet de eenige oorzaak van 's mans schrijven is;[2] hij verantwoordt zich omtrent de door hem aangevallen plaats van Trigland over de door Arminius afgelegde belofte, terwijl hij duidelijk daarbij aantoont, dat iedereen in die dwaling zou vervallen zijn,[3] en nadat hij nog de bewering weerlegd heeft, dat de Remonstranten vijanden van den Prins zouden zijn, besluit hij met deze woorden: 'Tgeen de beschuldiger mij meer te last leidt, beveel ik 't oordeel van d' onpartijdigen, die sijn Be-

1) Bl. 9 en 10.
2) Bl. 17.
3) Bl. 18 en 24.

tichtingen niet sullen gelooven, sonder mij daer eerst in mijn boek over te hooren en d' aengewesene plaetsen nae te sien. De tijdt is mij te dierbaar om sulke stof langer te roeren. Om die reden sal ik van den Quaedtspreker te Schoonhoven, en sijn partijdige beschuldigingen, in seker boeksken onlangs ingelascht, anders niet seggen, dan dat hij mij, en anderen ongelijk doet: insonderheit als hij mij een Gedicht derft opdichten, tot nadeel van een dooden Vorst, daer ik soo weinig aen schuldig ben, als die beschuldiger. Komen der noch anderen te voorschijn, die datselve spoor betreden, 'ten lust mij niet hen te volgen. Ik sal mij door geen scheldt- noch smaedtschriften van nutteren arbeidt laeten aftrekken; maer mijn uuren beter besteden, ten dienst dergeenen, die de waerheit en vrede beminnen. Dies sal ik, al scherpte de hevigheit der partijschap in 't toekomende honderden van pennen tegens mijn Historie, de laster verachten, het ongelijk lijden, d' aengewesen fauten verbeteren, en uit ieders quaedtspreken eenigh goedt trachten te trekken: Godt van herten biddende, dat hij de harde herten der stijfzinnige vredehaeteren versachte; de vreedtsamen, die onder hen sijn, versterke; de verdeelde Christenheit weer vereenige, en 't vrederijk der liefde herstelle.'

In deze laatste regels wordt van een *quaedtspreker te Schoonhoven* gesproken: hiermede wordt bedoeld A r n o l d u s M o n t a n u s, Contra-Remonstrantsch predikant aldaar, die insgelijks[1)] een aanval op B r a n d t gerigt had

1) 'Doch met oneindig meer zorg voor taal en stijl,' zegt J. BRANDT in zijne *Verantwoording tegen* J. LEYDEKKER, bl. 13. Dat MONTANUS echter ook juist niet tot de zoetsappigsten behoorde, mogen de volgende maische woorden uit een zijner preeken bewijzen: 'dien BRANDT, dien stookebrandt der Kercke, dien Sociniaen, dien leerling van CURCELLAEUS, wiens boeck verbooden is.' enz. Vgl. *Levensbeschrijvingen van eenige voorname meest Nederl. mannen en vrouwen*, Amst. 1777, Dl. IV bl. 68. MONTANUS schreef een Leven van prins FREDERIK HENDRIK, WILLEM III enz. Zie DE WIND, t.a.p. Aanh. bl. 2.

in een geschrift, dat ik echter niet ter inzage heb kunnen bekomen, om er zelf een oordeel over uit te spreken. Ook Ds. R u y l liet, het zal wel niemand verwonderen, de zaak niet rusten, maar gaf nog in den loop van dit jaar onder den titel van *Verdediginge van de waarheydt zijner beschuldigingen tegen de Historie der Reformatie van* G e r a e r d B r a n d t,[1] een tweede geschrift uit, dat wel wat zediger gesteld en niet zoo met scheldwoorden overladen is,[2] als het eerste, doch zich overigens aan die proeve volkomen aansluit. Met grooten ophef van eigen vredelievendheid klaagt hij zeer over B r a n d t s weêrbarstigheid, dien hij alleen uit liefde en tot zijn bestwil zoo onderwezen en bestraft had.[3] Hij is zeer verbolgen, gelijk dat in zulk eene dupliek behoort, over het verdraaijen, misverstaan, uit haar verband rukken en niet wederleggen zijner redeneringen en beschuldigingen,[4] doch brengt eigentlijk niets tot versterking zijner vroegere beweringen voor den dag. Brandt rekende zich dan ook voldoende verantwoord, hield, tevreden met de goedkeuring, die hij door zijne *Verantwoording* inoogsten mogt,[5] zijne belofte en liet zijnen strijdlustiger ambtgenoot volgaarne het laatste woord behouden.

Wanneer hij zich echter voorgesteld heeft, dat men nu ook hem met rust zoude laten, dan heeft hij door onaan-

1) 't Amst. bij J. VAN SOMEREN, 1676, 46 bl. groot.
2) Dus te regt DE HAES, t.a.p. bl. 46, terwijl KOK daarentegen, *Vadert. Woord*. Ville deel in voce, ten onregte hem hierin *nog driftiger* dan in zijn eerste geschrift noemt.
3) Bl. 12.
4) Bl. 11, 12, 14, 15, 20 e.v.
5) DE HAES, bl. 46.

genaamheden van gewigtiger aard, mede uit dezen arbeid voortgesproten, weldra kunnen bespeuren, hoe hij zich vergiste. Reeds terstond namelijk na het verschijnen van het tweede Deel van de *Historie der Reformatie*, waren daarover bij de Classis van Amsterdam en in de Provinciale Synode van Noord-Hollend klagten ingediend, en in verscheidene zittingen der laatste was er over dit punt gehandeld, zonder dat men tot een bepaald besluit was gekomen. Eindelijk echter meende de Synode, mogelijk nog aangespoord door Ruyls geschrijf, zich ernstiger met de zaak te moeten bemoeijen. Zij gaf dan den predikanten D a n k e r t s en R o l d a n u s den last het boek te doorlezen en omtrent den inhoud verslag uit te brengen. Dit viel, het was te wachten, alles behalve gunstig voor den schrijver uit: want genoemde heeren verklaarden in de zitting van het jaar 1676, dat het werk behelsde: ‘notoire valschheden en scherpe en injurieuse expressien, tegens verscheide Godtvrughtige en ijverige Leeraers, tegens de Heeren Prinsen van Oranjen en tegens verscheide Leden van hare Ed. Gr. Mogende Vergadering,’[1] - waarom de Synode besloot zich met eene remonstrantie tot de Staten van Holland[2] te wenden en te verzoeken, dat deze: ‘de gemelde stukken, alreeds in 't licht gekomen, bij Placcaat zouden willen verbieden, ofte, zoo dit niet konde verkregen werden, omdat de Exemplaren alreede te zeer in veler handen gedistribueerdt waren, dat zij ten minsten dezelve desgelijks zouden willen improberen, het verleende

1) DE HAES deelt bl. 38 een brief van BRANDT mede aan zijne vriend D. KLINQUANT, Geref. pred. te Delft, gedateerd 28 Aug. 1677, waarin hij zich zeer over het oordeel dier gedeputeerde beklaagt.
2) Niet tot 's Lands Staten, zooals WAGENAAR, t.a.p. bl. 228 en na hem DE CHALMOT en VAN DER AA schrijven.

Octroy intrekken, ende vooral het uitgeven van het derde stuk voorkomen ende hetzelve supprimeren.'[1] Kaspar Fagel, de opvolger van Jan de Witt, was destijds raadpensionaris der Staten en deze, die zooals reeds vroeger bleek,[2] zeer met het werk was ingenomen, zal vermoedelijk in deze zaak wel niet ten nadeele van Brandt geadviseerd hebben. Maar, al gingen de Staten zoo verre niet, als diens tegenstanders wenschten, zoo meenden zij toch aan de Synode eenige voldoening te moeten schenken, door het gegeven octrooi in te trekken, van welk besluit, bij missive van den 17 Julij 1677, aan Brandt kennis werd gegeven. Dit stuk, in zijn geheel te lezen bij de Haes, is echter te lang en niet belangrijk genoeg, om hier te worden opgenomen. Ik zal alleen de conclusie laten volgen: 'zoo hebben wij,' dus besluiten de Staten, 'naar voorgaende deliberatie over het voorsz. te kennen gegeven, verstaan ende verklaart, verstaan ende verklaren bij dezen, door het verleenen van het voorsz. Octroy in geenen deele te hebben willen approberen, ofte voor goed keuren, datgene hetwelk U L. in de Kerkelijke Historien zoude mogen hebben vervat, gestelt ofte geschreven; ende nademaal de voorsz. Sinodus, naar examinatie van de voorsz. Historien, vermeynt dat daar inne verscheyde aanstootelijke zaken zijn gecomprehendeert, goed gevonden en geresolveert het voorsz. Octroy, ende den effecte van dien in te trekken, zooals wij hetzelve intrekken bij dezen, ende daarvan voorts aan U L. wel willen kennisse geven, met last en ordre, dat U L. in het schrijven, ende uitgeven van het vervolg der voorsz. Historien zig zal hebben te ont-

1) DE HAES, bl. 40 en 43.
2) Zie boven, bl. 29.

houden van alle aanstootelijkheit zoowel ten regarde van de Policie, als van de Kerken dezer Landen, opdat wij bij onverhoopte onstentenisse van dien, niet mogen werden geobligeerdt, daer tegens anders te moeten voorzien. Waertoe ons verlatende, etc. Geschreven in den Hage den 17 Julij 1677.' Het gevolg van dit besluit was, dat ook de Synode vaststelde de zaak vooreerst te laten rusten: 'over het boeck van B r a n d t , - dus spreken hare acta -, acquiesceert de Synodus voor desen tijt in de Resolutie van hare Ed. Gr. Mog., zullende afwachten, of B r a n d t in zijn derde deel zich zal onthouden van hetgeen de Politie en Kerk aan-stootelijk is: zoo ja, zal het wel zijn; zoo niet, zal zij buiten twijfel daer tegen aengaen.'

Algemeen werd de brief der Staten als uiterst gunstig beschouwd en onder anderen zeide de bekende predikant B a l t h a s a r B e k k e r daarvan tot B r a n d t : 'al waren al de Staten Remonstrantsch geweest, of in hun hart den Remonstranten toegedaan, zij zouden den brief, als zij den predikanten iets te wille wilden zijn, voor u niet gunstiger hebben kunnen stellen.'[1] Doch voor B r a n d t s vredelievend en zachtaardig karakter waren deze moeijelijkheden reeds veel te veel, en hoewel tegenover deze teleurstellingen ook aanmoedigingen over stonden, als daar zijn, dat zijne vrienden, waaronder verschillende Contra-Remonstrantsche predikanten,[2] hem zeer tot voltooijing van zijn werk aanspoorden, en zijne Remonstrantsche broeders hem zeer toejuichten, zoodat zelfs die van Am-sterdam in de Groote Vergadering der Broederschap van

1) DE HAES, bl. 44.
2) Zie VOLLENHOVE'S gunstig oordeel in zijnen brief aan BRANDT van 17 Januarij 1675, bij DE HAES, bl 165.

1674 aanboden ter vergelding van zijne goede en groote diensten in het schrijven van de Historie der Reformatie zijnen zoon Joannes als alumnus aan te nemen,[1] hij besloot, wel niet de geheele voortzetting, maar toch voorshands de uitgave te staken. En dat ook zijn ijver in het schrijven door dit alles langzamerhand begon te verflaauwen, blijkt genoegzaam uit de omstandigheid, dat hij in het geheel slechts één en zestig boeken voltooid heeft, terwijl hij toch in den bovenvermelden brief aan zijnen vriend K l i n q u a n t ,[2] dus reeds in 1677, meldt, dat het vijf en vijftigste boek voltooid was. De twee laatste deelen van het werk, van welke het derde de gebeurtenissen van de jaren 1618 en 1619 en de zittingen der Synode van Dordrecht, en het vierde de lotgevallen der Remonstranten na dien tijd behelst, en met de zamenzwering tegen Prins Maurits in het voorjaar van 1623 eindigt, zijn dan ook eerst vele jaren na den dood des schrijvers in 1704 door zijnen jongsten zoon J o a n n e s uitgegeven.[3] Ook zij vorderen, dat ik er nog eenigen tijd bij stilsta, vooreerst wegens het spotvers op de Synode in het derde deel voorkomende, en ten tweede, om den strijd, dien ook Joannes B r a n d t ten gevolge van die uitgave verpligt is geweest te voeren.

In het derde deel was namelijk onder meer hatelijkheden tegen de Synode van Dordrecht op bladzijde 419 een spotvers medegedeeld, dat in Januarij 1619 aan

1) J. TIDEMAN, t. a p. bl. 369.
2) Zie boven, bl. 51.
3) Met groote slordigheid, zou ik bijna zeggen: althans de correctie laat zeer veel te wenschen over: en het vierde deel, waarin door BRANDT verschillende plaatsen b.v. voor namen en datums voorloopig waren open-gelaten, is door zijnen zoon eenvoudig, zooals hij het in handschrift vond, ter perse bezorgd, zonder dat hij zich eens de moeite heeft getroost deze laconen aan te vullen.

de deur der Synodale vergaderplaats werd aangeplakt. Het luidde, als volgt:

Triumphe van den Gereformeerden Duivel onder sijne Synode vergadert tot Dordrecht.

Toen in Hollandt tot Dort de Synode was begonnen,
Vuurde de Duivel voor de Hel met piktonnen:
Want al heeft hij alom veel vrienden en knapen woonen,
Nochtans en kreeg hij nooit bijeen al sulke persooneu,
En nergens op aerde vergaderde al sulken Raedt,
Om te bewijzen, dat Godt is oorzaek van alle quaedt.
Of dat hij den mensch ondoenlijke dingen gebiedt,
Of eeuwelijk verdoemt de gestorvene sielen om uiet.
Want al is 't, dat de Duivel wel weet door reden,
Dat dit geheel strijdt tegen alle goddelijke seden,
Nochtans is hij blij, dat sooveel kloeke mannen
Leeren God te wesen een Prince der Tyrannen.
En dat God van eenwigheit den vrijen wil heeft gebonden,
Willende als vriendt kiesen d'een, en d'anderen verwerpen als honden;
En hoopt door dees' leer te verkrijgen met groote hoopen,
De geenen, die meenen 't quaed niet te konnen ontloopen.
Dies bedankt hij CALVIJN voor dit nieuw kamerspel
En d' anderen zal hij bedanken, als sij komen in de Hel.

In de meeste exemplaren echter van het derde deel is dit blad weggenomen en door een ander vervangen, waarbij dan op bladzijde 419 eensklaps het acht en dertigste boek afgebroken en op bladzijde 420 met een vervolg daarvan voortgegaan wordt. De vraag is nu, wat heeft aanleiding tot deze verwisseling gegeven? Kok,[1] verklaart, dat de oorzaak hem niet is gebleken. H a l b e r t s m a zegt,[2] dat de toenmalige regering niet duldde, dat die versregelen door den druk bekend werden; doch hij

1) *Vaderl. Woordenb*. deel VIII, bl. 939.
2) In de *Vaderlundsche Letteroefeningen* van 1828, Mengelw. bl. 185.

voert niet eenen grond voor deze uitspraak aan, die trouwens ook moeijelijk bewezen zou kunnen worden.

Mijns inziens heeft de regering zich volstrekt niet met de zaak bemoeid. Immers slechts twee gevallen zijn hier denkbaar, te weten, dat zij zich óf tijdens het drukken óf na de uitgaaf daarmede heeft ingelaten. Doch wat het eerste aangaat, hoe wist de regering, dat dit blad ter perse was? Eene censuur, waardoor de schrijvers verpligt worden vóór het drukken hunne werken ter goedkeuring over te leggen, bestond hier te lande niet. Integendeel, bij revolutie van den 14 December 1654 verklaarde de Staten van Holland: 'dat het stellen van polityke Visitatores librorum binnen deze landen van zeer daugereuze gevolgen zoude wezen.' Dus vóór de uitgave kan de regering geen bevel tot wegneming van het paskwil gegeven hebben; en daar het voorts genoegzaam bewezen is, dat de verandering evenwel vóór de uitgave en verkrijgbaarstelling heeft plaats gehad, onder anderen door het feit, dat er niet één exemplaar bestaat, waarin het spotvers op het oorspronkelijke blad voorkomt en niet later is ingeplakt,[1] zoo vervalt ook de tweede mogelijkheid, dat de verwijdering namelijk eerst later zou zijn bevolen. Vreemd zou het bovendien mogen heeten, dat, indien J o a n n e s B r a n d t van hooger hand tot deze verandering genoodzaakt was geworden, de predikant L e y d e k k e r , die over de uitgaaf dezer deelen zeer verstoord, al het mogelijke in het werk stelde om J o a n n e s in een ongunstig daglicht te plaatsen, in zijne schriften van dit geval volstrekt geen melding gemaakt zou hebben. Doch wat is dan de oor-

1) Vgl. het belangrijk artikel van Dr. L. PROES, in den Navorstcher van 1858, bl. 364,

zaak der wegneming geweest? Wanneer wij in het oog houden, dat J o a n n e s predikant was te Amsterdam en dat deze deelen te Rotterdam gedrukt zijn, dat de correctie zeer veel te wenschen overig laat, dat verder de verandering op de bladzijden 419 en 420 met groote onhandigheid is aangebragt, zoodat alle verband is opgeheven en het begin van het nieuw gevormde Vervolg van het 38^{e} boek op laatstgenoemde bladzijde geheel in de lucht hangt, dan komt het mij niet onwaarschijnlijk voor, dat het geval zich volgenderwijze zal hebben toegedragen: J o a n n e s zal het werk zijns vaders, zooals het geschreven was, naar Rotterdam opgezonden en wegens den afstand den drukker verzocht hebben, zelf voor de correctie te willen zorgen: deze heeft daarop het werk, zooals hij het ontvangen had, laten drukken, doch later bij het corrigeren dit spotvers gevonden en uit vrees voor moeijelijkheden, die hieruit voor hem zouden kunnen volgen, op eigen gezag, zonder voorkennis van den uitgever, die verandering en dat op allezins ongelukkige wijze in het leven geroepen. Het schijnt, dat later de weggesneden bladzijden weder zijn uitgegeven of herdrukt en door den een en ander op hunne plaats hersteld. Zeker is het, dat de exemplaren, waarin het spotvers op die wijze voorkomt, thans volstrekt niet zeldzaam zijn.

Het tweede punt, waarom ik nog bij deze deelen moet stilstaan, is de strijd, dien ook Joannes over de uitgave moest aanbinden. Vooreerst dan geraakte hij hierdoor in onmin met zijnen en zijns vaders ouden vriend A r n o l d M o o n e n, Contra-Remonstrantsch predikant te Deventer, en zie hier daartoe de aanleiding.

G e e r a a r d t B r a n d t had, toen hij in 1683 zijn door Schenk naar de schilderij van M u s s c h e r gegraveerd

afbeeldsel wilde uitgeven, van M o o n e n een kort bijschrift daaronder verzocht. Deze zond hem er eenige, waaruit door B r a n d t het volgende werd gekozen:

> Wat man verbeeldt dees print? den kerkhistorischrijver
> Met zijn geslepen brein en zedigheit en ijver,
> Den vrededichter, die ten dienst van 't vrije lant
> Den vluggen veder voert; den arbeidzaemen BRANDT.

Om echter alle mogelijke moeijelijkheden te voorkomen, was B r a n d t zoo voorzigtig geweest, den naam des dichters te verzwijgen en alleen diens zinspreuk onder het vers te plaatsen. Later intusschen had Moonen zelf het opentlijk in eene uitgaaf zijner poëzy opgenomen, waarom dan ook J o a n n e s , toen de drukker hem in bedenking gaf, om onder het portret van den schrijver, dat hij voornemens was voor het derde deel van de *historie der Reformatie* te laten snijden, het bijschrift van M o o n e n met diens naam er onder te plaatsen, daaromtrent volstrekt geen zwarigheid meende te moeten maken. Alras bleek het hem echter, hoe zeer hij zich vergist had. M o o n e n toch, bevreesd, dat zijn goede naam onder zijne regtzinnige geloofsgenooten op die manier veel gevaar zou loopen, was hierover ten uiterste verstoord, en meende zich niet beter van den blaam, alsof hij zijne goedkeuring aan deze deelen hechtte, te kunnen zuiveren, dan door voor het eerste deel van het werk van den Middelburgschen predikant J. L e y d e k k e r , over de Synode van Dordrecht, dat inmiddels was uitgekomen, een lofdicht te plaatsen, waarin hij zeer op de Remonstranten afgaf en B r a n d t s eenzijdigheid in 't beschrijven der historie ten toon stelde. J o a n n e s , die volstrekt niet onbescheiden meende gehandeld te hebben, zond hem den 21 Julij 1705 eenen beleefden

doch zeer waardigen brief, om hem het kleingeestige zijner handelwijs onder het oog te brengen, en gaf voorts een gedicht uit, om zich tegenover het publiek over dit gedrag van M o o n e n te beklagen, waarop door dezen insgelijks met een paar gedichten en eenige bladzijden proza geantwoord werd. Deze twist schijnt hiermede een eind te hebben genomen.[1)]

Doch ook tegen genoemden L e y d e k k e r vond J o a n n e s zich verpligt tot verdediging van de eer zijns vaders de pen op te nemen. Want, gelijk bij het verschijnen der eerste deelen Ds. R u y l, zoo voelde thans deze leeraar zich, zoo als hij in de Opdragt van zijn werk verkondigt, opgewekt om het gering denk- en schrijftalent, dat God hem geschonken had, aan te wenden tot be-scherming der onnoozelen, die door B r a n d t zoo deerlijk waren gehavend. De twee eerste deelen van de *Historie der Reformatie* hadden het reeds bont genoeg gemaakt, doch deze laatsten deden de maat overloopen. Daar kwam nog bij de roem, die tot zijne groote ergernis in het buitenland kort geleden van het werk was uitgegaan. De *Acta Eruditorum Lipsiensia* namelijk, een aankondigend en beoordeelend maandschrift in die dagen, dat zich op alle vakken van wetenschap bewoog en te Leipzig in het Latijn werd uitgegeven, hadden in het nommer van Februarij 1705, op bladzijde 56, met grooten lof van de *Historie der Reformatie* melding gemaakt en J o a n n e s dank toegebragt voor de verdere uitgaaf van dezen arbeid.

Dit alles dan te zamen deed in 1705 het eerste deel verschijnen van een werk, tot weêrlegging van de *His*-

1) Men vindt de documenten van dezen strijd achter de Verantwoording van J. BRANDT tegens J. LEYDEKKER, Amst. 1705, bl. 68-98.

torie der Reformatie opgesteld en getiteld: *Eere van de Nationale Synode van Dordrcgt, in den jare* 1618 *en* 1619, *voorgestaan en bevestigd tegen de beschuldiging van* G. B r a n d t *in sijn Hist. der Ref. door* Jacobus L e y - d e k k e r, *Dienaar* Jesu Christi *tot Middelburg*. Het mag bijna eene verbeterde uitgaaf en meer uitgebreide voortzetting heeten van het geschrift van Ds. Ruyl en doet voor dat pamphlet in tal van smaadredenen en laffe woordspelingen op den naam van B r a n d t weinig onder. Daar het echter volstrekt niet zeldzaam is, gelijk Ruyls geschriften, maar voor elk, die lust heeft, ook hieruit eens te zien, hoe Oud-Hollands theologen gewoon waren te polemiseren, gemakkelijk te bekomen, zal ik er geene uittreksels uit mededeelen. Het zij hier voldoende op te merken, dat dit deel in drie hoofdstukken gesplitst is, van welke het eerste de geschiedenis behandelt van A r m i n i u s ' optreden tot op de Synode; het tweede een weêrlegging behelst van B r a n d t s verhaal over dat tijdvak; terwijl in het laatste de eer en trouw der Nationale Synode tegen B r a n d t s lasteringen verdedigd wordt. Meestal wordt in dit geschrift beweerd, dat B r a n d t eenzijdig is, U y t e n b o g a e r t, d e G r o o t, E p i s c o p i u s, enz. napraat, en dat B a u d a r t i u s en T r i g l a n d i u s de zuivere waarheid verhalen, zoodat men aan L e y d e k k e r s hand tot het besluit moet komen, dat B r a n d t zulk een ellendig produkt heeft geleverd, dat men er zich eigentlijk over moet verwonderen, dat een man als L e y d e k k e r zich nog met zulk geschrijf inlaat en het noodig kan achten zoo'n leugenachtig prul met zijne kostelijke taal te weerleggen. Ook tegen dezen aanval dan meende J o a n n e s B r a n d t den naam zijns vaders te moeten verdedigen en tege-lijkertijd het verwijt van zich zelven af te wenden, hem

door L e y d e k k e r gedaan,[1] als zoude hij, tegen het uitdrukkelijk verbod der Staten van Holland in, deze deelen in het licht gegeven hebben. Hij gaf dus, mede in 1705 eene *Verantwoording* uit, die wel is waar door den bezadigden en waardigen toon boven het werk van zijnen aanklager uitsteekt en als korte beoordeeling en repliek niet ongelukkig is uitgevallen, maar zich toch door zekere wijdloopigheid, matheid en slordigheid van stijl kenmerkt, die hem verre bij zijnen vader, ook in soortgelijke geschriften, doet achterstaan. J o a n n e s nam tevens deze gelegenheid te baat, om de stukken van den tusschen A r n o l d M o o n e n en hem gevoerden strijd mede te deelen en een herdruk te bezorgen van zijns vaders *Verantwoording* tegen Ds. Ruyl, omdat daarin verscheiden punten, door L e y d e k k e r aangeroerd, worden behandeld en om tegelijk dat belangrijk opstel voor een mogelijk verloren gaan te behoeden.

In 1707 volgde L e y d e k k e r s tweede deel, dat in het eerste hoofdstuk voornamelijk tegen het vierde deel van de *Historie der Reformatie* gerigt is en verder de zaken der Remonstranten, na het tijdstip, waarop B r a n d t s verhaal een einde neemt, behandelt. Het geeft het eerste over het algemeen weinig toe; thans is des schrijvers toorn vooral gerigt tegen Joannes en diens *voddeboekje*[2], en niets wordt er gespaard om hem in een bespottelijk en verachtelijk daglicht te stellen.[3] Op dit tweede deel werd door Joannes, die in de eerste dagen van het volgende jaar overleed, niet meer geantwoord. En waartoe zou dit ook gediend hebben? Zwijgen is zeker de

1) Vgl. LEYDEKKER, a. w. Dl. I. bl. 307.
2) LEYDEKKER, t.a.p. Dl. II. bl. 27.
3) Ook LEYDEKKER'S werk werd in de Acta Lipsiensia besproken. Vgl. het nommer van September, 1708. p. 403.

beste weêrlegging van dusdanige geschriften. Bovendien de *Historie der Reformatie* had niemands voorspraak of bescherming van noode: door eigen krachten zou zij best haren weg door de wereld maken. Een enkel bewijs van goedkeuring, zoowel in ons vaderland als daar buiten werd reeds medegedeeld: het zal niet minder tot haren lof strekken, als ik nog vermeld, dat het werk weldra in het Fransch, Engelsch en Duitsch werd over-gezet,[1] gewis eene zeldzaamheid, waarop weinige boeken in dien tijd, en misschien nog mindere in onze dagen, zich kunnen beroemen. En hoewel het, de allerongelukkigste poging van professor Y. van H a m e l s v e l d uitgezonderd,[2] in ons vaderland nooit een tweede uitgaaf heeft mogen beleven en, bij de algemeene karigheid, waarmede ook onze oude geschiedschrijvers gelezen

1) De Fransche vertaling of liever een uittreksel in het Fransch van het werk verscheen in 1726 te 's Hage, onder dezen titel: *Histoire abrégée de la Reformation des Pays bas, traduite du Hollandois de* GERARD BRAND, à la Haye chez PIERRE GOSSE. De Engelsche titel luidt: *An abridgment of* G. BRANDTS *History of the Reformation in the Low-Countries, containing all that is curious in that most valuable work. In two volumes, London, sold by* R. KNAPLOCK *and* W. *and* J. INNIS, 1725 *in* 8°, Vgl. H.C. ROGGE, *Biblioth. van Remonstr. geschr*. bl. 178. FOPPENS, *Biblioth. Belg, in voce* en CATTENBURGH, t.a.p.p. 21, spreken bovendien van eene volledige Engelsche vertaling in folio, door CUMBERLAND, 1720-23 bezorgd. PELT noemt in HERZOG'S *Realencyclopaedie* op het artikel ARMINIUS eene Duitsche vertaling met 'Anmerkungen VON L. VON MOSHEIM, 1725.'

2) *Historie der Reformatie enz. door* G. BRANDT, *op nieuw overzien en met eenige aanleekeningen vermeerderd door* IJSBRAND VAN HAMELSVELD, *doctor in de H. Godgeleerdheid en hoogleeraar aan de Hooge School te te Utrecht. Derde druk. Met nieuwe* (NB. zeer Ieelijke) *plaeten en portraiten. Te Amst. bij* WILLEM HOLTROP, 1787. Evenwel alleen het 1^{e} en 2^{e} deel, loopende tot het eind van het XIIIe boek, zagen het licht. De uitdrukking *Derde Druk* op den titel ziet waarschijnlijk op den in 1677 bij J. RIEUWERTSZ te Amsterdam verscheuen onveranderden herdruk van het le deel van de *Historie der Reformatie*. Vgl. ROGGE, t.a.p. bl. 174.

worden, weinig beter bedeeld is, het zal ten allen tijde voor hem, die zich omtrent de treurige dagen van 1618 en 1619 op de hoogte wil stellen, een onschatbare bron blijven, die verre boven hare zusteren door rijkdom, schoonheid van vorm en, in zekere mate, door onpartijdigheid uitmunt.

§ 3.
Brandts laatste levensjaren en dood. Geschriften dezer periode.

Ik keer thans tot B r a n d t zelven terug, om in 't kort de laatste jaren zijns levens na te gaan en den weten-schappelijken arbeid van deze periode te beschouwen, die geheel van karakter veranderde, daar hij weldra de kerkgeschiedenis en met haar de theologie vaarwel zeide en zich geheel aan de beoefening der letteren overgaf. Gaarne zou ik echter den lezer eerst een blik laten slaan in 's mans huiselijk en meer inwendig leven: doch dit is mij niet vergund; de bestanddeelen daartoe, even als tot de kennis zijner jeugd en eerste vorming, ontbreken bijna geheel en al: want zijn kleinzoon meende geheel in overeenstemming met den geest zijner eeuw, zich voldoende van zijne taak te kwijten, door de meest in het oog springende voorvallen uit het leven zijns grootvaders op te teekenen, en had voor het innerlijke van dat leven volstrekt geen oog. En wij mogen dat betreuren, ons er over verwonderen kunnen wij niet. Hadden wij dan regt omtrent B r a n d t iets te eischen, dat zelfs aan H o o f t en V o n d e l niet is te beurt gevallen? Of hoeveel is ons van hun leven uit dit oogpunt meêgedeeld? En is het vreemd te noemen, dat men in eenen tijd, toen de geschiedenis beperkt werd tot een

verhaal van het uitwendige politieke leven der volkeren, de oorlogen hunner vorsten, de kabinetstwisten der staatslieden en de glorierijke daden hunner krijgsoversten, dat men toen meende iemands leven te schetsen, wanneer men aangaf, wat hij gedaan had of hem overkomen was, welke waardigheden hij bekleed of welke werken hij geschreven had? Ook de brieven door B r a n d t aan zijne talrijke vrienden geschreven, die hier van zooveel dienst zouden kunnen zijn, zijn nooit verzameld en uitgegeven. Wel is achter zijne levensbeschrijving eene verzameling van aan hem gerigte brieven gevoegd, doch die is zeer onvolledig en bevat bijna uitsluitend stukken van zijnen vriend J o h . V o l l e n h o v e over letterkundige onderwerpen, zoodat het den schijn heeft, alsof de overige juist met opzet zijn achterwege gehouden.

Intusschen, de weinige trekken, die dan toch worden medegedeeld, doen ons een allezins gunstig denkbeeld van zijne inborst en zijn karakter opvatten en bevestigen ten volle den aangenamen indruk, dien wij terstond bij de beschouwing van zijn portret ontvangen. Onbesproken van handel en wandel, uiterst matig van levenswijs, nederig, vredelievend, blijmoedig, ernstig, aangenaam in den omgang met allen, die hem ontmoetten, - ziedaar het beeld ons door d e H a e s van hem geschetst.[1)] Dat hiermede eene rustelooze werkzaam

1) ‘Wat zijne gestalte belangt, hij is niet zoo opgeschoten als voegelijk geweest. Zijn aengezicht is kennelijk uit de print, gesneden naer d' afbeelding van MUSSCHER, die hem allerbest getroffen hadt en was mager-achtigh doch gezont van kleur. Zijne oogen waren bruin, levende en doordringende, teffens heldere spiegels van de lieftalligheit zijner inborst en de schrauderheit van zijnen geest.’ - DE HAES, t.a.p. bl. CO. Portretten vond ik van hem: een gegraveerd door P. VAN GUNST, een in zwarte kunst door P. SCHENK, een in groot formaat door J. TANGENA, en een weinig beteekenend bij PARS, Index Batavicus, etc. p. 220.

heid gepaard ging, zal wel naauwelijks behoeven opgemerkt te worden: steeds was het zijne gewoonte ten vier of vijf ure op te staan, en het is bekend, dat hij aan een zijner laatste werken, *het Leven van de Ruiter*, gedurende honderd dagen, veertien uren daags gearbeid heeft. En waarlijk, men heeft slechts het oog op de breede lijst zijner werken te slaan[1] en daarbij te bedenken, dat hij predikant te Amsterdam was, om de waarheid te erkennen van het *indefessus agendo*, dat op den titel van een zijner na zijn dood uitgekomen schriften[2] geplaatst is en toe te stemmen, dat Arnold Moonen, in het bewuste bijschrift, het volste regt had hem den *arbeidzamen* te betitelen.[3]

Dan, voor nog ééne bijzonderheid zijn wij aan de Haes dank schuldig, dat hij ons namelijk de voornaamste vrienden van Brandt opgeteld en dus in de gelegenheid gesteld heeft, ons eenigzins den kring voor te stellen, waarin hij geleefd heeft.[4] Zóó worden met name door hem genoemd: Pieter de Groot, zoon des beroemden ballings; Arnout Hellemans Hooft, zoon van den Drost van Muiden; Constantijn Huijgens, Adriaan Paets, bewindhebber der O.I. maatschappij en later afgezant der Staten aan het Spaansche hof; Kornelis Hop, raadsheer in den Hoogen Raad van Holland, Zeeland en Vriesland, en zijn zoon Jacob

1) Zie bijlage F.
2) *Leven van* DE RUITER.
3) Toch scheen hem eene zekere achteloosheid of traagheid in het afdoen van zaken eigen te zijn; want meermalen vindt men in de correspondentie van VOLLENHOVE het verzoek, om sommige stukken, eenige maanden geleden ter beoordeeliug toegezonden, eindelijk eens te mogen ontvangen. Verg. brief XXXIV, XXXV, XXXVII, XLIX, enz.
4) Zie DE HAES, bl. 59.

Hop, pensionaris der stad Amsterdam; Kornelis Kloek reeds boven vermeld; Joan Hulst, resident van de Staten in de Zuidelijke Nederlanden; Joan Pesser, Burgemeester van Rotterdam; de dichters Renier Anslo, Joachim Oudaan, Jacob Westerbaen, Antonides van der Goes, Joost van Vondel; de historieschilder Adriaan Bakker;[1] eindelijk de predikanten Franciscus Martinius te Epe, Willem Sluiter, te Eibergen, Bernart Vollenhove te Kamperveen, Arnold Moonen te Deventer, Johannes Loedingius, Balthasar Bekker en Isaäk Pontanus te Amsterdam; maar vooral Christiaan Hart-soeker te Rotterdam en Johannes Vollenhove te 's Gravenhage, die in dezen kring de eerste plaats innamen. Vollenhove ontving gewoonlijk de werken van Brandt, voor die ter perse gingen, ter beoordeeling, terwijl Brandt op zijne beurt een oordeel over de produkten van zijnen vriend uitbragt. Verscheidene beroemde namen, zooals men ziet, komen op deze lijst voor en de betrekkingen, die onze geschiedschrijver, hetzij door eigen naam en verdienste, hetzij door zijn huwelijk met de dochter van den beroemden van Baerle had aangeknoopt, mogten onder de luisterrijkste van die dagen geteld worden. Den 11 Julij van het jaar 1674 verloor hij deze voortreffelijke gade, die gedurende meer dan twintig jaren den levensweg met hem bewandeld had, en na eene langdurige allersmartelijkste ziekte in den ouderdom van twee en vijftig jaren overleed. Vijf kinderen had zij hem geschonken, te weten drie zonen: Kasper,[2] Geeraardt,[3] en Jo-

1) Zie *Navorscher* XII. bl. 19.
2) Geb. 25 Julij 1653, gest. 5 Oct. 1696.
3) Geb. 5 April 1657, gest. 21 Dec. 1683.

hannes,[1] die allen met lof het leeraarsambt bij hunne gemeente bekleed hebben, en twee dochters, C o r n e l i a en Anna geheeten, beide te Rotterdam gehuwd. Dat hij aan de opvoeding dezer kinderen alle zorg wijdde, en dat het niet slechts zijn streven was, hun de noodige kennis tot uitoefening eener toekomstige betrekking te schenken, maar integendeel hunnen gezigtskring zooveel mogelijk te verruimen en hen de wereld te doen kennen, blijkt onder anderen uit de omstandigheid, dat hij hen ook in de nieuwere talen en vooral in de Engelsche, deed onderwijzen, als mede uit het plan, dat hij vormde, om volgens de gewoonte dier tijden,[2] zijnen zoon G e e - r a a r d t eene reis naar Engeland te laten maken, ten einde aan de hoogescholen van Oxford en Cambridge zijne theologische studien te voltooijen.[3] Het was mede de zorg voor de vorming zijner toenmaals nog jeugdige kinderen, waaraan hij door zijne bezigheden geen tijd genoeg meende te kunnen besteden, die hem, na den dood van S u z a n n a, op den 14 Julij 1675 nogmaals in het huwelijk deed treden, met zekere K a t h a r i n a v a n Z o r g e n, omtrent welke de H a e s[4] ons alleen meêdeelt, dat zij een vrouw was van eerlijke afkomst en uitnemende deugden, en haren echtgenoot geene kinderen geschonken heeft.[5]

Kalm en rustig zouden nu de laatste dagen zijns levens, verdeeld tusschen zijn herderlijk ambt en de be-

1) Geb. 6 Julij 1660, gest. 13 Jan. 1708.
2) Zie Dr. R. FRUIN, t.a.p. bl. 133.
3) *Levensbeschr. van Nederl. Mannen enz*. Dl. IV. bl. 62.
4) Bl. 51.
5) Welligt was zij eene zuster van ELIZABETH VAN ZORGEN, eerste vrouw van prof. PHIL. VAN LIMBORCH. Verg. BRANDT'S *Poëzij*. IIIe Deel. bl. 53 en 158.

oefening der vaderlandsche letteren, geweest zijn, had de dood hem niet den 21 December 1683 zijnen geliefden zoon G e e r a a r d t ontnomen. Zeer zwaar trof hem deze slag en niet zonder reden, want veel werd aan dezen jongeling verloren, die reeds enkele proeven van zijnen geest geleverd had en als prediker zeer hoog geschat werd.[1)]

Maar niet lang zou hij hem behoeven te overleven. In den zomer van 1685 bezocht B r a n d t namelijk zijne kinderen in den Haag en te R o t t e r d a m . In laatstgenoemde stad werd hij door eene ziekte aangetast, die spoedig zoozeer in hevigheid toenam, dat hij zijne zwakte gevoelende zich met christelijke onderwerping en uitnemend vertrouwen op zijnen Heiland tot sterven bereidde, waarbij hem de Remonstrantsche predikant O k k e r u s P e s s e r met stichtelijke redenen versterkte. 'Den 12 Julij verviel hij in eenen diepen slaap, die de omstanders meenden, dat de laatste was. Als daarop de droefheid van echtgenoot en kinderen in luid gejammer uitbarstte, deed hem dit ontwaken; hij keerde zich tot hen en voerde hun eenige troostredenen te gemoet, die getuigenis gaven van de kalmte zijns gemoeds en de onwankelbare hope, die hem bezielde. Kort daarna geraakte hij weder in slaap, gedurende welken hij zonder het minste bewijs van lijden zachtkens den geest gaf.'[2)] Zijn lijk werd te Rotterdam in de Fransche

1) HARTOG, *Gesch. d. Nederl. Predikkunde*, bl. 209 e.v. - BRANDT stelde een kort verhaal van het leven zijns zoons op, in 1705 achter eenige leerredenen van dezen uitgegeven en ten onregte door ROGGE in zijn meermalen aangehaald werk, bl. 199, aan j. BRANDT toegekend. Vgl. DE HAES, t.a.p. bl. 35.

2) DE HAES, t.a.p. bl. 52 en vlg. - Ten onregte noemt HOOGSTRATEN t.a.p. den 11, Julij als den dag zijns overlijdens.

kerk in het graf van zijnen geliefden zoon bijgezet. Groot en algemeen was de droef heid, die zijn dood verwekte, niet slechts bij zijne verwanten en vrienden, maar bij allen, die slechts eenigzins in staat geweest waren om zijne gaven en zijn uitmuntend karakter te leeren kennen.[1)]

Thans nog een enkel woord over de wetenschappelijke werkzaamheid van deze periode. Zoo als ik reeds aanwees, veranderde zij geheel van karakter; want B r a n d t nam, door de opgerezen moeijelijkheden afgeschrikt, het besluit van de verdere uitgave van de *Historie der Reformatie* af te zien, om zich vooreerst alleen op het onzijdige terrein der Nederlandsche letterkunde te bewegen. Hoeveel nu ook de geschriften van dit laatste tijdperk zijns levens hebben bijgedragen, om hem op dat gebied met eere te kroonen en een gevierden naam te bezorgen, zij vallen als niet van theologischen aard buiten de door mij in dit proefschrift te stellen grens, waarom ik dan ook in eene eenvoudige opsomming zal berusten.

Zóó werden door B r a n d t achtereenvolgens uitgaven

1) De lijk- en lofdichten op BRANDT vindt men grootendeels bij DE HAES, t.a.p. bl. 69-114. - Om der volledigheid wil moet ik hier nog een punt betreffende het leven van BRANDT vermelden, dat met een digten sluijer is omgeven, te weten, zijne gewaande handelingen met graaf D'AVAUX, den gezant van LODEWIJK XIV in de Nederlanden. Deze verhaalt namelijk in zijne *Négociations en Hollande*, in 1752 door den abt MALLET uiigege-ven, dat hij bij zijne pogingen, in 1680 te werk gesteld, om een verbond tusschen Croningen en Friesland ter eenre en Amsterdam ter andere zijde in het leven te roepen, tot tegenwerking van den invloed van WILLEM III, geholpen werd en inlichtingen ontving van ‘uu Ministre Arminien, homme de beaucoup d' esprit et qui avait beaucoup de crédit auprès de Messieurs d'Amsterdam.’ Vgl. t.I.p. 101. Onzeker is het, wie hiermede bedoeld wordt. WAGENAAR *Amsterdam* enz. Dl. II. boek XX. bl. 675, zegt, dat het geen ander dan BRANDT kan geweest zijn, zonder echter eenig bewijs voor die uitspraak aan te voeren. Ik heb niets tot opheldering gevonden.

bezorgd van al de werken van den ridder H o o f t en van de gedichten van Vo n d e l, die hij door eene keurige beschrijving van hun leven deed vergezeld gaan, thans bijna de eenige bronnen, die wij voor de kennis daarvan bezitten: voorts eene nieuwe uitgaaf van H u i g de G r o o t s beroemd werkje: *Bewijs van den waren godsdienst*. B r a n d t s eigen voortreffelijk werk: *het leven van den admiraal* de R u i t e r, mede een vrucht van deze laatste jaren, was half afgedrukt, toen hij aan zijne studiën ontrukt werd. De uitgaaf werd onder het toezigt zijner zonen voortgezet, die, benevens het tweede en derde deel van de *Historie der Reformatie*, nog van zijne hand het licht deden zien: de *Daghwijzer der Geschiedenissen* en de *Historie der Rechtspleging in* 1618 *en* 1619 *gehóuden*, die alle getuigenis aflegden van zijne voortdurende onderzoekingen en belangstelling in de geschiedenis zijns vaderlands, en het ons des te meer moeten doen betreuren, dat hij zoo spoedig het veld der Nederlandsche kerkgeschiedenis verlaten heeft.[1)]

1) Zie over de werken dezer laatste periode bijlage E.

Tweede hoofdstuk.
Brandts verdiensten omtrent de Nederlandsche kerkgeschiedenis.

Nadat dus de beschouwing van Brandts leven en werkzaamheid is ten einde gebragt, blijft als tweede helft van mijne taak over, zijne verdiensten als kerk-geschiedschrijver to toetsen, en in het algemeen de plaats to bepalen, die hij als godgeleerde en ook als letterkundige in zijnen tijd heeft ingenomen.

Op welken prijs hebben wij Geeraardt Brandt, vooral met het oog op de *Historie der Reformatie*, als geschiedschrijver te stellen? Zeer verschillend zijn de antwoorden, door tijdgenoot en nakomeling op deze vraag, wel nooit regtstreeks, maar niet minder duidelijk van ter zijde, gegeven. En het spreekt van zelfs, al naar mate men meer of minder sympathie gevoelde voor de Synode van het jaar 1618, moest dit oordeel minder of meer gunstig voor Brandt uitvallen. Van daar dan ook dat, om hier alleen van enkele latere schrijvers to gewagen, een Bilderdijk, van der Kemp en te Water, als echte aanbidders dier Synode, zeer op hem zijn gebeten: de eerste vooral weet hem naauwelijks zwart genoeg of te

schilderen: *kwaadaartig, logenachtig, kwaadwillig, alles verbasterend*, zijn de schoone titels, waarmede B r a n d t door hem gequalificeerd wordt:[1] en v a n d e r K e m p is ook grootelijks geërgerd over de *malle, niets beteekenende praatjes, den zottenklap* en *den leugengeest van dien schranderen en zoogenaamd onpartijdigen geschiedschrijver*.[2] Anderen daarentegen, die minder hoog met de Dordsche vaderen weg loopen, weten schier geen lof genoeg voor hem te vinden, en schromen niet met even groote eenzijdigheid blindelings B r a n d t s verhalen als orakeltaal in hunne geschriften te volgen. Men denke hier aan Y p e i j en D e r m o u t,[3] die dan ook door Mr. v a n d e r K e m p hierover niet zachtelijk werden teregtgewezen. De waarheid ligt ook hier in het midden, en het getuigt van even weinig kritischen geest, een' schrijver alle geloof te ontzeggen, omdat hij zich meermalen door partijzucht van het regte spoor laat afvoeren, als steeds bij zijne woorden te zweren, omdat hij over het algemeen zich door een juist oordeel en onbevangen blik boven zijne tijdgenooten onderscheidt.

Ten einde nu op mijne beurt een eenigzins volledig en onpartijdig antwoord op de gestelde vraag te geven, zal ik eerst nasporen, waarin B r a n d t zich van andere geschiedschrijvers, die vóór hem - zij het dan ook niet juist allen uit een kerkelijk oogpunt - eene uitvoerige beschrijving van de Nederlandsche kerkhervorming hebben

1) Vgl. BILDERDIJK, *Vaderl. Geschied*. DI. VII bl. 164, 216, DI. VIII bl. 85, enz.
2) Mr. C.M. VAN DER KEMP, *De eere der Nederl. Herv. Kerk gehandhaafd*. DI I. bl. 22, 132. DI. II. bl. 175. DI. III. bl. 174, 333. J.W. TE WATER. *Reformatie in Zeeland, Voorr*. bl. IV.
3) *Geschiedenis der Nederl. Herv. Kerk*. Breda. 1819, in IV decleu met aant.

gegeven, onderscheidt, waarin hij hen overtreft of bij hen achterstaat, om vervolgens, mede met het oog op zijne voorgangers, in het licht te stellen, hoe hij zelf de geschiedenis behandelt, m.a.w.; de vragen naar zijne pragmatiek, onpartijdigheid, historische kritiek en stijl te beantwoorden.

Wat dan vooreerst de verhouding tusschen hem en zijne voorgangers aangaat, hieromtrent stelde B r a n d t zich - waarschijnlijk om zijn werk niet al te omvangrijk te doen worden - eene eenigzins vreemde gedragslijn voor, die bij eene vergelijking wel in het oog dient gehouden te worden. Om deze te doen kennen, volge hier dan een overzigt der beginselen, waarvan hij in het algemeen bij zijne geschiedbeschrijving is uitgegaan. Zelf heeft hij ons deze schets gemakkelijk gemaakt, daar hij namelijk in de *Voorreden aen den Leser* voor het eerste deel van de *Historie der Reformatie* eenigzins een programma opgeeft, dat bij de zamenstelling van dat werk door hem zal worden gevolgd. ‘De waerheit eenvoudelijk voor oogen te stellen, zegt hij daar, sal mijn voornaemste oogmerk blijven. Doch als de waerheit onder veele swachtels diep verborgen, sich swaerlijk laet uitvorschen, en de saeken onzeker sijn of duister, dan sal ik 't onseker als onseker en 't duister als duister beschrijven. Vindt men in 't vervolg deser saeken geschiedenissen, bij andere schrijvers geheel anders aengetekent, die sijn mij uit geloofwaerdige en sekre bescheiden, in het werk, of deszelfs kantschriften, meest altijdts aengetekent, soo voorgekomen. Sommige hadden etlijke derselve uit quaede driften verkeerdelijk beschreven: sommige hadden se uit onkunde, of ook met voordacht, en uit eensijdigheit overgeslagen. Dit gebrek stondt mij, soo veel mogelijk was, te vervullen en te verbeteren. Dat

ik sommige dingen geheel verswijge, is geschiedt bij gebrek van seker bescheidt. 'T geen andre daer van schreven, was mij met reden verdacht. Ten stondt niet vrij het spoor der partijschap, dat van de waerheit afleidt, blindelings te volgen. Dat ik op sommige plaetsen de saeken slechts met een woordt aenroere, of kortelijk verhaele, heeft sijn reden. De waerheit heeft niet veel woorden van noden, en men kan best onthouden, 't geen in weinig woorden begrepen is. Ook is hier de kortheit meest betracht outrent geschiedenissen, die anderen in 't breede vertelden. In andre gelegenheden sijn de saeken, die in geen openbaere schriften gevonden worden, breder beschreven: moogelijk, na eeniger oordeel, ontrent etlijke geringe dingen, al te breedt. Dan sommige kleenigheden hebben dikwils wegens haere sekerheit en andre omstandigheden, grooter kracht op de menschelijke gemoederen, dan veel grooter saeken, die min seker zijn. Op sommige plaetsen mengen sich onder 't kerkelijk eenige saeken van staet en oorlog, 't geen niet te mijden was; want wie weet niet, dat ook die saeken aan 't kerkelijk eenigsins vast waeren, en het stuk der Reformatie hinderden, of vorderden. Uitheemsche voorvallen heb ik gemijdt, behalve daer se eenigh besonder opsicht hadden op onse Historie, en tot besondre leering, of waerschouwingh dienden. Dat somwijlen d' oorsaeken, 't ooghmerk der geschiedenissen, en 't oordeel over deselve, geheel verswegen of spaersaem aengeroert worden, ontstondt ten deele, omdat men niet altijds tot de verborgentheden der dingen, en de kennis van 't geen in de heimelijke vergaederingen en verborgene kabinetten omgingh, kon doordringen; ten deele omdat sommige saeken sich selve door haer eigen aerdt en

omstandigheden genoegh ontdekken; ten deele ook, om den schijn van partijschap, soo veel doenlijk was, t' ontgaen. Geeft ook niet het bloot verhael van saeken meenighmael te kennen, uit wat hoek dat se draven, waer se heenen willen en wat 'er in te loven valt of te laeken?'

Het blijkt uit dit overzigt, dat hij inzonderheid vijf punten bij zijne geschiedschrijving wilde in het oog houden, te weten; 1°. duistere zaken te vermelden, zooals hij die gevonden had; 2°. de zoodanige geheel te verzwijgen, waaromtrent hij geen zeker berigt had kunnen bekomen; 3°. overslaan, hetgeen anderen in het breede behandelen, 4°. het vermijden van politieke en uitheemsche gebeurtenissen, en 5°. spaarzaam te zijn met het opsporen van oorzaken en het geven van oordeelvellingen. Gelijk eene eenvoudige optelling dezer regelen voldoende is, om het onjuiste en onvolledige van zulk eene methode helder in het oog te doen springen, zoo zal ieder ook terstond inzien, dat zulk een programma eene vergelijking tusschen B r a n d t en zijne voorgangers intermate lastig, ja, dat het derde punt, dat hier voor namelijk in aanmerking komt, zoo iets bijna onmogelijk maakt. Wel is waar, hij heeft het niet volkomen in acht genomen; had hij het gedaan, er zou van een eigentlijk gezegd doorloopend geschiedverhaal volstrekt geen sprake bij B r a n d t kunnen zijn, maar toch blijft hij er in zooverre getrouw aan, dat wij bij eene bepaling der verhouding tusschen hem en zijne voorgangers zeer voorzigtig moeten te werk gaan, en hem dus niet voor lacunen mogen aanrekenen, waar hij een of ander punt in overeenstemming met zijn programma, niet of slechts ter loops behandelt.

Intusschen dit derde punt geeft stilzwijgend ook juist

de verhouding aan, die er tusschen B r a n d t en zijne voorgangers bestaat, te weten: hunne verhalen en onderzoekingen worden door hem in zijn werk aangevuld en uitgebreid. Wat zij namelijk in het breede verhalen, neemt hij kortelijk over, ten einde den draad zijner geschiedenis niet telkens te moeten afbreken, en de lezing allerverveelendst, ja, bijna onmogelijk te maken. Waar hij echter gebreken in hunne werken aantreft, en hem door zijne ijverige nasporingen in verscheidene door hem nieuw ontdekte bronnen omtrent sommige gebeurtenissen nieuwe gezigtspunten zijn ten deel gevallen, treedt hij in een omslagtig verhaal en herstelt zoo, wat zijne voorgangers niet of slechts gebrekkig verhaald hadden. In die aanvulling zijner voorgangers uit oude door hem opgedolven bronnen ligt dan ook een zijner grootste Verdiensten, niet in nieuwe beschouwingen of diepzinnige toelichtingen, die evenmin zijn deel waren als van hen, die voor hem de pen ter hand hadden genomen.

Wil men proeven van dien meerderen rijkdom? Men zie dan, bij voorbeeld, hetgeen hij mededeelt in het eerste deel omtrent het bekende martelaarschap van A n g e l u s M e r u l a, den pastoor van Heenvliet.[1] De meesten zijner voorgangers (v a n M e t e r e n misschien alleen uitgezonderd) hadden dit feit besproken en in 't kort vermeld, hetgeen zij daaromtrent in de *Historie der Martelaren* en elders gevonden hadden. B r a n d t echter was een geschrift op het spoor gekomen, door een neef van den martelaar uitgegeven en getiteld: *Angeli Merulae historia tragica, a Paullo Merula conscripta*.[2] Hierin vond hij een uitvoerig verhaal van het proces en dit werd nu door hem gebezigd om in het breede de berigten van politieke

1) Bl. 199 e.v.
2) Lugd. Bat. 1604.

en kerkelijke geschiedschrijvers op dit punt aan to vullen. Zoo zie men de twisten met K a s p e r K o o l h a e s gevoerd en o.a. door B o r [1] en H o o f t [2] in hunne werken vermeld: B r a n d t echter stelde een nieuw onderzoek hiernaar in het werk, en uit de schriften van K o o l h a e s zelven - zooals diens *Kort Verhael, Breder Bericht, Apologie* en *Conciliatio*, en uit die zijner tegenpartij, zooals b.v. *Verhael der Predikanten tegens* K o o l h a e s - gelukt et hem de mededeelingen van B o r en H o o f t veelzins te vermeerderen en uit te breiden. Hetzelfde geldt van de geschillen tusschen K o o r n h e r t en de predikanten of de overheid, insgelijks door de genoemde schrijvers opgenomen,[3] doch waarover B r a n d t door eene ijverige lezing van 's mans werken dikwijls een nieuw licht doet opgaan.

Maar vooral bij de geschiedenis der Wederdoopers en latere Doopsgezinden springt de rijkdom van dit eerste deel boven de werken van anderen in het oog. Hiervoor heeft hij eene menigte belangrijke, oude oorkonden opgedolven,[4] die hem in staat stelden veel nieuws omtrent hen en hunne onderlinge geschillen in Friesland in het midden te brengen. Hunne geschiedenis beslaat dan ook eene groote plaats, en gelijk men de latere deelen van de *Historic der Reformatie* eene *Historie der Remonstranten* zou kunnen noemen, zoo zou op dit eerste deel de titel van *Geschiedenis der Doopsgezinden* bijna van toepassing zijn. Wat die latere deelen aangaat,

1) *Oorsprong der Nederlandsche beroerten*. enz. Boek XIV en XVI.
2) *Nederlandsche Historiën*. Boek XVI.
3) Verg. BOR. t.a.p. XIII XIV XVI en XVIII en HOOFT. t.a.p. XVII.
4) De meeste bronnen, door den Hoogl. HOEKSTRA vermeld in zijn werk: *Beginselen en leer der oude Doopsgezinden*. Amst. 1863, vond ik reeds bij BRANDT geciteerd.

zij kunnen op gelijken rijkdom zich beroemen. Ook hier stelt de schrijver, hoofdzakelijk uit de werken van Uytenbogaert, Trigland, de Groot, Baudartius, uit de acta der synoden en de schriften der voornaamste twistende partijen, een verhaal te zamen: maar ook hierbij heeft hij, geholpen door de belangstelling der Remonstrantsche Broederschap - gelijk ik boven meedeelde - vele onuitgegeven brieven en verscholen aanteekeningen weten magtig te worden. Daar door kon hij ook bij de bewerking van deze geschiedenis menig nieuw bestanddeel aan den dag brengen en in vele opzigten de verhalen zijner voorgangers aanvullen en verbeteren.

Ten bewijze vergelijke men, hetgeen hij vermeldt omtrent het gebeurde met professor Episcopius, toen deze te Amsterdam in het jaar 1613 als doopsgetuige over een van zijns broeders kinderen optrad,[1] omtrent welke gebeurtenis, met een brief van Episcopius zelven, een zeer naauwkeurig verslag wordt gegeven; voorts hetgeen hij verhaalt omtrent de twisten, door den predikant Rosaeus in den Haag verwekt, en de ras daarop gevolgde scheiding dier gemeente,[2] vooral uit aanteekeningen van Uytenbogaert en Episcopius geput; verder de belangrijke redevoering door Huig de Groot als afgevaardigde der Staten van Holland den 23sten April 1616 in de Amsterdamsche Vroedschap uitgesproken, die in haar geheel wordt meêgedeeld;[3] de bijzonderheden omtrent de Amsterdamsche Remonstranten in 't algemeen,[4] uit de papieren van Mr. Nicolaes van Zorgen en Rem Egbertsz Bisschop, en omtrent de plundering van des laatsten huis[5] uit die van een

1) *Hist. d. Ref.* Dl. II. bl. 216 e.v.
2) Dl. II. bl. 325.
3) T.z.p. bl. 345 e.v.
4) T.z.p. bl. 475 e.v.
5) T.z.p. bl. 491 e.v.

treflijk regent (waarschijnlijk C.P. Hooft, den vader des geschiedschrijvers) ontleend; eindelijk het bekende afdanken der Waardgelders te Utrecht door prins Maurits,[1] uit aanteekeningen van den predikant C. Rijkwaert en R. Hogerbeets.

In het derde deel stellen de brieven van John Hales, den kapellaan van den britschen gezant Carleton en van Walter Balcanqual, den afgezant der Schotsche kerk, benevens de aanteekeningen van verscheidene geciteerde Remonstranten zelven hem in staat de acta der synode en het verhaal zijner voorgangers betreffende het voorgevallene op de Dordtsche Synode menigmaal aan te vullen; terwijl ook voor de lotgevallen der verbannen Remonstranten in dit en vooral in het volgende deel veel door hem geput is uit aanteekeningen van die ballingen zelven, die geen zijner voorgangers ten dienste stonden, en wier gebruik Brandt waarschijnlijk aan de tusschenkomst van de Directeuren zijner Broederschap te danken had. Hiertoe behooren de brieven en aanteekeningen van C. Niellius, Westerbaen, E. Poppius, A. van Borre, Grevinkhoven, Daniel Wittius, Paschier de Fyne en zoovele anderen, die in de kantteekeningen vermeld zijn.

Het bovenstaande zal voldoende bewijzen, dat een eerste punt van Brandts verdiensten hierin bestaat, dat hij zelfstandig de bronnen der geschiedenis heeft opgespoord en nagevorscht, en daardoor bij magte was, menig feit mede te deelen, dat zijnen voorgangers ten deele of geheel onbekend was gebleven. Gaarne zou ik nu, ten einde verder eenig denkbeeld to geven van zijne wijze van behandeling, hier een overzigt laten vol-

1) t.z.p. bl. 809 e.v.

gen van een of ander gedeelte van de *Historie der Reformatie*. Doch dit schijnt mij niet raadzaam; er is alle kans, dat men door een *kort* verslag zich òf geen òf een geheel verkeerd denkbeeld van de zaak zal vormen, en het eenige middel, om het doel naar wensch te bereiken, zou zijn, dat ik woordelijk een of andere pericoop deed overdrukken. Dan, hieraan valt natuurlijk niet te denken. Daarvoor mag ik ook het boek te veel onder elks bereik vooronderstellen, zoodat wie er belang in stelt, zich gemakkelijk door eigen inzage eenig begrip van zijnen verhaaltrant kan verschaffen. Hier volgen dus voorts eenige opmerkingen omtrent zijne methode van geschiedschrijving, die door mij bij het doorlezen van 's mans werk gemaakt zijn.

Vooreerst dan, B r a n d t s geschiedschrijving laat, wat pragmatiek aangaat, veel te wenschen overig. Want juist dat denkbeeld, door hem in de *Voorreden* ontwikkeld: ‘dat men niet altijds tot de verborgentheden der dingen en de kennis van 't geen in de heimelijke vergaederingen en verborgene kabinetten omgingh, kan doordringen,’ heeft veel te veel, ook bij gebeurtenissen, buiten die kabinetten voorgevallen, bij hem voorgezeten. Veel te weinig tracht hij het *waarom* der feiten op te sporen, en te zeldzaam streeft hij er naar den lezer de drijfveêren en bedoelingen der handelend optredende personen of den geest der tijden te doen kennen, hem door het nagaan van het verband van oorzaak en gevolg het meêgedeelde te doen begrijpen. Wij moeten echter, om hier een regtvaardig vonnis te vellen en B r a n d t niet aansprakelijk te stellen voor een verzuim, dat in zijne eeuw volstrekt niet als misdaad beschouwd werd, voorzigtig zijn, onze eischen niet te hoog te stellen en wel in het oog houden, tot welke hoogte de

historische wetenschap het in die dagen gebracht had. Wat werd er toen van den geschiedschrijver gevorderd? Dat hij een volledig, getrouw en onpartijdig verhaal leverde van de in kerk of staat plaats gehad hebbende gebeurtenissen. Meer vroeg men niet, en de beste geschiedschrijvers, zelfs nog lang na B r a n d t , stelden zich niets hoogers voor.[1] En houden we dit in het oog, dan verdient natuurlijk, al blijft ook het feit hetzelfde, het oordeel heel wat verzacht te worden, en moeten wij zelfs met lof kennis nemen van de plaatsen, die van een beter streven getuigen, waar hij met voordacht om het karakter van eenig persoon beter te doen begrijpen, of de schildering van zekeren tijd te voltooijen, zaken mededeelt, die anders stellig door hem zouden achterwege zijn gelaten. Zoo, b.v. in het eerste deel, waar hij den ondergang van de orde der Tempelheeren beschrijft;[2] de vereeniging der Nederlanden en Spanje onder één hoofd, een der hoofdoorzaken van den oorlog noemt;[3] verder onderzoekt, waarom de Nederlanders de Augsburgsche Confessie niet omhelsden;[4] de redenen opgeeft van het toenemen van de vrijheid van prediken;[5] aanwijst hoe de Spaanschgezinde partij door den beeldstorm gesterkt werd;[6] de oorzaak der kerkelijke twisten in Friesland in het lichtstelt;[7] of het gunstig onthaal van Leicester verhaalt.[8] In het tweede deel moeten daartoe gebracht worden: de oorzaak van de verwijdering tusschen M a u r i t s en de Remonstranten;[9] de vermelding van eenige zaken, om den geest der tijden te doen ken-

1) Ook buiten ons vaderland, immers F.C. BAUR, *die Epochen der kirchlichen Geschichtschreibung*, S. 152 f. bewijst, dat eerst met SCHRÖCKH (1768) de pragmatische methode een begin heeft genomen.
2) Bl. 26.
3) Bl. 58.
4) Bl. 254.
5) Bl. 302.
6) Bl. 397.
7) Bl. 406.
8) Bl. 711.
9) Bl. 170.

nen;[1] de oorzaken van het verminderen van den invloed van C.P. H o o f t ;[2] de oorsprong van het misnoegen tegen de Utrechtsche predikanten;[3] de opname van zeker geschrift van G r o t i u s ,[4] het afdanken der Waardgelders te Utrecht.[5] In het derde deel: waarom J a c o b u s I van Engeland de Remonstranten zoozeer veroordeelde;[6] waarom bij het geding tegen den predikant P. C u p u s wat langer wordt stilgestaan;[7] de vermelding der Zuid-Hollandsche Synode;[8] de redenen van het teekenen der acte van stilstand door verscheidene predikanten.[9] En in het vierde deel: b.v. waarom men den Heer van M a t h e n i s s e in zijne bedieningen liet;[10] de kwijnende toestand van Frederikstadt;[11] de verkoeling der Fransche regering jegens de Remonstranten;[12] de aanslag op prins M a u r i t s ,[13] enz. Dan, deze pogingen zijn zeldzaam, en dit geeft aan het geheel een kronijkmatig karakter, wat niet weinig vermeerderd wordt door de omstandigheid, dat B r a n d t nooit de minste poging tot verdeeling der voorhanden stof in het werk stelt, noch ook eenig punt kiest, om een overzigt van het behandelde te geven en een blik op een of ander belangrijk tijdperk te werpen. Van jaar tot jaar, en, zoo het mogelijk is, van dag tot dag verhaalt hij de gebeurtenissen, zonder zich om eenige indeeling te bekommeren, en zonder oogenschijnlijk het minste belang te stellen in de groote en treffende voorvallen, die hem achtereenvolgens voorkomen. *Ein strenges*

1) Bl. 254, e.v. 622, 662. e.a.
2) Bl. 249.
3) Bl. 687.
4) Bl. 769.
5) Bl. 817.
6) Bl. 9.
7) Bl. 316.
8) Bl. 849.
9) Bl. 915.
10) Bl. 77.
11) Bl. 658.
12) Bl. 746.
13) Bl. 901. e.v. Merkwaardig zijn ook een paar plaatsen uit de *Historie van Enkhuizen*, waar hij eenige *onkosten* en *loonen* opgeeft, om de *gelegenheit dier tijden beter te doen kennen*; verg. namelijk bl. 59 en 72 van de *Historie der stadt*.

Jahrbuch - dus wordt ergens door L e o p o l d R a n k e *Guicciardini's Historia d' Italia* genoemd:[1] deze titel is met het volste regt op Brandts *Historie der Reformatie* toe te passen.

Een tweede punt voorts, hetwelk de aandacht verdient, en waarop ik na het gezegde wel naauwelijks zal behoeven te wijzen, is, dat het werk over het algemeen eene sterk compilatorische kleur draagt. Immers, dat spreekt wel van zelf. Of welk geschiedschrijver, die hoofdzakelijk in rijkdom van zaken zijn roem stelt, zou in staat wezen die klip te ontzeilen? Evenwel eene goede compilatie, al is zij niet het ideaal, welks verwezenlijking moet gezocht worden, verraadt toch ook talenten en heeft evenzeer hare verdiensten, vooral, wanneer door den verzamelaar voor sierlijkheid van redactie, en dus voor de noodige verbinding en omwerking der verhalen gezorgd wordt. En dat laatste is door B r a n d t niet altijd even streng in het oog gehouden: ja, een enkele keer gaat hij zelfs zoo ver, dat hij eenvoudig de acta of notulen eener vergadering over-schrijft, en zich niet eens de moeite getroost, daaruit een geregeld verhaal zamen te stellen. Bewijzen vindt men o.a. in het tweede deel, bl. 591-619, bl. 831. e.v.

Doch voornamelijk springt deze eigenschap in het oog, waar hij er zich eens toezet een oordeel over eenig persoon of feit uit te spreken, of eene karakterteekening te leveren. Bijna doorgaands geschiedt dit met de woorden van anderen; en niet, omdat hij zich daartoe niet bekwaam oordeelde - enkele proeven uit het werk, maar

1) Vgl. zijn werkje *Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber*, etc. S. 4. - Evenwel, eene enkele keer toch breekt BRANDT, om de duidelijkheid van een verhaal te bevorderen de strenge chronologische orde af; zoo b.v.I. bl. 425; II. bl. 473; IV. bl. 150.

vooral zijne keurige biographien zouden het tegendeel kunnen bewijzen - doch hij rekende dit tot de pligten van den geschiedschrijver, om daardoor zooveel mogelijk voor partijdigheid in het beschouwen van personen en zaken gevrijwaard te blijven.[1] Hij bedacht echter hierbij niet, dat in de keuze van die uitspraken ook wel eens zekere partijdigheid de hand zou kunnen hebben. Als proeven van deze wijze van doen, zie men: hetgeen hij schrijft over keizer Karel V,[2] den graaf van Egmond,[3] keizer Maximiliaan,[4] Koornhert,[5] Marnix van St. Aldegonde;[6] in het tweede deel: over Franciscus Junius,[7] Justus Lipsius,[8] vooral over Arminius,[9] het openlijk toetreden van prins Maurits tot de Contra-Remonstranten,[10] over Jacobus Taurinus;[11] in het derde deel: over de Synode van Dordrecht,[12] over Oldenbarneveld;[13] in het laatste deel: over graaf Willem Lodewijk,[14] Louise de Coligny,[15] den predikant Petrus Plancius,[16] en den predikant Henricus Slatius.[17].

Maar, hoewel over het algemeen eene zoo groote mate van voorzigtigheid het werk kenmerkt vooral in de latere deelen,[18] waar de geschillen tusschen de Contra-Remon-

1) Vergel. de *Voorreden aen den Leser* voor het 1e deel van het werk.
2) Dl. I. Bl. 191.
3) Bl. 479.
4) Bl. 583.
5) Bl. 768.
6) Bl. 843.
7) Bl. 33.
8) Bl. 68.
9) 107. e.v.
10) Bl. 557. e.v.
11) Bl. 934.
12) Bl. 615. e.v.
13) Bl. 714. e.k.
14) Bl. 286
15) Bl. 394.
16) Bl. 857.
17) Bl. 1085.
18) Meermalen durft hij, bij voorbeeld, de bronnen niet noemen, waaruit een berigt door hem geput is, maar spreekt dan van: ‘seker Heer ter vergadering tegenwoordig,’ Dl. II. bl. 22; ‘seker Heer van groot bedrijf,’ bl. 416. ‘Iemant, uit wiens aenteekeningen ik dit schrijve,’ bl. 419 en 744; ‘verhael van een oudt Regent,’ bl. 491; ‘seker Burgemeester,’ bl. 806. Zóó Dl. III, bl. 211, 232, 962. Dl. IV, bl. 84, 222, 258, 964, 1049.

stranten en Remonstranten verhaald en dus tooneelen besproken worden, waarvan wel niet de vertooners zelven, doch meermalen nog hunne zonen in leven waren, zoo worden toch op verschillende plaatsen korte opmerkingen achter de feiten gevoegd, die van 's schrijvers denkwijze over sommige personen en zaken getuigen en veel levendigheid aan den stijl aanbrengen, maar die, als wij op zijne gewone manier van handelen letten, toch eenigzins onze bevreemding opwekken.

Zoo noemt B r a n d t , b.v. in het eerste deel, den haat der geestelijken een vier, dat selden dooft.[1] Van de twisten der Doopsgezinden in Vriesland sprekende, zegt hij: ‘Maer 't sal, opdat onse tijdtgenooten sich aen hunne voorouderen spiegelen moogen, der pijne waerdt wesen sommige oorsaeken en omstandigheden deser twisten, die met 'er tijdt veel bittere vruchten (daer de naesmaek noch van duurt) voortbraghten, wat hooger op te haelen.’[2] Sprekende van eene voorspelling aan den graaf van H o o r n , omtrent zijn jammerlijk uiteinde gedaan, zegt hij: ‘Dan, of de starren iets tot het beloop des menschelijken levens doen, en indien ja, of sulks door eenige wetenschap daer uit te haelen sij, wordt bij de starke verstanden onser eeuwe, meer dan ruimelijk getwijffelt: niet hier aen, dat verscheide toekoomende dingen met min of meer bewimpelingen, 't sij uit openbaering van geesten, oft andersins, verkundigt sijn’[3] - verder: ‘quelling scherpt den geest en ellende werdt doorgeworstelt; maer de dampen der voorspoet stijgen na de herssenen, verdoven de reden en bedwelmen 't licht der bescheidenheit;’[4] - ‘door het overkomen van een menigte gereformeerde ballingen uit

1) Bl. 234.
2) Bl. 405.
3) Bl. 479.
4) Bl. 600.

Brabant en Vlaenderen wierdt Hollandt en Zeelandt seer bevolkt en verrijkt, maer met eenen die oude en bestendige Hollandtsche eenvoudigheit en sedige nettigheit verandert in dertelheit en weelde. De Brabanders en Vlaemingen, die hun vaderlandt om 't stuk van Religie verlieten, braghten de pracht en kostelheit van klederen in de steden, die hun herbergden; verleidende d'ingeborenen tot het misbruik derselve ijdelheit: ook tot d'overdaedt van maeltijden en lekkernyen, hier te lande eertijdts ongewoon en ongeacht;'[1] - over L e i c e s t e r s handelingen te Utrecht: 'Daerbij voegden se veele slechte luiden nooit in saeken van regering gebruikt, doch den Predikanten aengenaem. Welke uitneeming van persoonen in de Nederlandtsche beroerten veel quaedts heeft gedaen, dewijl'er dikwils onbequaemen en onervaernen, alleenlijk om hunnen ijver in de Religie, tot Magistraeten sijn verkoren, en bequaeme polityke persoonen alleen sijn verworpen, omdat se niet geheel en al de Gereformeerde Religie aenhingen.'[2] - In het tweede deel: 'Ook kan men 't vooroordeel, als 't zich eens geuit heeft, niet licht den mond stoppen;[3] het is ongelooffelijk, hoe groote kracht ook versierde dingen en ijdele beuselingen hadden in deze verdeeltheit der gemoederen. Men kon geen soo grouwelijk quaedt verdichten, of men geloofde 't lichtelijk van sijn partij: gelijk ook de laster gemeenlijk met graetige ooren werdt aengenoomen, en daer se eens wortelen schiet in de herten der lichtgelovige menschen, met geen haeken noch harpoenen kan uitgetrokken worden;'[4] over het onderzoek naar den schrijver van *de Weegschael:* 'want al komt het van hooger handt, zelden sal 't nae-

1) Bl. 708.
2) Bl. 718.
3) Bl. 169.
4) Bl. 314.

trachten veel opdoen in saeken of door wegen, die de Magistraet en een deel der gemeente tegens de borst sijn:'[1] - 'Soo verscheide vallen d' oordeelen (hierover Jac. Taurinus) als men, naer t verouderen der twisten, van elkanderen afscheidt, en altijdts toeleidt om sijne partijen tegens te spreken of in 't ongelijk to stellen.'[2] - In het derde deel: 'Sommigen seiden van Johannes Geesteranus, dat hij wat te veel werks maekte van sijn eigen oordeel: een gemeen gebrek, dat, onder schijn van liefde tot vrijheit, lichtelijk insluipt in de herten der menschen.'[3] - 'Men vreesde voor eenigen wederstandt en bloedstorting: dewijl 'er aen de sijde der Remonstranten soo vele uit het graeuw en bootsvolk waeren; luyden, die de leere der Christelijkheid selden soo verre beleven, dat se ongelijk konnen verdraegen, of, geslaegen wordende, niet weer souden slaen.'[4] - 'Terwijl men soo veel te doen hadt met de Remonstranten, konden sommige Rederijkers, dat slagh van volk, dat soo driftig is in 't ophaelen der gebreken van anderen, of 't geen sij daervoor houden, niet swijgen.'[5]

In het vierde deel zegt hij eens: 'Maer soo gaet het gemeenlijk, selden blijven de dingen in haer beginsel staen: meest altijdts loopen se buiten hunne voorgestelde paelen.'[6] - 'Maer wat staet kan men maeken op menschen? Dees gevangen (namelijk de Remonstrantsche predikant Samuel de Prince), die soo vast scheen te staen en soo veel beloofde, bezweek eerlang onder de last van 't kruis, verviel allengskens tot een ergerlijk leven, tot openbaere boosheit, ver-

1) Bl. 643.
2) Bl. 935.
3) Bl. 388.
4) Bl. 794.
5) Bl. 838.
6) Bl. 100.

twijfelde raedtslaegen en ten leste tot een ongelukkig einde, hier nae te melden.'[1] - 'Dees brief verstrekte in sommige deelen een waerachtige voorsegging van toekomende saeken, die somwijlen van verresiende oogen, door de bespiegelinge van voorgaende ervaernis en de gemeene gevolgen van sommige daeden te gemoet worden gesien.'[2] - 'Men siet ook dikwils dat sommige menschen in den aardt hebben, dat se de fierheit en 't stoutmoedig spreeken dergeenen, die op hun onschuldt staen, ontsigh toedraegen, en van de deemoedigheit der geenen, die sij haeten, de walgh steeken.'[3] - 'De 't saemenspraek van vrienden, een van de lieffelijkste vermaekelijkheden des menschelijken levens, verlicht de swaerigheden der tegenspoedt.'[4] - 'De heilige schriftuure, die klaere fonteine der kennisse en waerheit, daer de stroomen der wijsheit en des verstandts van God afvloeijen,'[5] enz. Dan genoeg reeds om te bewijzen, dat B r a n d t zich niet alleen bepaalt tot een dorre opgaaf der feiten, maar een enkele maal er tegenover zijne lezers voor uit komt, hoe hij over sommige zaken denkt.

Ik ga thans tot een niet minder belangrijk punt over, namelijk: de door hem gebruikte bronnen. En zoo ergens, vooral in dit opzigt schijnt het mij toe, dat B r a n d t op onze bewondering en goedkeuring billijke aanspraak mag doen gelden. Waarlijk, wanneer wij de rijke kantteekeningen van de *Historie der Reformatie* slechts een weinig oplettend nagaan, staan wij verbaasd over den ontzaggelijken voorraad van geschriften en stukken van allerlei aard, waaruit hij zijne bouwstoffen genomen heeft, en den ijver en takt, door hem in het opsporen en verzamelen

1) Bl. 220.
2) Bl. 408.
3) Bl. 507.
4) Bl. 580.
5) Bl. 664.

daar van ten toon gespreid. Niets, wat hem slechts eenigzins van dienst kon zijn, is over het hoofd gezien, en het getuigt van een zeer juiste opvatting der geschiedvorsching, dat hij niet slechts op de werken zijner voorgangers, maar vooral op een groot aantal authentieke documenten en besluiten zijn verhaal gegrond heeft en dus reeds in zijnen tijd een streven huldigde, dat in onze dagen op het gebied van historisch onderzoek teregt hoe langer zoo meer begint veld te winnen.[1)] En het geluk schijnt hem hierbij zeer gediend hebben, getuige de menigte ongedrukte brieven en aanteekeningen van historische personen, die hem, vooral bij de beschrijving der Remonstrantsche geschillen, ten dienste stonden; en voor elk ander, zelfs met de grootste inspanning, niet verkrijgbaar zouden geweest zijn.[2)] Wel is waar, dit zijn meest stukken van bekende Remonstranten, of van hunner partij met hart en ziel toegedane personen; doch, zooals hij zelf zegt, over deze kon hij ook alleen beschikken:[3)] hadden de leeraars der publijke kerk hem bijdragen willen leveren, hij zou ze met dezelfde liefde hebben gebezigd.

Zie hier een kort overzigt der door hem gebruikte bronnen; gevoegelijk laten zij zich in zes klassen verdeelen:

1) 'Allermeest beroep ik mij in dit werk op vaste getuighenissen en sekere bescheiden: niet alleen op schriftelijke Vertoogen, op de Versoekschriften, op de Voorstellingen, op de Redeneeringen, op de brieven en andre gedenkschriften van goeden gelove (getoogen uit de boeken en bijsondere Schriften van beide de partijen en van onpartijdigen), maar ook op de Publyke Registers en Resolutien der Overheden, en op de Synodale Acten, met welker woorden ik de saeken, sooveel mij doenlijk was socht te beschrijven, om alle eensijdigheit te vermijden.' - Vgl Opdragt voor het IIe Deel van de *Hist. d. Ref.*
2) Men denke hier aan de Resolutie der Broederschap, op bladzijde 23 vermeld.
3) Verantwoording tegens D. RULAEUS, bl. 21.

1°. de historische werken zijner voorgangers, verschillende stadsbeschrijvingen en biographien van historische personen, 2°. de werken van onderscheidene in het verhaal optredende mannen, voornamelijk godgeleerden, als van Koornhert, Cassander, Menno Simons, Arminius, Episcopius, Laurens Jansz. Reael e.a. 3°. plakkaat- en crimineelboeken der steden, handvesten, vonnissen, acta der verschillende synoden en notulen der politieke vergaderingen, 4°. tallooze pamfletten, zoowel van de zijde der Doopsgezinden in Vriesland als gedurende de Remonstrantsche twisten, in het licht verschenen, 5°. gedrukte en ongedrukte brieven, door hem tot kennis van het karakter der personen teregt zeer hoog geschat;[1] en 6°. aanteekeningen en mondelinge berigten van lieden, die zelven in den strijd eene rol hadden vervuld, zooals van C.P. Hooft, P. Scriverius, Uytenbogaert, Episcopius, Huig de Groot, Hogerbeets, Rem Egbertsz Bisschop, Grevinkhoven, Poppius, Paschier de Fyne, Kasper van Baerle en vele anderen.

Men mag dus gerust zeggen, dat Brandt niets, wat voor hem van eenig belang kon zijn en onder zijn bereik lag, uit het oog verloren, maar integendeel alle voor zijn doel belangrijke hulpmiddelen gebruikt heeft. Tijdgenoot en ooggetuige der beschreven gebeurtenissen was hij niet geweest: in zooverre staat hij, al zal ook zijne onpartijdigheid en juistheid in het beschouwen en beoordeelen van zaken en personen daardoor winnen, toch als getuige van de tweede klasse, dus altijd eenigzins beneden een Uytenbogaert, Trigland en Episcopius: doch hij vergoedt dit voor een groot deel door zijne inspanning, om door vergelijking van

1) Vgl. *Historie der Reformatie*, Dl. II, bl. 44.

de verhalen van onderscheidene tijdgenooten achter de waarheid te komen, en aldus een zoo getrouw mogelijk beeld van het verleden te schetsen. En niet alleen ten aanzien van het groote aantal der door hem gebezigde bronnen, overtreft Brandt zijne voorgangers: ook hierin steekt hij boven de besten hunner, zooals Bor, van Meteren, Grotius, Uytenbogaert, Hooft, e.a. uit, dat hij die bronnen meestal met de geciteerde bladzijden meêdeelt, waardoor zijn werk voor latere beoefenaars van het door hem beschreven tijdvak zeer in bruikbaarheid wint en hen in staat stelt het verhaal met de getuigen te confronteren en zelven de juistheid der opvatting te beoordeelen. Doet men nu echter de vraag: hoe heeft Brandt deze bronnen aangewend? Is hij in de vergelijking der verschillende berigten even gelukkig geweest als in het opsporen? Kiest hij steeds die, welke het best gewaarborgd, het meest waarschijnlijk zijn? - in één woord, heeft hij met een kritisch oog zijne verschillende berigtgevers geraadpleegd? dan kan hierop door mij slechts een zeer onvolledig antwoord worden gegeven. Ik kon er, om meer dan ééne reden, niet aan denken bij een of ander gedeelte van de *Historie der Reformatie* de verschillende bronnen te verzamelen, en door het beproeven eener vergelijking na te gaan, hoe hij bij het opstellen zijner geschiedenis met de bronnen heeft omgesprongen. En toch dat zou het eenige middel geweest zijn, om een bepaald antwoord op deze vraag te bekomen. Ik zal dus dit punt alleen bespreken, voor zoover uit het werk zelf daarover eenig licht verspreid wordt, en daartoe aanvangen, met eenige beginselen op te geven, volgens welke hij voornemens was zich hierbij te gedragen. Het is waar, dit bewijst volstrekt niet, dat hij bij gevolg zoo gehandeld heeft: maar tot eene juiste beoor-

deeling van iemands handelingen is het altijd merkwaardig en billijk zooveel mogelijk na te vorschen, welken gedragsregel hij zichzelven heeft voorgeschreven.

In de reeds genoemde *Voorreden aen den Leser* namelijk, geplaatst voor het eerste deel van het werk, spreekt hij aldus: ‘Gelijk de waarheit somtijds soo klaer is, dat se door geen saek verduistert kan worden, soo vereischt se somtijds moeite om uitgevonden te werden. Des menschen geheugenis, seide E r a s m u s , niet zonder reden, is soo swak, dat men naeulijks twee menschen vindt, die 't geen se tevens hoorden, eveneens vertellen. Daarbenevens sien veelen de voorvallen met oogen, die sich door verkeerde insichten laeten verblinden. Daeruit ontstaen vertellingen, die de waerheit verduisteren. 'Twelk een man van groote voorsienigheit deedt seggen: ‘Dat de waerheit somtijds tot onse kennis komt, gelijk het geldt in de koffers der Koningen, niet sonder merkelijke afbreuk en groote vermindering. Vertoont se sich dan niet klaer genoeg onder de verscheidenheit der vertellingen, ik zal in 't ondersoeken en naevorschen van de waere gesteltenisse der saeken te meer vlijts aenwenden. Indien ik nochtans ergens in misse, en van de waerheit, door eenige waerschijnlijkheit of misverstandt werd afgeleidt, men houde 't mij ten goede; als niet geschied met opset, maer tegens mijn wil, en na genoegsaem pogen om de saek recht te treffen. Doch als de waerheit onder veele swachtels diep verborgen, sich swaerlijk laat uitvorschen, en de saeken onseker sijn of duister, dan sal ik 't onseker als onseker en 't duister als duister beschrijven. Vindt men in 't vervolg deser saeken geschiedenissen, bij andre schrijvers geheel anders aengetekent, die sijn mij uit geloofwaerdige en sekre be-

scheiden, in het werk, of desselfs kantschriften, meest altijdts aengetekent, soo voorgekomen. Sommige hadden etlijke derselve uit quaede driften verkeerdelijk beschreven: sommige hadden se uit onkunde, of ook met voordacht, en uit eensijdigheid overgeslagen. Dat gebrek stond mij, soo veel mogelijk was, te vervullen en te verbeteren,' enz. - En in de Opdragt voor het tweede deel: 'Ik verhael de geschiedenissen eenvoudelijk, laetende het oordeel aen den Leser, of vertellende de verscheidene oordeelen van beide de partijen of van anderen, welker schriften in ieders handen sijn, en dien elk soo veel geloofs kan geven, als hem goed dunkt. Doch als men hier saeken ontmoet in alles niet overeenkomende, ofte strijdende met hetgeen bij eenige Schrijvers van die tijden wert gelezen, laet daerom mijne trouwe ontrent het verhaelen der Geschiedenissen in geen twijffel worden getrokken: want ik vondt mij somtijdts genoodsaekt van hun spoor af te wijken, als se sich door partijschap, of lichtgeloviheit van de waarheit lieten afleiden.' - In het vierde deel: 'In 't beschrijven van dien aenslagh (van de zonen van O l d e n b a r n e v e l d namelijk op prins M a u r i t s) zal ik mij niet alleen dienen van de verscheidene Verhaelen in de sententien dergeenen, die te dier saeke daerna gestraft wierden, te leesen, en van hunne belijdenissen somtijdts door pijn of vrees uitgeperst: maer ook van andere en sekerder bescheiden, geloofwaerdige Aentekeningen en vertellingen van ooghgetuigen: sonder ook voorbij te gaen, dat in de partijdighste Historien van die tijden waerachtig of waerschijnlijk wordt gevonden.'[1)] - Uit het werk zelf valt niet veel omtrent

1) Zie *Hist. d. Ref*. IV bl. 900. Men verg. ook III, bl. 199.

Brandts kritische methode en hare juiste toepassing op te maken. Meestal toch stelt hij eenvoudig het verhaal den lezer voor oogen, zonder er over te redeneren, waarom hij bij verschil van opgaven in de bronnen gemeend heeft deze of gene lezing te moeten volgen en ons in staat te stellen, ook zonder dat we zelven de bronnen opslaan, een oordeel over de juistheid zijner keuze te vellen.

Een enkel maal evenwel trof ik zoo iets aan. Zoo b.v. in het eerste deel bij het bepalen, in welk jaar prins Willem te Utrecht de prediking van Huibert Duifhuis zou hebben bijgewoond;[1] bij het verhaal van Leycesters voorgenomen aanslag op Leyden in 1587, waar hij de bewering van Thuanus verwerpt, dat de beroemde Franciscus Junius daarin deel zou gehad hebben;[2] en waar hij in het verschil tot welke secte Anna van den Hove, de laatste martelares in de Nederlanden, behoord hebbe, op getuigenis van eenige Roomschgezinde schrijvers, voor de Doopsgezinde partij kiest.[3] In het tweede deel, b.v. waarom hij bij het verhaal van zeker dispuut, in 1616 tusschen Festus Hommius en prof. Episcopius te Leyden gehouden, liever het verslag van Episcopius, dan van Trigland,[4] en, bij het beschrijven van het ontslag van Hogerbeets uit den Hoogen Raad, liefst het verhaal van dezen zelven volgt.[5] Zoo verdedigt hij in het derde deel eens de geloofwaardigheid zijner bronnen, omtrent zekere ongepaste discussiën in de Nationale Synode voorgevallen;[6] wraakt op een andere plaats[7], op goede gronden, het verhaal van Baudartius en van der

1) Bl. 656.
2) Bl. 744.
3) Bl. 810.
4) Bl. 392.
5) Bl. 662.
6) Bl. 232.
7) Bl. 737.

S a n d e omtrent ongeregeldheden, in 't voorjaar van 1619 door de Remonstranten te Sevenhuizen en Nieuwpoort verwekt, en, op grond van innerlijke onwaarschijnlijkheid, eene aanteekening van Gecommitteerde Raden omtrent een oploop in dat jaar te Rotterdam bij eene prediking van K a m p h u i z e n voorgevallen.[1] Zoo tast hij in het vierde deel ergens op grond van mondelinge mededeeling van een der hoofdpersonen het gewone verhaal aan omtrent het veranderen van den magistraat te Gouda in 1619;[2] elders, bij het regtsgeding met den predikant P o p p i u s te Haarlem in 1623, verklaart hij zich alleen van diens aanteekeningen te bedienen, ten einde, bijaldien men in de crimineelboeken dier stad daaromtrent andere mededeelingen mogt aantreffen, reeds vooraf zijne goede trouw te verdedigen.[3]

Zijn de verhalen, die hij meêdeelt, zijns inziens niet genoegzaam gewaarborgd, dit wordt getrouw door hem opgegeven: zoo b.v. de laatste woorden van M e n n o S i m o n s,[4] de onlusten te Gouda in 1619 voorgevallen,[5] de provinciale Synode te Leyden in 1619 gehouden,[6] de beschuldigingen tegen zekeren de P l e k k e r, een der deelhebbers van den aanslag op prins M a u r i t s,[7] e.m.a.

Soms stelt hij pogingen in het werk tot verzoening van twee tegenstrijdige berigten. Zoo tracht hij onder anderen in het derde deel overeenstemming tot stand te brengen tusschen U y t e n b o g a e r t en de Acta der Synode, waar deze in de opgave van het reglement der Synode verschillen,[8] en later tusschen H a l e s en de Synodale Acta, in hun verschil over een antwoord, aan de Utrechtsche Remonstranten gegeven.[9]

1) Bl. 795.
2) Bl. 79.
3) Bl. 885.
4) I. bl. 187
5) III. bl. 815.
6) III. bl. 856.
7) IV. bl. 113.
8) bl. 31. e.v.
9) bl. 74.

Doch gewoonlijk plaatst Brandt, bij verschil van berigten in zijne brennen, de onderscheidene verhalen naast elkander en laat hij eenvoudig aan den lezer over, daaruit zelf eene keus te doen. Tallooze plaatsen zou ik ten bewijze hiervan kunnen bijbrengen. Men zie echter, om iets te noemen, in het eerste deel, waar hij, bij het verhaal der Naaktloopers te Amsterdam in 1534, de berigten van Lamb. Hortensius en Pontanus, nevens die van het *Register der Stadts Willekeuren*[1] plaatst; omtrent het verbranden van zekeren de Lanoij, de verschillende uitgaven van Strada opgeeft;[2] omtrent het getal dergenen, die de prediking te Overveen in 1566 bijwoonden, Bor en Reael,[3] in het verhaal van de wegneming der beeiden te Dordrecht in 1572 Beverwijck en *seker daghregister*,[4] alsmede bij het dispuut in 1583 in den Haag tusschen prof. Saravia en Koornhert gevoerd, Bor en Koornhert tegenover elkander stelt.[5] In het tweede deel vermeldt hij b.v. omtrent de schorsing van den predikant Simon Goulart in 1615 verschillende verhalen;[6] omtrent het verbond in 1617 tusschen de Remonstranten in Holland en Utrecht het verhaal van Uytenbogaert en van *zeker Contra-Remonstrant*;[7] over het verwerpen der tien Geldersche positien in 1618, de berigten van Baudartius en anderen.[8] Zoo deelt hij in het derde deel, omtrent een ongepast antwoord van Bogerman aan de Utrechtsche Remonstranten, in de zeventiende zitting der synode, het verhaal van Hales en der Remonstranten over de Synode mede;[9] omtrent het besluit der synode, over de wijze van beraadslaging met de Remonstranten, dat van Hales

1) I. bl. 118.
2) Bl. 245.
3) Bl. 321.
4) Bl. 529.
5) Bl. 696.
6) Bl. 265.
7) Bl. 513.
8) Bl. 892.
9) Bl. 65.

en de Acta der Nationale Synode;[1] omtrent het uitsluiten der Luthersche Kerk in het eindvonnis, dat van B a l c a n q u a l en de Acta;[2] omtrent het gewapend uiteendrijven eener Remonstrantsche vergadering te Woerden in Junij 1619 verschillende berigten.[3] In het vierde deel eindelijk geeft hij ons, b.v. van een brief van een *oudt vriesch regent* over Bogermans praesidium in de synode, de verschillende lezingen volgens van Z o r g e n en van S a n t e n,[4] omtrent ongeregeldheden te Kampen in 1619 voorgevallen, de verhalen van B a u d a r t i u s en den predikant E v e r h a r d V o s k u i l,[5] en omtrent de laatste woorden van W i l l e m P a r t h y, een der zaam-gezworenen in den aanslag op prins M a u r i t s, verschillende verhalen te lezen.[6]

Deze voorbeelden mogen volstaan, om eenig denkbeeld te geven van B r a n d t s kritische methode. Met groote naauwkeurigheid, dit blijkt althans uit het meêgedeelde, heeft hij de berigten onderzocht, en, wanneer zij verschilden, is hij met zorg, bij de vergelijking en onderlinge toetsing, te werk gegaan; ja, liever gaf hij zich bloot aan het verwijt van langwijligheid, dan dat hij zijn kritisch geweten slechts eenigzins geweld aandeed, door een keuze te doen, waar de zaken hem niet volkomen duidelijk en gewaarborgd schenen. Thans komt een ander punt ter sprake, dat evenzeer in zekeren zin als antwoord op de gestelde vraag kan gelden, namelijk zijne onpartijdigheid.

Waaraan heeft men echter te denken, als men van een geschiedsschrijver eischt, dat hij onpartijdig zij? Beteekent dit, dat de geschiedschrijver bij zijn onderzoek *tabula rasa* moet wezen, en ook uit zijn verhaal volstrekt

1) Bl. 17.
2) Bl. 563.
3) Bl. 759
4) Bl. 19.
5) Bl. 125.
6) Bl. 1079.

niet mag blijken, welke denkbeeiden hij omtrent staat en kerk is toegedaan, voor welke personen en zaken hij sympathie koestert? Doch, zal er dan wel heel veel van de ware historie overblijven, en zou *dit* zelfs bij een dorre kronijk geheel uitvoerbaar zijn? Ik geloof het niet, en het zou niet bijzonder moeijelijk vallen de partijdigheid van menigen ouden historieschrijver te bewijzen, die in gemoede deze leer was toegedaan.

Beteekent het dan, dat de geschiedschrijver ons een verhaal levere, dat op echte bescheiden gegrond en geheel door deze te regtvaardigen is, dat hij dus met de stukken bewijze, dat hij de waarheid gesproken en ieder het zijne gegeven heeft? Doch - zoo heeft men teregt gevraagd,[1] hoe zal ooit eene geschiedenis, die meer is dan eene bloote opsomming van feiten, in alles door de meest echte bescheiden geregtvaardigd kunnen worden? En zou zelfs wel door de voorzorg, om niets te zeggen of op te merken, waarvoor niet eenig echt bescheid was aan te halen, de onpartijdigheid gewaarborgd zijn? Volstrekt niet. In het kiezen der feiten, die men beschrijft, en in de wijze, waarop men ze beschrijft, toont men zijne partijdigheid niets minder dan in het opzettelijk verdichten of in het nazeggen van verdichtsels. Een geschiedverhaal, dat voor iedere zinsnede het gezag der meest echte bescheiden kan inroepen, kan toch een partijdigen geest ademen.[2] Om onpartijdig te zijn wordt meer ver-

1) Dr. R. FRUIN, *De onpartijdigheid van den geschiedschrijver*, Amst. 1860, bl. 25. Ook het volgende is daaraan ontleend.

2) 'Man kann sich ja,' zegt HAGENBACH, 'auch dadurch an der Wahrheit versündigen, dass mann zwar lauter beglaubigte Thatsachen erzählt, diese aber einseitig hervorhebt und das verschweigt, was zur Vollständigkeit des Bildes gehört, dass mau, auch selbst mit Farben, die man der Geschichte entlehnt, alles in's Schöne oder alles in's Schwarze malt.' Vgl. HERZOG'S *Realencyclopädie*, art. *Kirchengeschichte*.

eischt, dan het vrij zijn van eenige in het oog loopende gebreken: het is niet genoeg, dat men de waarheid wil en mag zeggen. De onpartijdigheid is een deugd, die niet ieder betrachten kan, zoo hij het maar ernstig begeert; zij vereischt bij haren beoefenaar een bepaalden aanleg en bepaalde zienswijs. En zij is toch het wezen zelf der geschiedschrijving: wie haar niet in hooge mate bezit, kan als geschiedschrijver niet uitmunten; zonder onpartijdigheid is geen zuivere voorstelling van het gebeurde denkbaar.

En wat zijn nu hare hoofdvereischten? Dat hij de meest uiteenloopende karakters en meeningen begrijpe, zich geheel daarin kunne verplaatsen en het betrekkelijk goede en ware in alles en bij allen opmerke en erkenne - ziedaar, wat zij den geschiedschrijver oplegt.

Dat wij dit echter, in dien ruimen zin bij B r a n d t niet aantreffen, zal, na hetgeen reeds over zijne geschiedschrijving in het algemeen gezegd is, wel naauwelijks behoeven aangeduid te worden. Daarvoor had zijne eeuw in het algemeen te weinig begrip van het ideaal, dat een geschiedschrijver zich moet voorstellen. Doch tot op zekere hoogte durf ik zeggen, dat B r a n d t aan de gestelde voorwaarden beantwoordt. Immers, daar hij als Remonstrant zich geroepen achtte de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde kerk te beschrijven, zullen wij het hem toch wel niet als verwijt van partijdigheid mogen toerekenen, dat hij zulks als Remonstrant gedaan heeft en het terstond uit het werk in het oog springt, welke gezindte de auteur is toegedaan?[1] Of, mogen we

1) Dit blijkt b.v. reeds in het eerste deel uit zekere voorliefde voor ERASMUS, KOOLHAES, en vooral voor DIRK volkertsz. KOORNHERT, die door hem als voorloopers der Remonstranten beschouwd werden. Vgl. voorts bl. 650 e.v., bl. 593, 599, 606 en 7, 645 in margine. - Ook de lof, door BRANDT op bl. 800 aan den bisschop van Antwerpen LEVINUS TORRENTIUS wegens diens verdraagzaamheid toegekend, wordt hem als een blijk van partijdigheid verweten door PETRUS BURMANNUS in zijn *Sylloge Epistolarum a viris illustribus scriptarum*. Tom. I. p. 480.

van iemand verlangen, dat hij anders zal schrijven, dan hij denkt, de geschiedenis van een ander standpunt zal beschouwen, dan waarop zijne geheele vorming hem geplaatst heeft? Maar wel mogen en moeten wij zelfs eischen, dat hij bij alle partijen het goede en ware erkenne en zich nooit door zijne kerkelijke Sympathiën zoo zeer late beheerschen en verblinden, dat de geschiedenis daardoor opzettelijk worde verwrongen en wij een geheel valsch tafereel van het verleden te aanschouwen krijgen. Die klip nu - ieder, die de *Historie der Reformatie* met onbevangen geest leest, zal het toestemmen - heeft B r a n d t vrij gelukkig weten te ontzeilen. Noch in het eerste deel bij de hervormingsgeschiedenis - waar een zekere mate van partijdigheid vooral van iemand, die zooveel nader bij die vreeselijke dagen stond, zoo gemakkelijk te begrijpen zou zijn - noch in de latere deelen, bij het vermelden der Remonstrantsche geschillen, die hij bijna zelf beleefd had, laat hij zich hetzij door zijn protestantisme, hetzij door zijn remonstrantisme zoo ver meeslepen, dat het *Iliacos intra muros peccatur et extra* door hem wordt vergeten.[1)] Moeijelijk valt het, dit door het aanhalen van eenige plaatsen te staven: men vergelijke echter, hoe hij steeds de bitterheid en de wandaden zoowel van de Protestanten als later

1) Merkwaardig, doch zeker wel wat al te sterk, is het getuigenis van MOSHEIM, die bij de vermelding van BRANDT'S arbeid over de Synode van Dordrecht verklaart. dat hij na eeae zorgvuldige vergelijking geeu grove dwaling bij BRANDT heeft kunneu ontdekken. Vgl. zijne *Kerkelijke Geschiedenis*, Deel IX. bl. 275. (Holl. vert. Amst. 1773).

van de Remonstranten meedeelt en nooit eenige poging in het werk stelt, om die te verbloemen;[1] voorts den lof, waar 't pas geeft, ook aan de tegenpartrj toegezwaaid, zooals aan bisschop Guido van Henegouwen,[2] den graaf van Aremberg,[3] bisschop Levinus Torrentius van Antwerpen,[4] den Jezuiten,[5] aan Gomarus;[6] aan de Magistraat van Gouda voor hunne toegevendheid in 1619[7] en den Contra-Remonstrantschen wethouders van Rotterdam, voor hun wijs gedrag na het oproer in Augustus 1621 aldaar voorgevallen;[8] verder het afkeurend oordeel, dat hij meermalen uitspreekt over mannen, voor welke hij de hoogste achting en bewondering koestert, zooals over Erasmus, wegens zijne heftigheid tegen Luther,[9] over Uytenbogaert, wegens het uitgeven van zijn geschrift: *Van het ampt en de authoriteijt eener christelijke overigheijdt in kerkelijke saecken*,[10] en over van Baerle, vooreerst wegens zeker heftig pamflet in 1616 door hem uitgegeven[11] en ten anderen, om de zwakheid door hem in 1623 betoond.[12] Zoo zie men ook zijn oordeel, of beter gezegd, de oordeelen van verschillende kanten, die hij aangaande de Synode van Dordrecht mededeelt; [13] eindelijk de wijze, waarop hij zich uitlaat over prins Maurits en graaf Willem Lodewijk,[14] die toch beiden in het oog der Remonstranten zooveel aan den beteren afloop der zaken hadden kunnen toebrengen, alsmede over die predikanten,

1) Dl. I. bl. 125, 528, 533, 534, 540, 623; Dl. II. bl. 497, 539, 937; III. bl. 137, 812, 813, IV. bl. 50, 739 enz.
2) Dl. I. bl. 26.
3) T.z.p. bl. 364.
4) Bl. 799.
5) Bl. 810.
6) Dl. III. bl. 71. 458.
7) T.z.p. bl. 816.
8) Dl. IV. bl. 549.
9) Dl. I. bl. 82.
10) Dl. II. bl. 118.
11) Dl. II. bl. 452.
12) Dl. IV. bl. 955.
13) Dl. III. bl. 615 e.v.
14) B.v. II. bl. 623, IV. bl. 285.

welke de Acte van stilstand teekenden,[1] en tegen wie nooit de minste verbittering in zijnen stijl valt op te merken, en men zal erkennen, dat op den blaam van *sijdig historieschrijver* hem door vroegere en latere antagonisten naar het hoofd geworpen, nog al heel wat valt af te dingen.

Nog ééne opmerking tot slot van deze beschouwing! Het is bekend, dat men na de herleving der klassieke letteren ook hierin de beroemdste geschiedschrijvers der oudheid trachtte na te volgen, dat men de historische personen bij gewigtige gelegenheden kunstig opgestelde aanspraken en sierlijke redevoeringen in den mond legde. Men denke b.v. aan G u i c c i a r d i n i , die zich door deze zucht tot speechen zoo zeer liet meeslepen, dat hij zelfs feiten verzon, om gelegenheid te kunnen vinden zijne helden te doen redeneren.[2] Ook Hooft, die zoowel in de klassieke als in de Italiaansche letterkunde zoo doorkneed was, had deze gewoonte in zijne *Nederlandsche Historien* overgenomen. B r a n d t echter heeft hieraan in zijne *Historie der Reformatie* nooit toegegeven. Geen woord, geene redenering wordt door hem aan iemand toegeschreven, of hij is in staat het met een zijner bronnen te staven. Anders is het in het *Leven van de Ruiter*: dáár laat hij wel degelijk den admiraal bij belangwekkende omstandigheden treffende aanspraken houden, wier authenticiteit moeijelijk zou zijn te bewijzen; maar in dit werk van meer letterkundigen aard schijnt hij gemeend te hebben niet verpligt te zijn de naauw-

1) III. bl. 857, 860, 861, 863, 865-7, IV. bl. 869.

2) Vgl. L. RANAKE, t.a.p. S. 24 f. - Bij oude Fransche geschiedschrijvers vindt men hetzelfde streven, b.v. bij DU HAILLAN, SCIPION DUPLEIX e.a. vgl. AUG. THIEBKY, *Lettres sur l'Histoire de France*. Paris. 1829. p. 68, 70 et 72.

keurigheid zóó hoog op te voeren, als daar, waar hij zich het beschrijven der geschiedenis zonder meer als doel voor oogen stelde.

De stijl van het werk is overal duidelijk en meestal levendig en fiksch te noemen; doch tusschenbeiden krijgt hij door het inlasschen van groote historische documenten eene zekere wijdloopigheid, die zonder twijfel de lezing minder aangenaam doet zijn.[1] Intusschen, uit een stijlistisch oogpunt beschouwd staat de *Historie der Reformatie* over het geheel ver beneden het *Leven van de Ruiter*; ik zal hierover echter thans niet verder spreken, doch later bij de beschouwing van 's mans letterkundige verdiensten gevoegelijk nog een en ander kunnen opmerken.

Wat voorts het verwijt betreft, dat zijn werk niet oorspronkelijk zou zijn, maar dat hij in zijn eerste deel H o o f t, in de latere vooral U y t e n b o g a e r t zou hebben nagevolgd,[2] ook hierover kan ik kort zijn. In het eerste deel toch heeft hij zeker een trouw gebruik gemaakt van Hoofts voortreffelijken arbeid (volgaarne wordt dit op tal van plaatsen door hem erkend) en veel had hij zonder twijfel voor zijne literarische vorming aan dezen te danken, doch beider uitgangspunt was te zeer verschillend, dan dat er hier van afkeurenswaardige naschrijverij sprake zou kunnen wezen: want H o o f t stelde zich voor den opstand der Vereenigde Provincien tegen Spanje te beschrijven; B r a n d t daarentegen behandelde dat tijdvak alleen uit een kerkelijk oogpunt en zijn hoofddoel was het verhaal van Nederlands godsdiensthervorming. Ook de

1) Vooral VAN KAMPEN, *Beknopte Gesch. der letteren en wetenschappen in de Nederl*, Dl. I. bl. 388, en na dezen (woordelijk) VAN DER AA, *Biograph. Woordenb. d. Nederl*. in voce, rekenen hem dit als verwijt toe.

2) J.W. TE WATER, *Inhuldiging van* WILLEM V *te Vlissingen*, bl. 23.

beschuldiging van navolging van U y t e n b o g a e r t in de volgende deelen verdwijnt terstond, wanneer men het oog vestigt op de tallooze nieuwe bestanddeelen, die zoowel in deze als in het eerste deel zijn aangebragt, en die van zooveel eigen studie en nasporing op het veld der geschiedenis getuigen, dat zij ons het volste regt geven, de *Historie der Reformatie* een geheel nieuw en oorspronkelijk werk te noemen.

En welk is dus kortelijk zaamgevat, het eindoordeel over B r a n d t als geschiedschrijver? Dat, wat men heden historische kunst pleegt te noemen, schier ten eenemale bij hem ontbreekt: dat hij ons echter in aangenamen vorm een tal van bijzonderheden verzameld heeft, die voor de geschiedenis der vaderlandsche kerk van het hoogste belang zijn; en zijn werk eigentlijk eene groote voorraadschuur verdient geheeten te worden, waarin met zeldzame naauwkeurigheid, noeste vlijt, en een niet te miskennen streven naar onpartijdigheid talrijke kostbare bouwstoffen ten dienste van latere dagen zijn bijeengebragt.[1)]

Thans zou ik kunnen overgaan tot eene vlugtige vermelding van B r a n d t s verdiensten omtrent de Nederlandsche letteren, ware het niet, dat ik nog een blik moest werpen op zijne betrekking tot de overige deelen

1) Niet kwalijk meen ik de *Historie der Reformatie* te kenschetsen, door er de volgende, zeker niet bijzonder juiste, definitie, door den Hoogl. VISSCHER, omtrent geschiedenis gegeven, op toe te passen: ‘eene herinnering aan het voorledene, die men over vroegere gebeurtenissen niet alleen met een vol vertrouwen kan raadplegen, maar die tevens met levende tafereelen, Karakterschetsen en wijze lessen doorzaaid is, en zoodanig geschreven, dat men ze gaarne ter hand neemt en van geslachte tot geslachte herleest.’ Zie zijne *Beknopte geschiedenis der nederl. leiterkunde*. IIe Deel bl. 375.

erde wetenschap. Evenwel, niet vele woorden zijn daartoe noodig: want behalve met de kerkgeschiedenis, heeft hij zich alleen met de praktijk der theologie ingelaten. Noch in de Cartesiaansche, noch in de Coccejaansche twisten, die in zijne dagen de aandacht der godgeleerden gespannen hielden, heeft hij zich partij gesteld, of zijn gevoelen over de besproken vraagstukken laten hooren. Hij was niet van de stof, waaruit de toenmalige godgeleerden geformeerd werden: het speculatieve, theoretische gedeelte der godsdienstleer had niets aantrekkelijks voor hem. Het is dan ook onmogelijk zijn dogmatisch standpunt te bepalen. In de eerste dagen van zijn leeraarsambt scheen hij vrij sterk de Remonstrantsche confessie toegedaan, blijkens de in 1657, zij het dan ook buiten zijn weten, uitgegeven brochure over het verlaten der Remonstrantsche vergadering. Langzamerhand echter, vermoedelijk door den invloed zijner historische onderzoekingen, werd hij hoe langer hoe afkeeriger van alle belijdenisschriften en dogmatische bepalingen. 'Verkort, o Christenen,' dus spreekt hij in een zijner stichtelijke gedichten, dat in dit opzigt zeer belangrijk is,[1] 'verkort uw lange formulieren:[2] te veel te willen weten en bepalen is het verderf der kerk.[3] Gods wijsheid wil, dat wij hier beneden slechts weinig weten, doch veel betrachten.[4] Te gelooven en te volbrengen, wat duidelijk in de H.S. staat uitgedrukt, - ziet daar, wat tot het eeuwige leven noodig is.[5] Al die duistere zaken echter en die spits-

1) Getiteld: *De Vreedzame Christen*, voor het eerst in 1665 uitgegeven. Het komt voor in het tweede deel zijner gezamentlijke dichtwerken, bl. 165 e.v. en is met vele aanteekeningen voorzien, die van BRANDT'S verbazende belezenheid getuigen.
2) Bl. 198.
3) Bl. 169.
4) Bl. 178.
5) Bl. 191.

vondigheden, daar 't kloekste brein somtijds naar raden moet, verdienen hier geen plaats.[1] Was dat het geval, dan ware de Hemel alleen voor geleerden gesticht.[2] En wat streeft ge naar volkomen overeenstemming? - die is onmogelijk.[3] Hoeveel tegenstijdigheden zijn er - niet in het hart van éénen mensch?[4] en wilt gij dan eenheid in eene vereeniging van velen? Wil men dus vrede, men lette alleen op het noodige.[5] Men verdrage elkanders meening over ongewisse punten, en volge hierin het voorbeeldvanChristus, Paulus, Cyprianus, Augustinus, Erasmus, Cassander, Melanchton, Bucerus.[6] Wie doolt er meer, dan die geen doolingen wil lijden? 't is de ergste dooling, die de liefde durft bestrijden, die d' eendragt schendt en scheurt.[7] Laat hen uwe broeders zijn, die God omhelst als zonen; dan zullen alle ketterijen verdwijnen en al die namen uitsterven, die met de scheuringen ter wereld kwamen.[8] En, is deze vrede nog onmogelijk, de dienaar van Christus sta nooit stil: hij zoeke door de besten, die bij de secten zijn, den vredegrond te vesten, en wordt het vreêwit niet getroffen tot zijn smart, hij sluite, zooveel hij kan, den vrede met hun in 't hart.'[9]

Op dat vredestichten dus, op de praktijk des Christendoms was steeds zijn oog gevestigd, en ook zijn kerkgeschiedkundige arbeid had hieraan voor eon groot deel zijn ontstaan te danken, dewijl hij hoopte daardoor iets tot hereeniging der verscheurde vaderlandsche kerk te zullen bijbrengen. Ja, wij zagen het, zoover ging

1) Bl. 194.
2) Bl. 199.
3) Bl. 204.
4) Bl. 206.
5) Bl. 187.
6) Bl. 208 e.v.
7) Bl. 224.
8) Bl. 236.
9) Bl. 239.

zelfs zijn afkeer van het *odium theologicum*, dat hij, bij de eerste moeijelijkheid de beste, besloot zijne historische werken niet verder uit te geven, dus de theologie te laten rusten en vooreerst slechts als letterkundige, op onzijdig terrein, voor het publiek optredende, overigens zich tot zijn leeraarsambt te beperken.

Jammer, dat van dezen praktischen arbeid niets tot ons is gekomen.[1] Ik vond B r a n d t, - het bleek reeds boven - als gevierd prediker vermeld, zelf ben ik echter niet in staat een oordeel over zijne homiletische gaven uit te spreken, daar wel van zijne drie zonen, doch van hemzelven geene leerredenen het licht gezien hebben. Evenmin als in den theologischen schijnt B r a n d t in den wijsgeerigen strijd zijner dagen eene keus gedaan te hebben. En dit mag op het eerste gezigt wel eenigzins onze bevreemding wekken, daar, zooals in den aan-vang vermeld is, reeds zijn vader met C a r t e s i u s bevriend en professor C u r c e l l a e u s, onder wiens leiding B r a n d t de theologie beoefende, een der grootste voorstanders van diens philosophie in ons vaderland was.[2] Geen wonder echter, dat een man, die der systematische

1) Eene kleine verhandeling *over de geveinstheit* in zijne jeugd (1651?) tot SUSANNA VAN BAERLE gerigt en te vinden bij DE HAES, bl. 235 e.v. is te onbeduidend om hier in aanmerking te komen. - HARTOG, *Geschiedenis der Predikkunde* enz. spreekt in het hoofdstuk, dat hij van bl. 197 tot bl. 220 aan de Remonstranten wijdt, volstrekt niet van BRANDT, wel van zijne zonen.

2) Vgl. A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, *het tweede eeuwfeest van het Seminarium der Remonstranten te Amsterdam*, bl. 100 e.v.
In zijn *Onpart. Chron*. (5e druk van 1730), bl. 82 van CARTESIUS' overlijden sprekende, zegt hij eenvoudig: ‘uyt wiens Philosophie veele oneenigheden onder de geleerden zijn ontstaan.’

In den *Dagwijzer d. Gesch*. bl. 617 noemt hij SPINOZA ‘een groot Mathematicus, maar van ergerlijken en goddeloozen gevoelen omtrent de gronden der Religie.’

godgeleerdheid zoo weinig liefde toedroeg en geheel buiten zijnen werkkring liet liggen, zich ook door de speculatieve wijsbegeerte zijner eeuw niet bijzonder aangetrokken gevoelde, die hem bij zijne pogingen tot hereeniging en verdraagzaamheid zoo weinig goede diensten kon bewijzen, en integendeel een middel te meer was, om de godgeleerden in verschillende, en dus vijandige partijen, tegen elkander over te plaatsen.

Inderdaad, had B r a n d t zich alleen tot de theologie bepaald, zijn naam zou vrij wat minder bekend en beroemd zijn, dan thans nog het geval is: doch, en hiermede ga ik dit proefschrift besluiten, eene tweede en niet minder milder rijke bron van vermaardheid heeft hij zich geopend door zijne verdiensten op het veld der vaderlandsche letterkunde, niet slechts door zijn eigene produkten, maar ook door hetgeen hij voor de uitgaven der werken van de twee grootste dichters zijner eeuw heeft verrigt.[1] Daar dit laatste punt echter reeds boven behandeld is, zoo blijft hier alleen over een enkelen blik te slaan op zijne eigene werkzaamheid. Intusschen, eene beschouwing en waardering van Brandts poëtische verdiensten te geven, ligt buiten mijn bestek en boven mijne krachten. Het zij hier voldoende aan te teekenen, dat hij gedurende zijn geheele leven de poëzij is blijven liefhebben en beoefenen, en hem door bevoegde beoordeelaars zeer veel lof voor zijne voortbrengselen wordt toegekend;[2] voornamelijk voor zijne graf- en bijschrif-

1) BRANDT schijnt ook voornemens geweest te zijn eene uitgave te bezorgen van de dichtwerken der beroemde dochters van ROEMER VISSCHER, TESSELSCHADE en ANNA, Zie DE HAES, a.w. bl. 194 en 5.

2) Men vergelijke o.a.:
P.G. WITSEN GEYSBEEK, *Biographisch, Anthologisch en Critisch Woordenb. d. Nederd. dichters*, Amst. 1821. Dl. I. bl. 390 e.v.
J. DE VRIES, *Verhandeling over de Nederl. dicktkunde in de W.W. der Bataafsche maatschappij van Taal en Dichtkunde*. Amst. 1808. Dl. III. bl. 228 e.v.
H. COLLOT D'ESCURY, *Ilollands roem in kunsten en wetenschappen*, 's Hage. 1829. Dl. IV. l^{e} stuk, bl. 211 e.v.
N.G. VAN KAMPEN, *Bekn. Gesch. d. letteren en wetenschappen in de Nederl*., 's Hage 1821. Dl. I. bl. 342 e.v.
M. SIEGENBEEK, *Bekn. Gesch. der Ned. Letterk*., Haarl. 1826. bl. 174.
W.J. HOFDUK, *Gesch. d. Ned. Letterk*., Amst. 1857. bl. 262 e.v.
J. BOWRING AND H.S. VAN DIJK, *Batavian Anthology or specimens of the Dutch Poets*, Gron. 1825, p. 209. en J. BOWRING, *Sketch of the language and literature of Holland*. Amst. 1829. p. 58.

ten, een dichtgenre, waarin het geldt een rijkdom van zaken in weinige regels zamen te trekken, die daardoor een klinkende lof worden, en dan met een geestvollen regel te sluiten. Hierin heeft Brandt een hooge volkomenheid bereikt, en dikwijls is hij met Vondel, die zelf hem een *goed epigrammatist* noemde,[1] in zaak- en zinrijkheid, in gedrongenheid en kracht op ééne lijn te stellen. Als proeven laat ik er hier onder een paar volgen;[2]

1) Zie BRANDT'S *Leven van Vondel* (uitg. van 1682), bl. 82. - Ook de Latijnsche dichtkuust werd door BRANDT beoefend: zie *Navorscher*, IX. bl. 65, waar eenige hexameters van hem worden medegedeeld, doch nooit verscheen daarvan iets in druk. Natuurlijk wordt hij dus door P. HOFMANN PEERLKAMP in zijn *Liber de vita, doctrina et facultate Nederlandorum, qui carmina latina composuerunt*, Harl. 1838. niet vermeld.
2) Zoo zong hij van DE RUITER:

> Aanschouw den Helt, der Staten rechterhant,
> Den redder van 't vervallen vaderlant!
> Die in een jaar twee grote koningryken,
> Tot driemaal toe, de trotse vlag deê stryken:
> Het roer der vloot, den arm daar Godt door streê,
> Door hem herleeft de vryheid en de vreê.

Zoo VAN JACOBUS TAURINUS, Rem. pred. te Utrecht, den schrijver der beruchte *weegschaal*:

> Had kerk en staat haar stryt, de waarheit vont ook helden,
> Dees was er een. Dit hooft mogt duisent guldens gelden.
> Zo wilt was toen de haat. Wat hadt TAURYN misdaan?
> Gewetensdwang bestreên; 's lants vryheit voorgestaan;
> Geyvert in zijn ampt; voor 't Christendom geschreven;
> Het nodige getoont; de reklykheit gedreven.
> Dat wert toen kettery, en ballingschap zijn loon.
> Daar Godt de weegschaal houdt, verwacht de deugt haar kroon.

Op EGBERT MEESZ KORTENAAR vervaardigde hij dit grafschrift:

> De Helt der Maas, verminkt aan oog en regterhant,
> En echter 't oog van 't roer, de vuist van 't vaderlant,
> De grote KORTENAAR, de schrik van 's vijants vloten,
> d'Ontsluiter van de Zondt, legt in dit graf besloten.

Dit zij voldoende, om eenig denkbeeld van BRANDT'S bekwaamheid in dit genre te geven en tevens te bewijzen, dat BOWRING in zijne overigens uitmuntend geschreven *Sketch of the lang. a. lit. of Holl*. p. 58, zich te sterk uitlaat, als hij van BRANDT'S epigrammen zegt: 'We do not think them by any means entitled to the good opinion, which has so long honoured them.'

men zie voorts die op de eerste Romeinsche keizers, zooals op Caesar, Augustus, Tiberius, Otho, Titus:[1] voorts op Willem van Oranje, Cornelis Tromp, Huig de Groot, Erasmus, Carolus Niellius, die tot de best gelukten behooren.[2]

Wordt hem echter als dichter veel lof toegekend, niet minder hoog verdient hij als prozaschrijver geschat te worden en als zoodanig kan hij hier zeker meer aanspraak op vermelding doen gelden. Immers onder de eischen, die wij den geschiedschrijver in het algemeen doen, bekleedt deze wel eene voorname plaats, dat aan het uitwendige niet minder moeite worde besteed dan aan het inwendige; dat de stijl, waarin ons de resultaten van het onderzoek worden medegedeeld, de waarde van deze verhooge, in één woord, dat er harmonie besta tusschen

1) Poëzy, bl. 39 e.v.
2) T.a.p. bl. 64 e.v.

vorm en inhoud. En dat mag in vollen ernst van B r a n d t s historische geschriften getuigd worden: iets, wat te meer verdient gewaardeerd te worden, daar hij leefde in een tijd, waarin het Nederlandsche proza schandelijk werd verwaarloosd.[1] B r a n d t maakte echter hierop eene uitzondering. Van zijne jeugd af had hij met grooten ijver H o o f t s en V o n d e l s werken bestudeerd en de meest voortreffelijke plaatsen daaruit aangeteekend;[2] en overtuigd, dat ook hierin zonder aanhoudende oplettendheid en voortdurende studie eene zekere hoogte niet is te bereiken, was hij steeds gewoon - dus verhalen zijne zonen - aan zijne werken 'te schaven en te vijlen en veel dingen te veranderen en te verbeteren, die te voren in zijn oordeel niet net genoeg gestelt scheenen.'[3] Vooral Hooft had hij zich als model tot navolging gekozen en veel gelukkiger slaagde hij hierin dan de meesten zijner tijdgenooten. Want door velen werd zulks in die dagen beproefd, edoch met allezins ongelukkig gevolg.[4] Zooals het toch gewoonlijk gaat, juist in het minprijzenswaardige, het leelijke, gedwongene en gekunstelde, dat H o o f t eigen was, slaagden zijne navolgers, doch de deugden van zijnen stijl werden over het hoofd gezien en velen stelden

1) 'Nederlandsch proza bijna niet beoefend: wetenschappelijke onderwerpen werden behandeld in het Latijn, in de Predicatien werd weinig op behagelijke voordragt gelet; en de regtsgeleerdheid wist zich niet van de barbaarsche vormen en de verbasterde taal der Geregtshoven te ontslaan: alleen BRANDT was een voorbeeld van eenvoudigen en kernachtigen stijl.' - GROEN VAN 'PRINSTERER, *Handb. der Gesch van het Vaderland*, Dl. II. bl. 494.
2) DE HAES, t.a.p. bl. 56.
3) Voorrede van het *leven van* DE RUITER.
4) Vgl. A. YPEY, *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche tale*. Dl. I. bl. 495 e.v. en vooral Dl. II. bl. 444 e.v.

zich, zegt de hoogleeraar Ypey, door hunne wanstaltige produkten aan lach en bespotting bloot.[1)]

Alleen Brandt slaagde zeer gelukkig: hij zag, wat den stijl des drossaerts ontsierde, namelijk onnatuurlijke latijnsche woordvoeging en taalvorming, trekken van valsch vernuft, te groote gedrongenheid en overdreven purisme. Meesterlijk wist hij deze klippen te ontzeilen en het krachtige, sierlijke, levendige en stoute van Hooft, behoudens eigen oorspronkelijkheid, in zijne werken weêr te geven.[2)] Voornamelijk komen hier de *levensbeschrijvingen van* Hooft *en* Vondel en het beroemde *leven van den admiraal* de Ruiter in aanmerking, meer dan de *Historie der Reformatie*, die - reeds wees ik er op - wel eens aan zekere wijdloopigheid mank gaat. Het *leven van* de Ruiter echter staat bovenaan en hieruit zal ik dan ook als proeven enkele plaatsen noemen. Zoo leze men de inleiding, die in algemeene trekken den lof der Hollanders en Zeeuwen in het strijden ter zee, en dien van de Ruiter in het bijzonder verkondigt; den lof van Tromp,[3)] de krijgsbedrijven in het Noorden,[4)] beschrij-

1) Reeds KASPER VAN BAERLE zong van HOOFT, in navolging van HORATIUS:

> Hoofdium quisquis studet aemulari
> Belga, ceratis ope Daedalea
> Nititur pennis, etc.

2) Prof. VAN HAMELSVELD doet in zijne nooit voltooide uitgave van de *Hist. d. Ref.*, in de Inleiding, bl. VIII. BRANDT het verwijt, dat hij weinig werk van de spelling maakte; op welken grond, is mij een raadsel. Immers juist het tegendeel is waar: en ook theoretisch beoefende BRANDT de Hollandsche taal: ja prof. YPEY betreurt het, dat de Nederl. spraakkunst, door BRANDT in handschrift nagelaten, nooit is in het licht gegeven. Vgl. A. MOONEN, *Aanspraak voor zijne Spraakkunst*, bl. 5 en YPEY, t.a.p. Dl. I. bl. 586.
3) Bl. 58 en 59.
4) Bl. 154 e.v.

ving van een orkaan; [1] de vreugd over de Ruiters behouden thuiskeer;[2] voorts de aanspraak, aan de Ruiter in den mond gelegd vóór het aangaan van den vierdaagschen zeeslag;[3] de neêrlaag in dat zelfde jaar;[4] de togt naar Chattam;[5] den slag bij Kijkduin,[6] en vooral de karakterschets van de Ruiter, die het werk besluit. Algemeen wordt dan ook het uitmuntende van zijnen stijl erkend en door menigeen het gulden tijdperk onzer letterkunde met hem als geëindigd beschouwd.[7] 'Het gulden tijdperk van onzen letterroem,' zegt Witsen Geysbeek, 'sloot zich met Antonides en Brandt, gelijktijdig met dat van onzen krijgsroem ter zee met Tromp en de Ruiter; de schimmen der gebroeders de Witt moesten, naar het scheen, met het verlies van onze zedelijke zoowel als staatkundige veerkracht verzoend worden.'

En stelt men nu ten slotte de vraag: welke plaats heeft Geeraardt Brandt in zijnen tijd ingenomen, welken invloed op de denkwijze zijner tijdgenooten uitgeoefend? dan is mijn antwoord: voor zoover ik heb kunnen nagaan, heeft Brandt weinig of geene werking op zijne eeuw gehad. En geen wonder! Brandt was geen genie, maar slechts een talent van den eersten rang: ijverig en smaakvol werkman, doch geen oorspronkelijk uitvinder, bezat hij groote geschiktheid om te verzamelen, wat in vroegere dagen op het gebied der geschiedenis verspreid was opgeteekend, doch geenszins

1) Bl. 369.
2) Bl. 390.
3) Bl. 477.
4) Bl. 517 e.v.
5) Bl. 578.
6) Bl. 861.
7) Vgl. behalve de op bl. 166 genoemde schrijvers J.P. VAN CAPELLE, *Redevoering over de verdiensten der Amsterdammers, ten aanzien van den opbouw en de volmaking der nederduitsche taal en letterkunde*, bl. 35 e.v. en MR. J. SCHELTEMA, *Redevoering over* HOOFTS *brieven*, bl. 123.

de gave om in de voorhanden stof treffende nieuwe gezigtspunten te openen. Noch omtrent de hervorming, noch omtrent de Arminiaansche geschillen heeft hij eenig nieuw, beter denkbeeld aan het licht gebragt, en verstoken van wijsgeerig inzigt, als hij was, wist hij, als zijne voorgangers de hervorming niet beter te verklaren dan uit het bijgeloof en het wangedrag van ettelijke priesters of monniken en de heerschzucht der pauzen, en de Remonstrantsche twisten uit de omstandigheid, dat professor Arminius eenige hoofdstukken der kerkelijke dogmatiek op zijne wijze meende te moeten opvatten.

Hetzelfde geldt van den vorm zijner geschriften. H o o f t had in zijne *Nederlandsche Historiën* eene nieuwe, levendige, belangwekkende wijze van verhalen gesticht en door velen werd dit vervolgens nagestreefd. Boven die allen stak B r a n d t door bijzondere zorg voor stijl en taal verre uit; doch iets oorspronkelijks, in het oog vallends, had hij niet, en natuurlijk, dat dus niemand er over gedacht heeft zijne methode over te nemen of hem na te volgen.

Doch zelfs, al was hij rijk in nieuwe inzigten geweest, B r a n d t was de man niet, om die ingang te doen vinden, er voor te strijden, en, wat er natuurlijk meê gepaard gaat, wat hij als vooroordeel en dwaling beschouwde, met kracht aan te tasten. Dit streed met zijn gansche karakter, met de zucht tot vrede en verdraagzaamheid, hem van nature zoo eigen. Van daar bij de minste ernstige moeijelijkheid, die zich opdoet, het staken der uitgave van de *Historie der Reformatie*, en in plaats van met hand en tand zijn goed regt, zelfs tegen de Overheid, te verdedigen, het besluit om eenvoudig te wijken en betere dagen af te wachten. Evenzoo op letterkundig gebied: reeds in zijne jeugd namelijk was

hij tot de overtuiging gekomen, dat het wenschelijk was, om in de dichtkunst het rijm af te schaffen: maar hoewel hij voor zich steeds deze leer bleef aanhangen, en sommigen hem hunne goedkeuring niet onthielden,[1] spoedig bezweek hij voor de meening van het algemeen, dat zijn voornemen niet terstond omhelsde, en besloot hij in zijne gedichten, als anderen, de oude sleur te volgen.[2]

Waarlijk, van zulke mannen kan men geen inwerking op de begrippen hunner tijdgenooten verwachten: hunne werken zullen gelezen, door enkelen misschien zelfs weêrsproken worden: nieuwe denkbeelden in kerk of wetenschap zullen zij wel moeijelijk ten gevolge kunnen hebben, en eigentlijk zijn zij slechts bronnen voor de nasporingen van latere geslachten.

Irenisch en praktisch - ziedaar B r a n d t s rigting en werkzaamheid: meer dan op het verschil der leerstelsels, was zijn oog op het praktische deel der godge-leerdheid bevestigd. Boven alle partijen stelde hij het welzijn des vaderlands: doch moge zulks al op zijne naaste omgeving, op den toch altijd beperkten kring zijner vrienden eenen gunstigen invloed gehad hebben, voor het algemeen draagt het prediken van verdraagzaamheid en eensgezindheid zelden vruchten.

Omnibus was zijne zinspreuk, en deze teekent geheel zijn karakter als burger en beoefenaar der wetenschap, als godgeleerde en letterkundige: in alles, wat het welzijn der Christelijke kerk, den luister zijns vaderlands,[3]

1) DE HAES, t.a.p. bl. 10.
2) Zie Bijlage B.
3) Ten bewijze waarvan hier nog zij aangeteekend, dat, toen na de beroerten van het jaar 1672 de regering van Rotterdam het standbeeld van ERASMUS aan de stad Basel wilde verkoopen en BRANDT dit ter ooren kwam, hij zich verpligt rekende alles in het werk te stellen, om deze ramp van Rotterdam en het gansche vaderland af te keeren. Hij schreef dan een brief hierover aan zijnen vriend JACOB DE BRAUW, heer van de Ketel en burgemeester der stad, en bezwoer hem bij al, wat hem heilig was, zijn best te doen, om de schande te voorkomen. Het voorstel werd dan ook in de Vroedschap, hoewel slechts met een meerderheid van twee stemmen verworpen. Vgl. J. SCHELTEMA. *Geschied- en letterkundig Mengelwerk*, Dl. I. 1ste stuk, bl. 118 e.v.

den bloei der wetenschap betrof, stelde hij innig belang: voor alle partijen, voor allen stond zijn hart open, voor alles - behalve voor gewetensdwang, vervolgzucht, partijhaat; en, wat hij van H o o f t schreef, kan met regt van hem zelven getuigd worden: ‘in 't stuk van godsdienst was hij seer oneensijdigh en een vijand van 't lichtvaardigh veroordeelen. Alle naauwgezetheid (d.i. bekrompenheid), hardigheit en verdrukking ter zake van 't geweten en 't geloof was hem teegens de borst. Hier vereischte hij toegeeving en maatiging.’

En heeft B r a n d t dan al geene school gesticht, geene navolgers gevonden, ons heeft hij in zijne werken eene onschatbare bron nagelaten, en deze ‘verdienen geleezen en herleezen te worden, zoolang als de Hollandtsche moogentheit en taal noch in eenige achtbaarheit is: en zoolang als er nog naneeven gevonden zullen worden, die d' oogen op de daaden van haar voorzaaten willen slaan.’

Bijlagen.

Bijlage A.

Geeraardt Brandt. Verschillend wordt zijn naam door vroegere en latere schrijvers gespeld, en het is moeijelijk eene keus te doen, daar hij zelf hierin, volgens de gewoonte dier tijden, zeer onstandvastig was. Zóó teekent hij de Opdragt van het 1e en 2e deel van de *Hist. der Ref.* Geeraerdt Brandt, de Voorrede der vertaling van Tacitus door Hooft, Geerraardt Brandt, terwijl hij zich in het *Leven van Vondel* Geeraardt Brandt noemt. Even slordig of veranderlijk waren zijne zonen: in het *Leven van den Ruiter* schrijven zij Gerard Brandt, in de Opdragt van het 3e deel van de *Hist. d. Ref.* Geraart Brant en in de *Historie van de Rechtspleging* Geraart Brandt. Zijn kleinzoon de Haes noemt hem Geeraert Brandt.

Zijne genealogie heb ik niet hooger kunnen opsporen dan tot zijnen grootvader Geeraert Brandtz. ('want aldus plaghten zijne voorouders te schrijven,' - de Haes, *Leven van G. Brandt*, bl. 2). Wel wordt bij van der Aa, *Biogr. Woord. d. Ned.*, art. G. Brandtz. de gissing geopperd, dat deze een kleinzoon zou geweest zijn van zekeren krijgsman Cornelie Brandt, een vreemdeling, die, in Holland opgevoed, in den strijd tegen Spanje de Staatsche partij koos en *'om den winter niet met slapen en hoesten door te brengen'* de

poëzy beoefende, (verg. over hem Roemer, *Vijfde halve eeuwfeest wegens het ontzet der stad Leiden*, bl. 226 en *Biogr. Woordenb. der Ned. dichters* ten verv. op Witsen Geysbeek) doch deze mist, behalve de overeenkomst van naam, allen grond.

Deze Geeraert Brandtz dan, 14 October 1570 te Antwerpen geboren, trad den 25. October 1592 te Amsterdam in het huwelijk met zekere Baike Jaspers (niet Baile, zooals Glasius, *Godg. Ned*. art. Brandt haar noemt) 'wordende de trouw verricht in de Kalverstraat, in het huis *de halve gouden Reaal*, door den predikant Joost Populier, ten bijzijn van wederzijds vaders en moeders en Francois de Schot en Dirk Alewijn, getuigen.' Hoogstraten, *Groot Alg. Woord*. - Beroep en sterfjaar vond ik niet vermeld. - Hun oudste zoon, maandag den 2 October 1594, binnen Middelburg op de Borgt in de Witte Handt geboren, (Hoogstraten, t.a.p.) en ook Geeraert geheeten, was de vader van onzen geschiedschrijver. Hij vestigde zich te Amsterdam, waar zijn beroep bestond in het vervaardigen van groote en kleine uurwerken, zonnewijzers en andere mechanische aardigheden, die zoo zeer boven die van anderen uitmuntten, dat Cartesius gedurende zijn verblijf te Amsterdam kennis met hem maakte en hem in het uitoefenen van zijn bedrijf verscheidene verbeteringen aan de hand gaf: ja, zelfs zou Brandt, ten gevolge van dat verkeer, het eerst uitgevonden hebben de klokken in plaats van door touwen, zooals vroeger geschiedde, door kettingen te doen bewegen. 'Eene bijzonderheid,' zegt Pieter de la Rue in zijn *Geletterd Zeeland*, Middelb. 1741, bl. 479, 'van welke ik het berigt te danken hebbe aan den Heere prof. A. Cattenburgh, die mij in een brief van den 2. Julij 1739 ten deezen opzigte dit volgende schreef: Wanneer ik voor 48 jaaren te Amsterdam het collegy bijwoonde van den heere prof. Jan de Ray, die, nevens den heere Clanbergen, allereerst de Cartesiaansche philosophy te Leiden heeft geleert, en ik

de eere genoot van gemeenzaam met h^r. J. de Ray te spreken, verhaalde zijn Eerw aan mij, dat Descartes te Amsterdam zijn verblijf hebbende, onder andere konstwerkers, die hij dagelijks bezogt, bovenal in de winkel verkeerde van den horologymaker G. Brand, en, wijl hij 's mans schranderheid bevond, met hem overleg maakte, om, voor door touwen, de horologien door een ketting te doen omgaan, zoodat zij te zamen dat in 't werk stellende bevonden goed te wezen en alzoo het eerste kettingwerk aan de werelt vertoonden.' - Brandt was de leer van Arminius toegedaan en teekende in 1628 met omstreeks 250 aanzienlijke Amsterdammers de zoogenaamde Volmagt, waarbij aan eenigen uit hun midden werd opgedragen aan de Wethouderschap vrije oefening van godsdienst voor de Remonstranten te verzoeken. (J. Wagenaar, *Amsterdam in zijn opkomst, aanwas* enz. Dl. II. XIV. boek, bl. 497). De uitslag van deze poging is onbekend. - In 1642 werd hij door heeren Burgemeesteren tot een der zes hoofden of regenten van den stads schouwburg benoemd, (waarover men verg. Brandt, *Lev. v. Vondel*, ed. van 1682, bl. 14, en Wagenaar, a.w. Dl. III. b. V. bl. 398). Een versje van J. Six van Chandelier, om zijn verlangen te kennen te geven, dat Brandt zijn ontsteld uurwerk afmake en hem weêr ter hand stelle, vindt men in zijne *Poëzy*, bladz. 9. Geeraert Brandt werd den 27. Augustus 1625 door den predikant Geldorpius in het huwelijk verbonden met zekere Neeltje Jeroens (geb. 1 Julij 1589, overl. 17 Dec. 1644, de Haes, t.a.p. bl. 2 noemt haar Cornelia Jervens) en overleed den 24. Februarij 1659. Hun oudste zoon was onze geschiedschrijver, zaturdag den 25sten Julij 1626 te Amsterdam geboren. Ten onregte wordt door van Lennep, *Vondels werken*, Dl. V, bl. 568, de 23ste Julij als de datum en op het portret voor het 3^e deel van de *Hist. d. Ref.* 1622 als het jaar zijner geboorte opgegeven, terwijl Foppens, *Biblioth. Belg*. I. p. 345, hem Enchusianus Batavus noemt, waarschijnlijk van het spoor gebragt door

de omstandigheid, dat Brandt op lateren leeftijd de geschiedenis van Enkhuizen beschreven heeft. - Uit zijne jeugd vond ik alleen vermeld, dat hij dingsdag den 28sten Julij 1626 door den predikant Johannes la Maire in de Nieuwe Kerk gedoopt werd, (Hoogstraten, t.a.p.) en als jongeling onderrigt in het teekenen ontving, welke kunst hij steeds tot ontspanning van zijnen geest is blijven beoefenen. Verg. de Haes, t.a.p. bl. 3, en de toespeling in *Vollenhove's Lijkzang* op Brandt, in zijne *Poëzy*, bl. 685.

Bijlage B.

In de tweede plaats wil ik een en ander mededeelen omtrent Brandts literarische loopbaan, voordat hij zich aan de beoefening der godgeleerdheid wijdde. En vooreerst komt dan in aanmerking het treurspel *de Veinzende Torquatos*,[1] in 1643, dus op zeventienjarigen leeftijd door hom vervaardigd, dat twee jaren later ten tooneele gevoerd, zoozeer de algemeene goedkeuring wegdroeg, dat niet alleen Tesselschade, Roemer Visschers begaafde dochter,[2] maar ook Kasper van Baerle het met een - sterk brommend - lofdicht vereerde en naar aanleiding van dit stuk vriendschapsbetrekkingen met den jeugdigen dichter aanknoopte.[3] Brandts *Torquatus* behoeft dan ook wat het dramatische gehalte betreft, bij de stukken zijner tijdgenooten volstrekt niet achter te staan: integendeel, door be-

1) Over de verschillende uitgaven , zie ROGGE, t.a.p. bl. 172.
2) BRANDT bedankte haar weder in rijm. Zie *Poëzy*, Dl. I. bl. 22.
3) Te vinden bij DE HAES, bl. 71 en in de uitgaven van den *Torquatus*. Ik laat hier de slotregels volgen:

> Onze Amstel, als hij las den veinzenden Torquaet,
> Sprak uit den Waterstroom: de oudtheit baet nu niet,
> Nu PALLAS zulken geest in kintsheit leggen ziet.
> De cerklok van 't Tooneel nu niet als BRANDT en slaat!

hoorlijke afwisseling van tooneelen, door actie en leven, en een gemakkelijke dialoog munt het boven vele uit. Diepgaande ontleding echter van het menschelijk gemoed, fijne schildering van hartstogten, zou men er, 't spreekt wel van zelf, te vergeefs in zoeken, 't Is in zekeren zin een echte *tragedy of horrors*, voor zoover het namelijk - gewis in het valsche denkbeeld, dat zulks het ware treurspel uitmaakt - opgevuld is met moorden, ijselijkheden en gruwelen, zooveel als er maar met mogelijkheid in te plaatsen waren. Ik zou er dan ook niet langer bij stilstaan, zoo nog niet ééne omstandigheid, een oogenblik de aandacht vorderde, te weten, de overeenkomst, die men in dit stuk heeft meenen op te merken met den Hamlet van Shakespeare.[1] En het valt inderdaad niet te ontkennen, dat de ekonomie van beide stukken menig punt van gelijkheid aanbiedt. Torquatus, de zoon van keizer Manlius, is te Athene gelijk Hamlet te Wittenberg, om de talen en wetenschappen te beoefenen, terwijl zijn vader door diens broeder Noron te Rome vermoord wordt, die daarop Plancina, Manlins' weduwe huwt en zich dus van den troon meester maakt. (Claudius, Gertrude en de oude Hamlet van Shakespeare). De geest van Manlius verschijnt aan Torquatus en dringt hem tot wraak. Torquatus veinst zich nu, even als Hamlet, krankzinnig, ten einde zijnen oom alle achterdocht te ontnemen. Doch het treffendst is de overeenkomst in het tooneel, waar beide helden een gesprek met hunne moeders voeren. 'Noron, namelijk nog al bevreest voor zijn neef, brengt Plancina met list in een zael, daer Torquatus is, en daer hij eenen zijner Raeden onder het ledekant hadt verborgen, om te hooren of de Zoon zich niet openhartig bij zijne

1) Vooral N.G. VAN KAMPEN, *Beknopte Geschiedenis der lett, en wetensch. in de Ned*. Dl. I. bl. 342 enz., on woordelijk naar dezen: JOHN BOWRING and HARRY S. VAN DIJK, in hunne *Batavian Anthology, or specimen, of the Dutch Poets*. Gron. 1825, p. 211-214.

moeder zal draegen. Torquatus dit gewaer wordende helpt hem onverziens om hals, en bestraft zijn moeder onkuischheit, die na zig onschuldigt te hebben, hem belooft getrouw te zijn.'[1] - Dit is, men ziet het, volkomen dezelfde toestand, als bij Shakespeare in het tooneel, waar Polonius achter het tapijt door Hamlet wordt doorstoken, en deze tot zijne moeder eene strafrede rigt. De verdere uitwerking en ontknooping zijn geheel verschillend, doch de gelijkheid tusschen beide stukken is groot genoeg, om regt te geven tot de vraag, of Brandt Shakespeare gekend heeft. Dit is bij de weinige bekendheid der Engelsche letterkunde in ons vaderland[2] in die dagen moeijelijk aan te nemen, ten minste niet van iemand van den leeftijd van Brandt en uit zijnen stand; te minder als wij bedenken, dat zelfs Constantijn Huygens, die eenige middelmatige Engelsche dichters kende en in onze taal overbragt, met geen woord melding maakt van den dichter van Hamlet en Macbeth. Nog waarschijnlijker wordt bovendien Brandts onbekendheid met genoemde taal gemaakt door het feit, dat hij zich in de voorrede voor zijn gedicht de *Eeuwige Vrede*, tot verdediging zijner rijmlooze poëzy opgesteld, wel op het voorbeeld van Italiaansche, Spaansche en Fransche dichters beroept, doch van de Engelschen, die hem in dit opzigt wel eenige stof hadden kunnen leveren, volstrekt geen melding maakt. Ook de mogelijkheid, dat beiden uit dezelfde bron zouden geput hebben, laat zich bezwaarlijk veronderstellen. Shakespeare heeft, zooals bekend is, de ruwe stof voor zijn stuk ontleend aan den Deenschen geschiedschrijver Saxo Grammaticus; nergens heb ik echter eenige aanduiding gevonden, dat ook Brandt dezen schrijver gekend heeft, en daarenboven ontstaat in dat ge-

1) 'Inhoudt van het stuk.'
2) Zie over dit punt o.a. het door J. DE WITTE VAN CITTERS geschrevene in den *Alg. Konst- en Letterbode* van 1854, N°. 2; 1855, N°. 6; 1856, N°. 1; en de *Ned. Spect*. 1863, N°. 37.

val de moeijelijk te beantwoorden vraag, waarom hij dan niet de groote trekken van Saxo's verhaal gevolgd en het tooneel naar Rome verplaatst heeft? Zijn werk schijnt dus eigen vinding te zijn. - In latere tijd heeft Brandt dit stuk, in de meening dat het kwalijk met zijne geestelijke waardigheid overeenkwam, verworpen, en niet gewild, dat het in de uitgave zijner dichtwerken zou worden opgenomen.[1)]

In 1645 bezong hij in een gedicht op de inneming van Hulst den onsterfelijken roem van prins Frederik Hendrik, en werd daarvoor door dezen met een gift ter waarde van honderd guldens vereerd.[2)] Twee jaren later kreeg hij, zooals zijn biograaf zich uitdrukt, nieuwe stof om de gaven van zijnen geest in rijm en onrijm aan de wereld te toonen, door het overlijden namelijk van genoemden vorst en van den ridder Hooft: den eersten betreurde hij met een vrij gelukkig lijkdicht[3)] en op Hooft vervaardigde hij eene lijkrede, die den 28. Mei 1647, 's daags na de begrafenis, voor een ongelofelijk[4)] aantal toehoorders, door Adam Karelsz. van Germes,[5)] een der welsprekendste tooneelspelers zijner eeuw, in den Amsterdamschen schouwburg werd uitgesproken. Deze rede, het eerste prozastuk door hem in het licht gegeven,[6)] is vol jeugdig vuur en leven,

1) DE HAES, t.a.p. bl. 5, en de voorrede voor het tweede deel van BRANDTS *poëzy*.
2) DE HAES, bl. 7. Den brief, waarbij hem dit namens zijne Hoogheid werd meêgedeeld, geeft DE HAES, bl. 117. Voorts BRANDTS *Poëzy*, Dl. III. bl. 323. Hij was dus in dat opzigt vrij wat gelukkiger dan VONDEL, blijkens BRANDT, *Leven van* VONDEL, bl. 25 en 85.
3) Te vinden *Poëzy*, Dl. III. bl. 136.
4) DE HAES, t.a.p. bl. 8.
5) WAGENAAR, a.w. noemt hem *van Zjermesz*. Zie voorts, BRANDT, *Leven van* P.C. HOOFT, bl. 22 en FRANCII POSTHUMA, p. 69.
6) In Augustus 1647 bij JOOST HARGERS te Amsterdam met een opdragt aan HUYGENS. Zij is ook te vinden voor de editie van HOOFTS *Mengelwerken*, Amst. 1704.

en hoewel volgens de gewoonte dier tijden, in dikwerf hoogdravenden, gekunstelden en al te weelderigen stijl opgesteld, echter, wat opvatting en bewerking aangaat, zóó verdienstelijk, dat elk gereedelijk zal toestemmen, dat Hooft in Brandt een waardig lijkredenaar had bekomen. De plegtigheid werd bijgewoond door Reinier Anslo, Constantijn Huygens, Kasper van Baerle en Joost van Vondel, welke laatste opentlijk zijne goedkeuriug over het stuk uitsprak,[1] hetgeen zeker uiterst streelend voor den jeugdigen opsteller mogt heeten. Want dat van Baerle en Huygens de zuiverheid en kracht van taal in het stuk hoogelijk roemden, was minder te verwonderen, daar beiden er met grooten lof in werden genoemd: aan de onpartijdigheid echter van Vondels oordeel viel het moeijelijk te twijfelen, daar zijn naam volstrekt er niet in voorkwam, en hij bovendien wel eenige reden kon gehad hebben de benamingen van *grootsten Dichter* en *Vader der Nederlandsche Zanggodinnen*, door Brandt aan den Drossaert geschonken, een weinig overdreven te vinden.[2] Brandt werd door sommigen in zijnen tijd beschuldigd deze lijkrede op Hooft aan den Franschen schrijver Perron, Ronsards dood betreurende, ontleend te hebben: in hoeverre met regt, kan ik niet beslissen, daar mij de vergelijking van beide stukken niet vergund was. Hij vond echter een manlijken verdediger in Six van Chandelier; zie diens *Poëzy*, bl. 378.[3]

Het vredestraktaat, den 30sten Januarij 1648 te Munster

1) Blijkens het lofdicht van ANSLO op deze gelegenheid, o.a. bij DE HAES, bl. 73. Een brief van HUYGENS over het toezenden dier rede, zie aldaar bl. 118.
2) Verg. VAN LENNEP, *Vondels werken*, Dl. V. bl. 568.
3) Nog zij hier vermeld, dat in de *Encyclopaedia Brittannica*, in voce BRANDT, van deze rede gesproken wordt, als in het Latijn gehouden en onder den volgenden titel uitgegeven: *Oratio funebris Cornelii* (sic) *Hooftii Satrapae Mudani*, Amst. 1648. Waaraan deze dwaling haar ontstaan te danken hebbe, is mij een raadsel; ook vond ik nergens eenig spoor van eene Latijnsche vertaling.

geteekend, gaf, aan B r a n d t , gelijk als zoovele anderen, nieuwe stof tot *poëzy*. Den 5^{den} Junij namelijk werd deze heugelijke gebeurtenis plegtig den volke bekend gemaakt en alom feestelijk gevierd. Ook Amsterdams regering gaf openlijke blijken van hare vreugde, en liet, onder andere feestelijkheden, in het midden van den Dam drie hooge tooneelen oprigten, waarop eenige toepasselijke vertooningen voor het volk zouden worden uitgevoerd.[1)] Drie dichters werden door HH. Burgemeesters met de zamenstelling dier vertoo-ningen belast, namelijk: Dr. S a m u e l K o s t e r, G e e r a a r d t B r a n d t en J a n V o s . B r a n d t kwam op het gelukkige denkbeeld zijne stof niet volgens de gewoonte dier dagen, aan Griekenland of Rome, maar aan de geschiedenis van zijn eigen vaderland te ontleenen en koos daartoe eene voorstelling van de opkomst der Batavieren en hunnen strijd tegen de Romeinen, waarbij hij zich niet ongelukkig van zijne taak gekweten heeft.[2)]

Dit tractaat gaf ook aanleiding tot de vervaardiging van het dichtstuk: *de eeuwige Vrede*, waarbij ik nog een oogenblik moet stilstaan.[3)] Het is namelijk in rijmlooze verzen geschreven, eene nieuwigheid door Hollandsche dichters toen slechts zelden beproefd en nog zeldzamer goedgekeurd, waarom de dichter dan ook raadzaam oordeelde zijn stuk met het schild eener verdedigende voorrede te wapenen. Daarin stelt hij een onderzoek in naar het ontstaan van de gewoonte der dichters om hunne verzen te doen rijmen. ‘Men zal zeggen,’ dus vangt hij aan, ‘waarom rijmt gij niet? Ik zal vragen: waarom rijmen de Nederlandsche Poëten? Men zal mij te gemoet voeren, dat ik een nieuwigheit tracht in te brengen, en dat al de Poëten van deeze eeuwe mij

1) WAGENAAR, *Amsterdam*, etc. Dl. II, Boek XV. bl. 545 e.v.

2) Zij zijn te vinden in zijne *Poëzy*, III. bl. 321. Den 13^{den} Junij werden deze vertooningen nogmaals in den schouwburg gegeven, onder den titel van het schouwtooneel van CLAUDIUS CIVILIS. - VAN LENNEP, t.a.p. Dl. V. Aanteek. bl. 25.

3) *Poëzy*, Dl. III. bl. 203 e.v.

tegen schijnen te zijn, omdat elk zijn gedichten aan rijmen bindt. Hier tegen roep ik al de oudtheit te hulp: want geen Grieksche noch Latijnsche Poëzy was ooit aan rijm gebonden. Van waar toch wel het rijm? Van onbekendheid met de maat. Toen onze Voorouders het rijm invoerden, was haar de maat onbewust, daar onze gedichten haar kracht en glans door krijgen.'

'Langzamerhand kwam hierin verbetering. Hendrik Laurensz Spieghel is de eerste geweest, die soms in zijne verzen de voeten heeft gevonden; doch vooral Hooft heeft zich hieromtrent verdienstelijk gemaakt en na hem de *maat rijke* Vondel: en dus is onze Poëzy, die te voren niet als rijm was, ten leste maatgedicht geworden. Toen nu die maat gevonden was, konden wij het rijm zoowel ontberen als andere talen. Echter, hebben wij ons van 't rijm laaten ophouden, en den geest in een eng en slaafs perk bepaalt: eene onredelijke gewoonte heeft ons regelen voorgestelt, die tegens mijn natuur en de Poëzy strijden. Waarom zou 't mij dan niet vrijstaan dit jok van den hals te werpen?' Hij beroept zich voorts op het voorbeeld van eenige Italiaansche, Spaansche en Fransche dichters en critici, op Hooft en vooral op Huygens, en komt dan tot dit besluit: 'Ik zal dan te voorschijn komen, rustende op het oordeel van zo veel edele vernuften, die eenstemmiglijk bekennen, dat het rijm geen deel der dichtkunst is, maar dat de aardige vonden en rijke beschrijvingen de Poëzy een ziel instorten.' - Kort daarna heeft Brandt in een ander dichtstuk: *de Traanen van den Apostel Petrus* getiteld, deze proefneming herhaald, doch, zooals reeds vroeger verhaald is, hoewel het hem niet aan sommiger goedkeuring ontbrak,[1] en hij steeds deze leer bleef aanhangen,[2] later

1) O.a. van VAN BAERLE, blijkens BRANDT, *Poëzy*, Dl. III. bl. 207 en 208, en van zijnen vriend FRANCISCUS MARTINIUS, pred. Ie Epe op de Veluwe, blijkens den brief bij DE HAES, t.a.p. bl. 119.

2) BRANDT, *Leven van* VONDEL, bl. 2.

heeft hij voor het oordeel van het algemeen gebogen, en steeds in zijne gedichten, een paar vertalingen in de *Hist. d. Ref.* uitgezonderd,[1)] als zijne tijdgenooten het rijm behouden. Verg. verder P.G. Witsen Geysbeek, *Biogr. Woord. d. Ned. Dicht.* Dl. I. bl. 390 e.v. en Collot d'Escury, *Hollands roem in kunsten en wetenschappen*, Dl. IV. bl. 211.

In 1649 ging Brandt tot de beoefening der godgeleerdheid over: en wat hij na dien tijd voor de Nederlandsche letteren geleverd heeft, zal later ter sprake komen.

Bijlage C.

Suzanna van Baerle, de vierde dochter van Kasper van Baerle en Barbara Sayon, werd den 20sten Januarij 1622 geboren en overleed den 11 Julij 1674. Kok, *Vaderl. Woordenb.* vermeldt in het VIIIste deel, bl. 947 haar huwelijk met Brandt, doch in het XXIste deel, bl. 115 laat hij haar getrouwd zijn met Constantijn Huygens. De vrouw van den laatsten echter, mede Suzanna geheeten, was de dochter van Jan Hendriksz van Baerle en Jacomina Hoon, en tusschen deze familie en die van den hoogleeraar bestond volstrekt geen verwantschap. Zie Mr. W.J.C. van Hasselt, in de *Vaderl. Letteroef.* van 1821, Meng. bl. 169 en in den *Navorscher* van 1863, bl. 142. Suzanna, Kaspers dochter, werd den 8 Sept. 1652 te Amsterdam op het Princenhof (het stadhuis was den 7den Julij afgebrand) met Brandt in het huwelijk verbonden. Zij muntte door schoonheid en geestesgaven boven hare zusteren uit, en mogt, in het huis haars vaders onder den invloed van Hooft, Tesselschade, Duarte en andere vernuften van die dagen opgevoed, onder de meest beschaafde en voortreffelijke vrouwen van dien tijd geteld worden. De Haes is uitbundig in

1) Zie o.a. Dl. IV, bl. 158, 694, 848.

haren lof, en roemt bijzonder haar sterk geheugen en gezond oordeel, waarmede zij Brandt gedurende zijne theologische studiën en ook later meermalen ter zijde stond.[1] Even als haar echtgenoot beoefende zij de dichtkunst, doch eene bepaald letterkundige loopbaan heeft zij niet gehad, en nooit zijn hare gedichten verzameld en in druk uitgegeven.[2] Een epigram van Vondel op hare beeldtenis, bij deze gelegenheid door Gerardt Pietersse van Zijl, een leerling van den grooten van Dijk, geschilderd, vindt men in zijne *Poëzy*, Dl. I. bl. 604 (uitg. van 1682). Verg. ook Brandts *Poëzy*, Dl. I. bl. 89. De dichter Jan Vos, schreef op dit huwelijk van Brandt en zijne daardoor veranderde betrekking, het volgende puntdicht:

> De liefde maakte van Quintijn de smit een schilder;
> Maar hier aan d'Amstel toont de Min zijn kracht nog milder.
> Van een' tooneelpoeet maakt hij een predikant.
> Zoo raakt Suzann', hoe kuisch en koud van hart, aan Brandt.[3]

Suzanna overleed den 11. Julij 1674. ‘Het onwaerdeerlijk verlies dezer vrouwe,’ zegt de Haes,[4] ‘deedt hem wee in 't binnenst zijner ziele; 't welk hij ook te kennen geeft in het gedicht zijnen vrient Vollenhove in Engelant toegezonden, die aen dat hof

Godts gezant verstrekte 's Lants gezanten.’ - Zie Brandts *Poëzy*, IIIe Deel, bl. 169.

Vollenhove antwoordde met eenen ingelijks berijmden troostbrief, te vinden in zijne *Poëzy*, bl. 553. - Voorts vindt men nog een epigram op deze gebeurtenis in Brandts *Poëzy*, IIIe Dl. bl. 198.

1) DE HAES, t.a.p. bl. 14, waar hij een brief van haar aan BRANDT meêdeelt van 15 Nov. 1651.
2) *Navorscher*, 1863, bl. 148. - Een vers door haar in Januarij 1652 in antwoord op een gedicht van BRANDT op haren geboortedag vervaardigd, vindt men in BRANDTS *Poëzy*, Dl. III. bl. 5.
3) Zie zijne *Gedichten*, Deel II. bl. 295.
4) Bl. 48.

Bijlage D.

Historie der vermaerde zee-en koopstadt Enkhuisen, vervaetende haere herkomste, en voortgangh. Mitsgaeders verscheide gedenkwaerdige Geschiedenissen, aldaer voorgevallen. Uitgegeven met goedtvinden van de Ed. Achtbaere Burgemeesteren en Wethouderen derselve Stede, door Egbert van den Hoof. *t' Enkhuisen, gedrukt bij* Egbert van den Hoof, *in de oude Westerstraet, in de Bonte Drukker*, 1666. *Met privilegie van de Staten van Hollant en Octrooi van de Vroedschap der stad*.

Op den titel afgaande zou men geneigd zijn dit werk aan genoemden van den Hoof toe te kennen. Die misslag is dan ook meermalen begaan: doch men heeft de Opdragt van dezen uitgever aan de Magistraat slechts in te zien, om terstond door hem omtrent den waren schrijver te worden ingelicht. Wel noemt hij hem niet bij name, doch hij duidt hem genoegzaam aan, terwijl ook Brandt in het werk zelf volstrekt geen pogingen doet, om zich schuil te houden, en b.v. op bl. 19 van het 2e deel rond weg naar zijn laatste geschrift over de Reformatie, als insgelijks van zijne hand afkomstig, verwijst. Wat hem tot die geheimhouding op den titel bewogen moge hebbe, is moeijelijk te zeggen: waarschijnlijk maakte hetzelfde valsche denkbeeld, dat hem de poëzy zijner jeugd als te wereldsch had doen verloochenen, hem ook thans schroomvallig zijnen naam te stellen voor een werk, dat als beschrijving eener handelstad zoo weinig met zijne geestelijke waardigheid in verband stond.

Doch wat bragt Brandt er toe, de geschiedenis dezer stad te bewerken, waarop hij toch, voor zoover wij weten, volstrekt geene betrekking had? Voornamelijk het verzoek des uitgevers,[1)] die zich tot hem, als toen reeds een geschiedschrijver van gunstige bekendheid, gewend had;

1) Zie de *toespraak van den Schrijver aen den Leser*.

maar bovendien, laat het zich denken, dat B r a n d t, die in alles, wat den roem zijns vaderlands betrof, zoo innig belang stelde, gereedelijk zijne toestemming zal gegeven hebben tot het aanvaarden van de beschrijving eener stad, die toen in hoogen bloei verkeerde en na Amsterdam onder Hollands steden eene eereplaats innam. - Het boek getuigt van zijne gewone ijverige navorschingen en munt door groote volledigheid uit: in het jaar 1747 beleefde het een tweeden druk, door S e b a s t i a a n C e n t e n, insgelijks Rem. pred. te Hoorn, tot op dien tijd voortgezet.

Bijlage E.

De werken van H o o f t werden in de volgende orde door B r a n d t in het licht gegeven:

In 1671 de *Mengelwerken*, zooveel mogelijk verzameld en met eene menigte brieven van den Drost aan zijne vrienden vermeerderd.

In 1677 de *Nederlandsche Historien*, waarbij eene voortreffelijke biographie van den schrijver gevoegd werd; en

In 1684 de vertaling van *Tacitus*, waaraan B r a n d t zeer veel zorg besteedde; want alleen de vertaling en de opgaaf der Latijnsche woorden onder den tekst zijn van H o o f t; al het overige echter, het kantschrift, het leven van T a c i t u s, de chronologische tafel, de genealogie van A u g u s t u s, de aardrijkskundige toelichtingen en het uitvoerige register zijn door den uitgever er bij gevoegd.

In 1682 verscheen te Franeker bij L e o n a r d S t r i k, mede door zijne tusschenkomst, eene verzameling van V o n d e l s mengelwerken, onder den titel van *J. van Vondels Poëzy of verscheide gedichten*, in 2 deelen. Achter het tweede deel was van zijne hand eene vrij uitvoerige biographie des dichters gevoegd,[1)] thans schier de eenige bron voor de kennis

1) Het zal wel niet noodig zijn te bewijzen, dat deze van de hand van BRANDT is, zooals in den *Navorscher* XI. bl. 174 en XII. 141 verlangd wordt. Men zie echter tot volkomen geruststelling den brief van VOLLENHOVE aan BRANDT, bij DE HAES, bl. 223, N°. LII. - Ook de aanteekeningen in de editie van den *Palamedes*, in het begin der 18^{e} eeuw bij PIETER BRAKMAN te Amersfoort uitgekomen, en volgens den titel uit 's dichters mond opgeschreven, worden aan BRANDT toegekend. Verg. VAN LENNEP, VONDELS werken, Deel II. *Nalezing en Aant*. bl. 27 en den derden druk van BRANDT, *Historie van de Rechtspleging*, bl. 260 in de noot.

van diens leven. Brandt was reeds in zijne jeugd met Vondel bekend en bevriend geweest; ‘doch,’ zegt hij zelf in die biographie,[1] ‘verscheidenheit van godsdienst en eenigh ander geschil, elders gemeldt, veroorzaakte sedert wat verwijdering, vermindering van genegentheit en langdurigh zwijgen.’ - Het is mij niet gebleken, wat hij met dit *ander geschil* bedoelt, noch ook, waar dit elders vermeld is. De heer van Lennep[2] meent, dat hij het oog heeft gehad op zekere gebeurtenis, in het jaar 1647 voorgevallen. In dat jaar werd namelijk te Rotterdam onder den titel van *Tweede deel van* Vondels *Poëzy* eene verzameling oude en nieuwere hekeldichten in het licht gezonden, die Vondel zelf in zijne editie van 1644 gemeend had niet te moeten opnemen, en waaronder er zelfs gevonden werden, die hem ten onregte werden toegeschreven. Maar bovendien was deze bundel voorzien van eene voorrede, waarin Vondel over het uitgeven van Grotius' *Testament* en de daarin gestelde bewering, dat deze geleerde R. Katholijk zou zijn geweest, zeer bitter werd doorgehaald.[3] Vondel was natuurlijk uiterst begeerig om den naam des schrijvers te kennen. Lang verdacht hij Pieter de Groot, zoon van Hugo, omdat het stuk met de letter P. onderteekend was; vervolgens weêr een ander, doch al zijne pogingen, om den waren man te vinden, leden schipbreuk. ‘'t Was,’ zegts

1) Bl. 81.
2) T.a.p. Dl. V. bl. 549.
3) Dit stuk is in zijn geheel overgenomen door VAN LENNEP, t.a.p. Dl. V. bl. 541-549.

B r a n d t ,[1] ‘een jongeling van twingtig jaaren, dien hij korts te vooren op verkeert aanbrengen, t' onrecht en scherp hadt bekeven, en die dat ongelijk, door een ander voort gaande gemaakt, met zulk een Voorrede hadt willen wreeken. Maar ik weet, dat hij tot meer jaaren gekoomen, en de zaak van achteren inziende, aan verscheidene vrienden, ook aan V o n d e l zelf, heeft betuight, hoe leedt hem was, dat hij zulk een' vermaarden man zoo schendig had doorgestreeken.’

‘B r a n d t ,’ vervolgt hierop de heer v a n L e n n e p ,[2] ‘was in 1626 geboren en kan alzoo in 1647 een jongeling van twintig jaren genoemd worden. De stijl van deze voorrede, hoezeer hier en daar een nog ongeoefende hand verradende, is echter over 't geheel, zuiver, fiksch, ja meesterlijk te noemen. Wij erkennen er zoowel den scherpzinnigen theologant in als den vurigen bewonderaar van H o o f t , en hij, die dit betoog schreef, was in staat bij verdere ontwikkeling een werk als het leven van de R u i t e r te schrijven. Ik geloof dan ook niet, dat iemand licht zwarigheid zal maken, in de hierboven aangehaalde regels eene konfessie te zien.’

Ik moet mij echter veroorlooven wel degelijk deze zwarigheid te maken: want, hoeveel ons ook in die voorrede zelve en in de geciteerde plaats aan B r a n d t zoude kunnen doen denken, de volgende drie punten leveren mij een onoverkomelijk bezwaar op, B r a n d t als den auteur van dat stuk te erkennen: vooreerst, de kennis der Latijnsche taal, die duidelijk uit het stuk blijkt, terwijl wij toch stellig weten, dat B r a n d t eerst in 1648 die taal is begonnen te beoefenen;[3] ten tweede, de bepaald theologische kleur van het stuk, door den heer v a n L e n n e p , ten gunste zijner gissing aangehaald, zou mij juist eer aan ieder ander dan

1) VONDELS leven, bl. 55.
2) T.a.p. bl. 549.
3) DE HAES, t.a.p. bl. 13.

aan Brandt doen denken, daar deze - het bleek vroeger - eerst in 1649 met de theologie kennis gemaakt heeft; doch ten laatste, gesteld, dat Brandt de schrijver geweest is, hoe is het dan nog mogelijk, dat er ooit eenige verwijdering hierdoor tusschen Vondel en hem ontstaan is, daar de eerste - de heer van Lennep verhaalt het zelf - nooit den regten man heeft kunnen uitvinden en deze hem eerst later zijn ongelijk bekend heeft? Mijns inziens verkeeren wij dus nog zoowel omtrent den schrijver dier voorrede als omtrent de oorzaak der verwijdering tusschen deze twee dichters geheel in het duister.

Hofdijk noemt in zijne *Geschiedenis der Nederl. Letterk.* bl. 263 Brandt *den warmen verdediger van Vondel tegen de onheusche en scherpe aanvallen van Westerbaen:* op welken grond is mij niet gebleken; zeker is het, dat hij op het laatst van Vondels leven een van diens grootste vrienden was.

Van het *Leven van Vondel* verscheen in 1783 te Amsterdam een tweede, vermeerderde en met aanteekeningen voorziene druk door L.v. Ollefen, waarin echter volstrekt niets nieuws wordt aangetroffen. Alleen heeft het door een soort van toepasselijke opmerkingen, wat stijl en vorm aangaat, veel geleden, en is met een allerellendigst portret van Vondel voorzien.

In 1683 gaf Brandt eene nieuwe uitgaaf van Huig de Groots *Bewijs van den waren godsdienst* in het licht, waarbij hij eenige stichtelijke gedichten van dezen voegde.

Den laatsten tijd zijns levens besteedde hij aan de beschrijving van het leven van den admiraal de Ruiter en schonk daarmede onze letterkunde een werk, waarvan onder andere van Loon[1)] verklaart, dat hij twijfelt, of de Ruiter meer door de pen van Brandt, of Brandt door het beschrijven van het leven van de Ruiter is vereeuwigd geworden. Zonder eenigen twijfel verdient het als letterkundig

1) *Nederl. Ilistoripenningen*, Dl. III. bl. 186.

produkt op de lijst zijner werken boven aan te staan. Breed van aanleg, zoodat het, gelijk zijne zonen in de voorrede opmerken, evenzeer eene historie van Neêrlands oorlogen ter zee, gedurende dat tijdvak, zou kunnen genoemd worden, zonder dat daardoor echter het hoofdpunt uit het oog wordt verloren, munt het zoowel door naauwkeurige bewerking, als door vloeijenden stijl en keurige schildering van personen en toestanden uit, en biedt menige schoone bladzijde ter lezing aan. Het heeft even als de *Hist. d. Ref.* de eere der vertaling genoten en werd ook in het buitenland hoog geschat en geprezen. Verg. L u d w i g W a c h l e r, *Geschichte der historischen Forschung und Kunst*. Gott. 1813 1r Th. 2e Abth. S. 790 u. 91; B a u r *in Ersch u. Gruber's Encyclopaedie*, art. B r a n d t, en J o h n B o w r i n g, *Sketch of the language and literature of Holland*. Amst. 1829 p. 58.

In 1687 werd het door zijne zonen K a s p e r en J o h a n n e s uitgegeven en later meermalen herdrukt.[1] Verg. R o g g e, t.a.p. bl. 176 e.v. Deze deden voorts nog van zijne hand het licht zien:

In 1689: *Daghwijzer der Geschiedenissen: kortelijk behelzende verscheide gedenkwaardige zaken, op elken dag van 't jaar, door de gansche wereld voorgevallen: met de geboorte en sterfdagen van vermaarde vorsten, helden, geleerde mannen en kunstenaren, in* 4to. Blijkens de Voorrede aan den Lezer hadB r a n d t zelf reeds tot de uitgave besloten en was het geheel met registers en al afgewerkt. Eenige jaren vroeger had hij een almanak uitgegeven, waarin de geboorte- en sterfdagen van eenige voorname mannen waren aangeteekend, en de gunstige ontvangst daaraan te beurt gevallen, had hem tot het uitgeven van dit werkje doen overgaan. Het getuigt van groote kennis en belezenheid.

In 1704 de twee laatste deelen van de *Historie der Reformatie*, en

1) A.G. LUÏSCIUS, *Algem. histor, geogr, en genealogisch woordenb*., art. BRANDT vermeldt eene editie van 1686, doch dit zal wel eene schrijffout zijn.

In 1708 de *Historie van de Rechtspleging gehouden in de jaren* 1618 *en* 1619 *omtrent de dry gevangene Heeren Mr. Johan van Oldenbarneveld, Mr. Rombout Hoogerbeets, Mr. Hugo de Groot*, 226 bladzijden groot. - Dit werkje bevat een uitvoerig, en natuurlijk niet geheel onpartijdig, verhaal van het bekende proces en behoort eigentlijk in de *Hist. d. Ref*. te huis, doch was door Brandt zelven, als te ver van de kerkelijke geschiedenis afleidende, daaruit geligt en voor eene afzonderlijke editie bestemd. Het draagt dan ook nog al de sporen van deze uitligting, vooral in den aanvang, en had Brandt het zelf ter perse gegeven, hij zou zonder twijfel voor een voegzamer begin gezorgd hebben. - Ook dit boekske beleefde drie uitgaven, over welke zie R o g g e t.a.p. bl. 177. De editie in folio, waarvan N. Chatelain spreekt, in zijne *Histoire du Synode de Dordrecht considéré sous ses rapports religieux et politiques dés* 1609 *à* 1619. Paris et Amst. 1811. p. 10, zal wel evenzeer tot het gebied der fictie behooren als de zes deelen van de *Historie der Reformatie*, eveneens door dien schrijver vermeld.

Bijlage F.

Ten besluite volge hier nog eene korte chronologische opgaaf van de door Brandt uitgegeven werken, en als *curiosum* een gedicht op de *Historie der Reformatie*, dat mij eerst werd medegedeeld, toen mijne dissertatie bijna reeds geheel was afgedrukt, en daarom hier eene plaats ontvangen moest.

Achtereenvolgens dan zagen van zijne hand het licht in:

1645.	*De veinzende Torquatus*, Amst. bij J a c . L e s e a i l l e .
1647.	*Lijkrede op P.C. Hooft*, Amst. bij J o o s t H a r g e r s .
1648.	*Het sluiten der eeuwige vreede tusschen de hr. Staaten der vrije Vereen. Nederlanden en zijne majesteit van Spanje*, Amst. ter drukk. van J o h . B l a e u , en

Beschrijvingh der zes middelste vertooningen, enz. te Amst. vertoont.

1649. *Gedichten van G. Brandt de Jonge, verzamelt en uitgegeven* door N.B.A. Eott. bij J. Naeranus.

1651. *Verhandeling over de geveinstheit*.

1655. *Vijftien predicatien* door J. Loedingius, Amst. voor J. Rieuwertsz.

1657. *Verlaet uw eigen Vergaederinge niet*, enz. Tot Amst. voor J. Rieuwertsz.

1658. *Kort verhael van de reformatie en van den oorlogh tegens Spanje in en ontrent de Nederlanden, tot den jare MDC*, Amst. voor Abr. Wolfganck.

1662. *Brieven van verscheyde verm. en gel. mannen deser eeuwe*, etc. Amst. bij J. Rieuwertsz.

1663. *Thuanus restitutus*, etc. Amst. apud. J.H. Boom. *Verhaal van de reformatie in en ontrent de Nederlanden*, Amst. voor J. Rieuwertsz.

1665. *Stichtelijke gedichten, vervaetende verscheide gebeden, plichten en opwekkingen ter godtsaeligheit*, Amst. bij J. Rieuwertsz.

1666. *Historie van Enkhuizen*, enz. Enkh. bij E.v.d. Hooft.

1671. *Historie der Reformatie*, eerste deel. Hoofts *Mengelwerken met de lijkrede*.

1674. *Historie der Reformatie*, tweede deel.

1676. *Verantwoording tegens de beschuldigingen van H. Rulaeus*, Amst. bij J. Rieuwerts, H. en D. Boom.

1677. Hoofts *Nederlandsche Historien, met het Leeven van den schrijver*.

1682. J.v. Vondels *poëzy of verscheide gedichten*, 2 deelen *met het leven des dichters*. Franeker, voor Leonard Strik.

1683. *Bewijs van den waren godsdienst*, enz. door H. de G r o o t , 's Grav. bij J. T o n g e r l o o .
Leven van G. Brandt den Jonge.

1684. *Tacitus' Jaarboeken en Historien*, etc. In 't Holl. vert. door P.C. H o o f t . Amst. bij H. B o o m .

1687.	*Het leven en bedrijf van Michiel de Ruiter*, enz. Amst. voor Wolfgang, Waarberge, Boom, van Someren en Goethals.
1689.	*Daghwijzer der Geschiedenissen*, etc. Te Amst. voor A.D. Ooszaan.
1704.	*Historie der Reformatie*, derde en vierde deel.
1708.	*Historie van de rechtspleging gehouden in* 1618 *en* 1619, etc. Rott, bij J. Bos.

Men vergelijke ook A. à Cattenburgh, *Bibliotheca scriptorum Remonstrantium*, Amst. 1728, p. 19 sqq. en het meermalen genoemde werk van den predikant H.C. Rogge, *Bibliotheek der Remonstrantsche Geschriften*, Amst. 1863, bl. 171-178, waar mede de verschillende uitgaven en vertalingen van 's mans werken worden opgegeven.

Thans volge nog het gedicht op de *Historie der Reformatie*, te vinden in het Maart-nommer van den *Navorscher* van 1864, bl. 74. Daaruit zal blijken, dat ook reeds het eerste deel van dit werk den blaam van partijdigheid niet ontgaan kon en Brandts bezadigde en onbevooroordeelde verhaaltrant beschouwd werd als afkeurenswaardige onverschilligheid en zucht om, ten koste der waarheid, den vrede te behouden. Het stuk luidt als volgt:

Dit 's Brandts Histori-boeck van 't Neerlandts Reformeeren
Een Brandt te roockerigh door drift tot vreemde leeren
Een Epidaursche slangh scherp-siend in vrienden fout
Een Cham om Noach naeckt te toonen wat te stont.
Die weynigh van 't hersteld' van 't ontsteld' veel kan dragen
En die van 't werelts-recht in kerck soo veel gaet wagen
Die dus nae waerheydt mickt, nae recklijckheydt soo staedt
En na toegeventheydt, die waerheydt schier verraedt
Quansuys om G' wetens-dwangh en oproer te vermijden.
Den Afgodt op 't autaer en dwael in kerck kan lijden,
En als den Baälyt al hinckende kan gaen
En Godt met d'Afgodt menght als de Samaritaen.